

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 1 (11), 2025**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 1 (11), 2025**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 1 (11), 2025**

ДУШАНБЕ - 2025

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Мачалла соли 2022 таъсис ёфтааст.

(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРРИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзоқаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи
Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري мероси хаттӣ Маркази
мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – академик, Президенти АМИТ

Саломӣён Муҳаммадҷовуд – ноиби Президенти АМИТ, д.и.ф., профессор

Қосимшо Искандаров – д.и.т., Саркотиби илмии АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Умар Сафар – д.и.ф., профессор

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Муллоҷонов Сайфулло Кӯчакович – д.и.т., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п

Ализода Сайидхочаи Саидумар – н.и.ф

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т

Байзоев Азим – н.и.ф., дотсент

Раҳматулова Заррина – н.и.ф., дотсент

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франссис Ришар – (Франса), Шариф Шуқуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Олмон), Садри Саъдиев – (Узбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Узбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттӣ
назди Раёсати АМИТ

Мачалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мҷ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Маркази мероси хаттӣ назди
Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи
мачаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ

Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Раҳматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт – академик, Президент НАНТ

Саломийён Мухаммаддодов – вице-президент НАНТ, д.п.ф., профессор

Косимшо Искандаров – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ

Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор

Умар Сафар – д.ф.н., профессор

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор

Муллоджанов Сайфулло Кучакович – д.и.н., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор

Суфизода Шодимухаммад – д.ф.н., профессор

Мухаммадиев Али – к.ф.н

Шарифов Махмадёр – к.ф.н

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н

Ализода Сайидходжаи Саидумар – к.ф.н

Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н

Байзоев Азим – к.ф.н., доцент

Рахматулова Заррина – к.ф.н., доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хайзер – (Германия), Садри Садиев – (Узбекистан),

Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ

Журнал зарегистрирован Министерством

культуры Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.

Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ, каб. 14,

редакция журнала “Наследие Востока”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«EAST HERITAGE»

Founder:

**Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was founded in 2022.**

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – c.h.s., director of the Center of the written heritage

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehriddin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht – academician, President of the NAST

Salomiyon Muhammaddovud – Vice President of the NAST, d.p.ph., professor

Kosimsho Iskandarov – d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST

Parvona Jamshed – d.ph.s., professor

Umar Safar – d.ph.s., professor

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – d.ph.s., professor

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – d.h.s., professor

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – d.h.s., professor

Sufizoda Shodimuhammad – d.ph.s., professor

Muhammadiev Ali – c.ph.s

Sharifov Mahmadyor – c.ph.s

Ghiyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich – c.p.s

Alizoda Sayidkhozai Saidumar – c.ph.s

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – c.h.s

Bayzoev Azim – c.ph.s., associated-professor

Rahmatuloeva Zarrina – c.ph.s., associated-professor

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (France), Sharif Shukurov - (Russia),

Alexander Haizer - (Germany), Sadri Sadiev - (Uzbekistan),

Komiljon Rahimov – (Uzbekistan).

East Heritage

**Center of the Written Heritage
under the Presidium of the NAST**

**The journal was registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan**

No. 249/mj-97 dated 02.06.2022

Tel.: (+99237) 221-32-02

**Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.**

**Center of the Written Heritage under the Presidium
of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,**

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

ТАЪРИХ

САҲМИ НИССОР МУҲАММАД ЮСУФЗАЙ ДАР РУШДИ МАОРИФИ ТОЧИКИСТОНИ ШУРАВӢ

ДАР СОЛҲОИ 1924-1932

Темирзода Б.¹

Таърих довари адолат ва ҳақиқат аст, ки бо мурури замон фарзандони фарзонаи ҳар як қавму халқиятҳоро ба сахнаи хеш меорад ва онҳо бо қору пайкори худ Ватан ва ҳамватанонро аз вартаи ҳалоқат ва нобудшавӣ берун меоранд. Вақте ки мо дар бораи фарзандони фарзонаи миллатҳо сухан меронем, пеш аз ҳама, аз меҳнати қаҳрамонона ва шаъну шуҳрати онҳо ҳарф мезанем. Ин бесабаб нест. Онҳо маҳз бо қордонӣ меҳнатдӯстӣ, бо хоксорӣ ва ҳислатҳои неки худ маъруфу машҳур гаштаанд. Яке аз чунин шахсон ходими намоёни давлатӣ, ва аз поягузори маорифи Тоҷикистон Ниссор Муҳаммад Юсуфзай (1897-1937) мебошад.

Ниссор Муҳаммад Юсуфзай соли 1897 дар деҳаи Зиддии вилояти Пешовари Покистони имрӯза дар оилаи мактабдори камбағали деҳотӣ ба дунё омада, дар 15-рӯзагӣ аз модар ва дар 15-солагӣ аз падар маҳрум мегардад. Ниссорро бобои модариаш ба тарбияи худ мегирад. Ӯ мактаби миёнаро зери назорати бобояш дар Пешовар хатм карда, ҳанӯз дар овони ҷавонӣ дар ҳаракати милли-озодихоии Ҳиндустон ва Афғонистон фаъолона иштирок мекунад. Баъди хатми мактаб солҳои 1914-1915 дар донишқадаи Пешовар таҳсилашро давом медиҳад. Дар асари тадқиқоти М.А. Персик - «Инқилобиёни ҳиндустонӣ дар мамлақати Шуравӣ» дар бораи яке аз маҷлисҳои инқилобиёни Ҳиндустон дар Пешовар андеша ронда, таъкид мекунад, ки «Ниссор Муҳаммади 23-сола дар ин ҷамъомад ошкоро изҳор намуд, ки агар принсипҳои коммунистӣ дуруст ба роҳ монда шаванд, тамоми дунё озод хоҳад шуд». Соли 1919 Нисор Муҳаммад ба пойтахти Афғонистон шаҳри Кобул меояд ва дар литсейи Ҳабибия ба ҳайси омӯзгор фаъолият мекунад [6, 72].

Ба туфайли Инқилоби Октябр (1917) дар Афғонистон ҳам ҳаракати миллии озодихоӣ авҷ гирифт, ки дар он баробари равшанфикрону тараққиҳоҳони афғон, Ниссор Муҳаммад низ фаъолона иштирок мекунад. Ниссор Муҳаммад соли 1920 бо чандин инқилобчиён ба шаҳри Тошканд меояд ва дар ин ҷо бо шарқшиносони номӣ В.В. Бартолд, А.А. Семёнов, М.С. Андреев, А.М. Дяков, ходимони намоёни давлатӣ Шириншо Шохтемур, Чинор Имомов, Абдуқодир Муҳиддинов, Абдурахим Ҳочибоев аз наздик шиносӣ пайдо мекунад.

Дар Тошканд бо як дилбастагии хосса Ниссор Муҳаммад ба қори таълиму тарбия машғул мешавад. Ниссор Муҳаммад аз лаҳзаи аввали вурӯдаш ба шаҳри Тошканд худро озод ва дар халқии дӯстон дид. Ӯ бо ақли расо ва хирадаш дар дили қорандони маорифи шаҳри Тошканд ба зудӣ роҳ ёфт ва бо таълимоти марксизм-ленинизм ошно гардида, барои фаро гирифтани забони русӣ кӯшиш кард. Ӯ аввал дар мактаби ҳарбӣ ва баъдтар дар Университети коммунистии Осиёи Миёна ба номи В.И. Ленин ба сифати омӯзгор қор мекунад. Низомии сотсиалистӣ мавриди писанди Ниссор Муҳаммад гардида, соли 1922 узви Иттиҳодияи синфӣ шуд. Соли 1924 дархост ба узвияти Ҳизби Коммунист намуд. Чанд нафар коммунистон, аз ҷумла Дяков Алексей Михайлович - мудири шуъбаи қорҳои ташкилоти Ҳизби Комунистии Осиёи Миёна ӯро ба узвияти Ҳизби коммунистӣ тавсия кард. Ба ин тартиб аз 13-уми августи соли 1924 Ниссор Муҳаммад ба узвияти Ҳизби коммунистӣ пазируфта шуд.

Дар ин солҳои мураккаб Ниссор Муҳаммад дар вазифаҳои гуногун - раиси комиссияи илмии тоҷикии Комиссариати халқии маорифи Туркистон, раиси комиссияи илмии маорифи ҶШС Узбекистон, раиси идораи нашриёти давлатии ҚМШС Тоҷикистон қор кардааст. Инчунин ӯ аввалин ректори Дорулмуаллимини тоҷик дар Тошканд буд ва дар омода намудани кадрҳои омӯзгорӣ аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ (тоҷикон) хизматҳои арзанда кардааст. Моҳи октябри соли 1924 дар таърихи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла барои тоҷикон давраи ниҳоят муҳим ва тақдирсоз буд.

1. Темирзода Б. - ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино

Зеро дар ин давра тақсимои миллию марзӣ гузаронида шуд ва душманони халқи тоҷик талош бар он мекарданд, ки аз ҳисоби тоҷикон ҷумҳурии алоҳидае таъсис наёбад. Кор то ҷое расида буд, ки пантуркистон тоҷиконро ҳамчун миллат этироф намекарданд. Дар ҷунин вазъияти мушкил Ниссор Муҳаммад дар қатори Нусратулло Махсум, Абдурахим Хочибоев, Шириншоҳ Шохтемур, Чинор Имомов, Саидахмад Анваров ва дигар фарзандони барӯманди халқи тоҷик талош бар он мекард, ки дар рафти тақсимои ҳуқуқҳои тоҷикон ҳамчун миллати қадимтарини Осиёи Миёна поймол нагардад. Ниссор Муҳаммад ба маҳалҳои тоҷикнишин рафта, аҳаммияти тақсимои миллию марзиро ба мардум мефаҳмонд.

Донишманди тоҷик Камол Айнӣ дар сарсухани “Намунаи адабиёти тоҷик” нигоштааст, ки “Тобистони соли 1924 масъалаи нашр кардани як рӯзномаи тоҷикӣ дар Тошканд ба миён омад ва комиссари маорифи Туркистон Нисор Муҳаммад барои ошно шудан ва омӯхтани масъалаи тоҷикӣ ба Самарқанд фиристода шуд ва ба маҷлис-машварат даъват гардид, ки дар он аз хусуси наشري рӯзномаи тоҷикӣ бо номи рӯзномаи “Овози тоҷик”-ро ба миён гузошт [1, 254].

Ниссор Муҳаммад дар ташкил кардани якумин рӯзномаи тоҷикӣ дар Туркистон - “Овози тоҷик”, ки аз моҳи августи соли 1924 дар шаҳри Самарқанд нашр мешуд, инчунин дар нашр кардани аввалин китобҳои дарсӣ, барои ба забони тоҷикӣ, дар мактабҳои советӣ хизмати бузург намудааст. Ҳадафи аслии рӯзномаи тоҷикӣ ин дастгирӣ ва тарғиби забони тоҷикӣ буд. Зеро дар ибтидои солҳои бистум ба ин забон бо роҳҳои гуногун фишор оварда мешуд. Дар маҳфилҳо ба забони тоҷикӣ умуман суҳбат намекарданд. Он танҳо забони муоширати хонаводагӣ шуда буду халос. Нисор Муҳаммад дар яке аз гузоришҳои ба душманони миллати тоҷик хитоб карда мегӯяд: «Забони тоҷикиро барҳам додан ин миллати тоҷикро барҳам додан аст». Ходими намоёни давлати Баҳринисо Тоҳирова дар ёддоштҳои худ қайд менамояд, ки “Ниссор Муҳаммад шахсе буд ҳалим, хоксор, маорифпарвар бо садоқат ба миллати тоҷик буд. Дар анҷуману конфронсҳои ҷамоҳири шуравӣ баромад намуда, эҳсоси тоҷикгароиро аз даст намедод” [3, С.31].

Моҳи майи соли 1923 дар назди КМҲ Туркистон сексияи комсомол ва коммунисти Тоҷикистон ташкил шуд. Ба ҳайати сексияи тоҷикӣ, дар баробари арбобони давлативу фарҳангӣ чун Абулқосим Лоҳутӣ, Ниссор Муҳаммадов, Шириншоҳ Шохтемур, Чинор Имомов ва Баҳринисо Тоҳирова низ шомил гардида буданд.

Вазифаи асоси сексия аз масъалаҳои зерин иборат буд:

- ба халқ сиёсати миллии ҳукумати шуравиро дуруст расонидан;
- тайёр кардани кадрҳои зиёии миллӣ;
- наشري рӯзномаю маҷаллаҳо ба забони тоҷикӣ;
- ба таҳсил фаро гирифтани занону духтарон ва ғайра.

Бо қувваи аъзоёни шуъбаи комсомолӣ ва ҳизби коммунистӣ тоҷикон дар кӯчаи Пушкини шаҳри Тошканд нахустин донишқадаи Дорулмуаллимини тоҷик, мактабҳои маҳви бесаводӣ, мактаби дараҷаи 1-ум барои толибилмони тоҷик ва аввалин бор дар шаҳри Самарқанд рӯзномаи “Овози тоҷик” ташкил карда шуд. Аввалин муаллимони ин мактабҳои тоҷикӣ Ниссор Муҳаммад, Собит Манофзода ва Абулқосим Лоҳутӣ буданд. Шуъбаи комсомолӣ ва ҳизби коммунисти тоҷикон дар Дорулмуаллимини тоҷик донишҷӯёнро муттаҳид намуда, дар қори барпо намудани шароити мусоид барои таҳсили толибилмон диққати калон меод. Бисёр вақт бо қувваи аъзоёни шуъба ба забони тоҷикӣ суҳбатҳо ва концертҳо ташкил карда мешуданд. Ба қори шуъбаи коммунисти тоҷикон қорқунони Бюрои Осиёимиёнагии РКП (б) В.В. Куйбишев, Г.В. Чичерин, М.Дьяков, А.И. Зелинский мароқи доимӣ зоҳир менамуданд ва дар қори ташаккулёбии шуъба ва фаъолияти минбаъдаи он ёрии калон расониданд [4, 72].

Дар солҳои аввали ташкилёбии Тоҷикистон дар ҳудуди ҷумҳурӣ аз сабаби харобии хоҷагӣ ва набудани кадрҳо ташкил намудани курсҳои гуногуни кӯтоҳмуддат хеле мушкил ва душвор буд. Масалан, раиси комиссияи илми тоҷик Ниссор Муҳаммад 24 октябри соли 1925 дар маърузаи худ ҷунин гуфта буд: «Дар шароити ҳозира дар Тоҷикистон ба қорқунони соҳаи маданӣ талаботи зиёде ҳис карда мешавад, бинобар он ҳам бисёртар одамонро ба мактабҳо ҷалб кардан лозим аст. Аммо ҷунон, ки маълум аст, дар ҳуди Тоҷикистон ғайр аз мактабҳои ибтидоӣ, ки дар онҳо саводнокшавиро меомӯзанд, дигар мактабҳо нестанд. Мо медонем, ки аз мардумони маҳаллӣ тайёр

кардани коркунони хизбӣ ва давлатӣ ин ғалаба бар зидди босмачиён буд. Аз ҳамин сабаб ҳукумати Узбекистон вазифадор буд, ки дар мактаб ва донишкадаҳои худ барои тоҷикон ва Тоҷикистон фоизи муайяни ҷой ҷудо намояд. Ниссор Муҳаммад дар бобати ташкил намудани «Ҷамъияти илмӣ омӯзиши Тоҷикистон ва халқҳои эроннаҷоди берун аз ҳудуди он» ки, 9 январи соли 1925 дар шаҳри Тошканд таъсис ёфта буд, инчунин дар таъсиси Дорулмуаллимани тоҷики Тошканд низ саҳми арзандае дорад. Дар вақтҳои аввали Тоҷикистон дар масъалаи ҷамъ кардан ва ба Дорулмуаллимани фиристодани талабагон бисёр душвориҳо дар пеш буд. Бинобар он вай талабагонро аз байни тоҷикони Самарқанд, Бухоро, Хучанд ва водии Фарғона ба хондан ҷалб мекард.

Дар қори ташкилу мустаҳкам намудани Дорулмуаллимани тоҷик хизматҳои Г.В. Чичерин, А. Лохутӣ, Ниссор Муҳаммад бағоят қалон аст. Моҳи октябри соли 1925, дар соли дуҷуми таъсиси Комиссариати халқии маорифи ҶМШС Тоҷикистон Ниссор Муҳаммад ба вазифаи муовини камиссари халқии маорифи ҷумҳурии интиҳоб мегардад. Ҳайати мушовараи вазорати Маорифи ҶМШС Тоҷикистон Нисор Муҳаммадовро ба узвияти худ мепазирад ва ӯро ба ҳайси мудирӣ маъсули рӯзномаи «Бедории тоҷик» таъйин менамояд. Дар аксар маҷлисҳо, ки оид ба фаҳмондадихии моҳияти сиёсати хизби коммунист гузаронида мешуд, ӯ бо маърузаву лексияҳои пурмазмун баромад менамуд. Нақши Ниссор Муҳаммад ҳамчун узви мушовараи Комиссариатаи халқии маорифи ҶШС Узбекистон дар бобати ташкил намудани шабакаи васеи мактабҳои маълумоти умумӣ, бо дастурҳои таълимӣ таъмин намудани онҳо, маҳви бесаводии аҳолии қалонсол ҳам хеле назаррас аст. Ба забони тоҷикӣ мавҷуд набудани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ таълимӣ дар ривожу раванқи таҳсилоти умумии хатмӣ ва маҳви бесаводии аҳолии қалонсол монеаи ҷиддӣ эҷод мекард. Бо дарназардошти ин вазият дар натиҷаи талошу кӯшишҳои Ниссор Муҳаммад як силсила китобҳои дарсӣ барои мактабҳои тоҷикӣ, ба монанди «Мухтасари раҳномаи ҳисоб»-и Н. Муҳаммадов (1923), «Соли нахуст»-и Саидризо Ализода (1924), «Алифбои забони тоҷикӣ»-и Н. Муҳаммадов (1924), «Сарфу нахви забони тоҷикӣ»-и Саидризо Ализода (1924 нашри якум), «Алифбои тоҷикӣ»-и Мазҳар Маҳдум Бурҳонов ва Садриддин Киrom (1925), «Роҳбари бесаводон»-и Исмаилюлло Раҳматуллозода ва Ҳочимуъмин Шукруллозода, (1925), китоби хониши «Қалиди дониш»-и Манофзода (1926), «Сарфу нахви забони тоҷикӣ»-и С. Ализода (1926 нашри дуюм), «Омӯзиш»-и В. Маҳмудӣ ва Т. Зехнӣ (қисми I-III; 1928) ба таърифи расиданд. Ниссор Муҳаммад ба таҳсили духтарон низ диққати хосса меод. Муаллифони китоби «Муаллимони сурх» қайд намудаанд, ки Нисор Муҳаммадов махсусан дар ташкили мактабҳои духтарона саҳми ниҳоят қалон гузоштааст. ӯ ба маҳалҳо рафта, ба аҳолии бумӣ моҳияти таҳсили духтарон дар мактаб ва оқибатҳои он барҳам додани маҳви бесаводӣ саводнокшавии занони тоҷикро мефаҳмонид ва бо тарғибу ташвиқ шумораи зиёди духтаронро ба мактаб меовард. Аз охири солҳои 20-ум ва аввали 30-юм сар карда, баробари афзудани шумораи мактабҳо, курсҳои педагогӣ ва омӯзишгоҳҳо таълиф ва нашри китобҳои дарсӣ торафт зиёд шуда, сифати онҳо низ беҳтар мегардид. Ниссор Муҳаммадов кӯшиш мекард, ки қоидаҳои забони тоҷикӣ риоя карда шуда, он таҳким ва такмил ёбад. Пас аз ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон Ниссор Муҳаммад ду маротиба солҳои 1928-1929 ва 1930-1932 ба вазифаи Комиссари халқии маорифи Тоҷикистон таъин гардид. Дар ин давра шумораи мактабҳо, омӯзишгоҳҳо ва мактабҳои оли қушода ва зиёд шуд. Аввалин бор дар шаҳрҳои Хучанд ва Душанбе таъсиси мактабҳо ба роҳ монда шуданд.

Саҳми Нисор Муҳаммад Юсуфзай дар ташкили аввалин мактабҳои умумии маҳви бесаводӣ ва ҷобачогузории кадрҳои миллӣ, нахустин аввалин рӯзномаву маҷаллаҳо ва дигар корҳои маърифатӣ фарҳангӣ ва дар ташаккули давлатдорӣ Тоҷикистон дар солҳои 20-30-юми асри XX хеле бузург аст. Нисор Муҳаммад муаллифи 11-асари илмӣ буда, муҳимтарини онҳо: «Роҳномаи ҳисоб» (1923), «Алифбо» (1924), «Масъалаи баромади тоҷикон» (1929), «Тоҷикон дар роҳи ҳақиқат» ва инчунин 130 мақолаву гузоришҳояш дар журналу матбуоти даврӣ нашр гардидааст.

Соли 1932 барои таҳсили аспирантура ба Институти шарқшиносии ба номи Наримонови шаҳри Маскав рафт. Солҳои 1932-1937 зиндагони Ниссор Муҳаммад дар шаҳри Маскав гузашт. Дар институт аз забонҳои урду ва пашту ба аспиранту донишҷӯён дарс меод.

Ин марди фидой дар роҳи пешрафти ҷумҳурий ва мамлакат боз бисёр корҳои арзанда карда метавонист. Вале тақдир амри дигар кард. Вай соли 1937 ба ҳабс гирифта шуда ва дере нагузашта

қурбони беадолатию бадкирдориҳои таъқиботи Сталин гардид. Зиндагиномаи ин марди шариф сазовори ҳаматарафа омӯхтан аст ва он барои ҷавонони Тоҷикистон метавонад намунаи ибрат бошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 2008. – 470 с.
2. Ғафуров Б. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Ҷ. 1 ва 2 / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 414 с.
3. Исмоилова Б. Фидоёни ҳаёти нав ва поягузори маърифат дар Тоҷикистони Шуравӣ / Б. Исмоилова. – Хучанд: Ношир. – 2013. – 216 с.
4. История таджикского народа. Т.V. Новейшая история (1917-941 гг.). – Душанбе, 2004. – 752 с.
5. Каширина Т. В. Народное образование в Таджикистане в 1924-1932 гг. (Источниковедческий анализ документальных материалов) / Т. В. Каширина. – Душанбе, 1986. – 96 с.
6. Персик М.А. Инқилобиёни ҳиндустонӣ дар мамлақати Шуравӣ / М.А. Персик. – М: Наука, 1973. – 168 с.
7. Тоҳирова Б. Умре дар роҳи маърифат / Б. Тоҳирова. – Хучанд, 2019. – 158с.
8. Шарқшиносии тоҷик (1958 – 2008). Мураттибон Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 646 с.

САҲМИ НИССОР МУҲАММАД ДАР РУШДИ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН

Муаллифи мақола саҳми Ниссор Муҳаммад Юсуфзайро дар ташкилу мустаҳкам кардани низоми маориф: кушодани донишкада, омӯзишгоҳҳо, аз дигар ҷумҳуриҳо даъват кардани омӯзгорон, омода сохтани нахустин китобҳои дарсӣ бо забони тоҷикӣ, дар тайёр намудани муаллимони соҳибхитос, инчунин дар ташкили давлатдории Тоҷикистони Шуравӣ дар мақола хуб нишон додааст. Қайд кардан зарур аст, ки Ниссор Муҳаммад Юсуфзай муаллифи 11 асари илмӣ буда, муҳимтарини онҳо: «Роҳнамои ҳисоб» (1923), «Алифбо» (1924), «Масъалаи баромади тоҷикон» (1929), «Тоҷикон дар роҳи ҳақиқат» ва инчунин 130 мақолаву гузоришҳои дар журналу матбуоти даврӣ нашр гардидааст. Ниссор Муҳаммад Юсуфзай дар раванди ташаккул ва пешрафти Тоҷикистони шуравӣ эъмори фарҳангу маорифи нави тоҷик маҳсуб меёбад ва дар саҳифаи таърихи миллат ҳамеша ҷун нишонаи садоқат ва ҷасорат боқӣ хоҳад монд.

Калидвожаҳо : Ниссор Муҳаммад Юсуфзӣ, Шуравӣ, маҷалла, маориф, Тоҷикистон, фарҳанг, илм, дониш, рӯзнома, донишкада, китоб, мактабҳо, Дорулмуаллимин, тоҷикон, давлат, низом, ходимон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темирзода Б. – ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Абуалӣ ибни Сино 29-31.

Тел: +992934606665.

ВКЛАД НИССАРА МУҲАММАДА В РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Автор статьи хорошо описывает вклад Нисара Мухаммада Юсуфзия в организацию и укрепление системы образования: открытие институтов, школ, приглашение учителей из других республик, вклад в подготовку первых учебников на таджикском языке, подготовку квалифицированных учителей, а также в организацию государственности Советского Таджикистана. Важно отметить, что Нисар Мухаммад Юсуфзия является автором 11 научных работ, важнейшими из которых являются: «Руководство по расчетам» (1923 г.), «Алифбо» (1924 г.), «Вопрос происхож-

дения таджиков» (1929 г.). «Таджики на пути истины», кроме того в журналах и периодических изданиях опубликовано 130 его статей и докладов. Ниссор Мухаммад Юсуфзия в период становления и развития Советского Таджикистана становится основателем новой таджикской культуры и образования и на страницах истории его имя навсегда будет запечатлено как символ верности и мужества.

Ключевые слова: Ниссар Мухаммад Юсуфзия, Советский, журнал, образование, Таджикистан, культура, наука, знания, газета, институт, книга, школы, Дорулмуаллимин, таджики, государство, строй, работники.

Информация об авторе: Темирзода Б. – ассистент кафедры социологических предметов ТГМУ имени Абуали ибн Сино.

Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Абуали ибн Сино 29-31.

Тел: +992934606665

NISSAR MUHAMMAD'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN TAJIKISTAN

The author of the article describes the contribution of Nisar Muhammad Yusufzia to organization and strengthening of education system: the opening of institutes, schools, inviting teachers from other republics, preparing the first textbooks in Tajik language, contribution to the training of qualified teachers, as well as in organization of Soviet Tajikistan. It is important to note that Nisar Muhammad Yusufzia is the author of 11 scientific works, the most important of which are: “Manual on calculations” (1923), “Alifbo” (1924), “Issue of Tajiks’ origin” (1929). “Tajiks on the Path of Truth”, in addition 130 of his articles and reports have been published in journals and periodicals. During the formation and development of Soviet Tajikistan became the founder of the new Tajik culture and education and his name will forever be imprinted on pages of history as a symbol of loyalty and courage.

Key words: Nissar Muhammad Yusufzia, Soviet, journal, education, Tajikistan, culture, science, knowledge, newspaper, institute, book, schools, Dorulmuallimin, Tajiks, state, system, workers.

Information about the author: Temirzoda B. – assistant of Department of sociological subjects of TSMU after Abuali ibn Sino.

Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Abuali ibn Sino avenue 29-31.

Tel: +992934606665

МАКТАБИ ХАТТОТИИ САМАРҚАНД

Шарифов М¹

Пас аз эҷоди хатти настаълиқ ва муайян шудани меъёри китобати ҳарфҳои ин хат аз ҷониби Миралии Табрезӣ (1544-1545); [3, 111] он оҳиста-оҳиста дар қаламрави забони форсӣ густариш пайдо карда дар байни хатҳои ақломи ситта (хатҳои шашгона) на танҳо ҷойи худро пайдо кард, балки ба тарзи ғайриодӣ дастгирӣ ёфта, мунташир шуд.

Чунон ки маълум аст, шаҳри Ҳирот яке аз шаҳрҳои ободони минтақаи Хуросон ба ҳисоб рафта дар он дар баробари ривочи ҳунарҳои зиёд санъати хаттотӣ низ инкишоф ёфта хушнависони зиёдеро ба арсаи китобат овард. Яке аз хаттотони машҳури ин ҳирфа Султоналии Машҳадӣ (1432-1520) буд, ки дар ривочи ин хат саҳми босазо гузошт. Дигаре Миралии Ҳиравино (951/1559) ном бурдан мумкин аст, вай зодаи Ҳирот буда таълими хатро дар Машҳад гирифтааст [3,250; 9,258]. Миралии Ҳиравино пас аз тасарруфи шаҳри Ҳирот аз ҷониби Убайдуллоҳон Султон Саиди Қурагонӣ бо як гурӯҳ олимону ҳунармандон ва санъаткорон маҷбуран ба шаҳри Бухоро кӯчонида шуд [5, 64; 3,174]. Вай дар мавзеи Фатҳободи Бухоро маскун шуда зиндагӣ ва эҷод мекард. Баъдан, дар Бухоро мактаби хушнависонро ташкил намуда тарзи равиши настаълиқи худро ба онҳо меомӯхт. Ҳарчанд дар Бухоро ва Самарқанд қаблан ҳам хатти настаълиқ бо мактабҳои худ амал мекарданд, вале пайдо шудани хати услуби Миралии Ҳиравино ба он обу ранги тоза бахшид.

Дар ин айём Самарқанд ҳам шаҳри ободони Осиёи Марказӣ маҳсуб мешуд ва дар шаҳр низ хаттотӣ ривоч меёфт. Услуби хаттотии тобноки Миралии Ҳиравино дар он замон ба хаттотони ин шаҳри қухан низ бе таъсир намонд [5,67].

Абдуқодир Муродов, ки эшон ҳам хаттот ва ҳам муҳаққиқи осори хушнависон буданд, хатти арабиасоси форсӣ дар Хуросон ва хоса дар шаҳри Марв ҳанӯз дар ибтидои асри IX пайдо шуда бошад ҳам, [7] сарчашмаҳо дар асри XI зиндагӣ ва фаъолият бурдани хаттотии машҳур Аҳмад бинни Умар Ашъас Абубакри Самарқандиро ном мебаранд [5,95]. Хушнависи мазкур як муддат дар Димашқ зиндагӣ карда, мусҳаф китобат мекард ва хаттотиро низ ба шогирдонаш таълим меод. Муҳаққиқон овардаанд, ки Абубакри Самарқандӣ боре ҳам ба мусҳаф нанигариста Қуръонро азёд китобат мекард. Вақте ки нусхаи китобатро муқобала мекарданд дар он ғалатеро пайдо намекарданд [5,95].

Дар давоми асрҳои тулонӣ ҷӣ миқдор котибони хушнавис зиндагӣ ва эҷод кардаанд, алҳол то ҷое маълум нест. Мутаассифона, нафаре ташаббус нишон дода, дар бораи хаттотони он замонҳо таълиқи нақардааст. Аниқтараш, чунин кори нек ба фикри ягон донишманди хайрандеш нагузашта буд. Аз ин рӯ ҳам, вақте ки шоир ва донишманду хаттотии машҳури охири асри XIX ва аввали асри XX Бухоро Шарифҷон Маҳдуми Садрӣ Зиё “Тазкират-ул-хаттотин”-и худро таълиқи қард оид ба сабаби таълиқи китоб навишта буд, ки мехоҳад бо таълиқи ин асар хаттотони мутақаддум, яъне номи пешгузаштагонро ба хотир биёрад ва маълумоти дастраси ҷолибро аз ҳаёту китобати онҳо ба қалам биёрад. Ин аст, ки ӯ бо он ки хаттотони пешгузаштаро ба ёд меорад, донишмандону хаттотони замонашро низ фаромӯш намекунад [3,266б]. Худи Садрӣ Зиё ҳам осори худ ва ҳам осори дигаронро бо хатти хуш китобат мекард [6, 48].

Дар замони зиндагии Мир Алишери Навоӣ Мавлоно Дарвеш Муҳаммади Самарқандӣ ном донишманд ва хаттотии ҷирадасте фаъолият мекард. Вай аз муқаррибони Алишери Навоӣ буда дар эҷоди муаммо истеъдоди баланд дошт [5,59]. Фаъолияти ин донишманд ва хаттот комилан дар Ҳирот гузаштааст.

Аз ҳаёт ва фаъолияти хушнависоне, ки то асри XVII зиндагиву китобат кардаанд, маълумоти зарурӣ дар даст нест. Абдуқодир Муродов дар китоби худ “Ўрта Осиё хаттотлик санъати таърихидан” [5,96-97] номгӯии 39 нафар хаттотии Самарқандро ёдовар мешавад. Маълум мешавад, ки пас аз Абубакри Самарқандӣ (асри XI), номи ҳамагӣ якчанд нафар хаттотон боқӣ мондааст, ки то асри XV зиндагӣ ва фаъолият намудаанд. Дар асрҳои минбаъда хаттотони зиёдтаре номбар

1. Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф. Ходими пешбари илмӣ, Мудири шӯбаи тавсиф ва таҳияи мероси хаттӣ

мешаванд, ки аз онҳо танҳо ном боқӣ мондаасту халос. Хушбахтона, дар миёни ин 39 нафар чандин хаттотоне во мехӯранд, ки дар бораи ҳаёт ва фаёлияти онҳо мухтасар бошад ҳам маълумот пайдо кардан мумкин аст, яке аз онҳо Азизуллоҳи Самарқандӣ аст. Вай бо подшоҳ ва ситорашиноси ҳақим Мирзо Улуғбек ҳамаср буда, асари ин марди бузург “Зичи Улуғбек”-ро бо тамоми чадвалҳояш бо хатти зебои насх китобат шудааст. Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё дар феҳрист (каталог)-и худ “Асоми-ул-кутуб” қайд кардааст, ки нусхаи мазкур ба дасти муаллиф ислоҳ шуда, аз назари Мавлоно Алии Қушчӣ низ гузаштааст [2].

Котиби дигари мавриди таваҷҷуҳ Абдуҷаббор Ургутии Самарқандӣ аст. Ин котиб ихтироъкунандаи услуби тозаи китобати хатти настаълиқ доништа шудааст. Маълум мешавад, ки дар Мовароуннаҳр ин гуна мухтареон ҷаҳор нафар буданд, ки яке аз онҳо ҳамин Абдуҷаббор Ургутии Самарқандӣ аст.

Равиши хатти ӯ бисёр мароқовар буда, бисёриҳо мехостанд, ки ба ӯ пайравӣ кунанд, аммо мурод ҳосил намешуд. Садри Зиё ҳам ҳамчун хушнависи чирадаст ҳар қадар кӯшиш кунад ҳам ин тарзи китобат ба ӯ муяссар нашудааст. Завқи омӯзиши ин тарзи китобат ӯро он қадар ба худ ҷалб мекунад, ки ночор яке аз дӯстонашро бо номи Абдурраҳим ба Ургут ба назди ин котиби навоар мефиристад. Он шахс, ки худ ҳам ба зебонависӣ майл доштааст, бо душворӣ ҳам бошад ба Ургут рафта мерасад ва дар он ҷо аз ин устод сабақи хат мегирад. Дар бозгашт ин устод ба ӯ се қалами ба ин хат мувофиқро тарошида медиҳад. Вай ба ҳузури Садри Зиё баргашта ин тарзи китобатро ба ӯ меомӯзад. Устод Садри Зиё ниҳоят ин услубро аз бар карда, ба мисли Абдуҷаббор Ургутӣ китобат мекардагӣ шудааст [3,265].

Дар байни хаттотони ҳавзаи Самарқанд, қасоне низ во мехӯранд, ки бо вучуди хушнависи намоён будан таъби шоирӣ низ дошта, дар ҳунарҳои наққошӣ, рассомӣ, муқовасозӣ ва афшон додани зару сим ва ҷузъбандиву қоғазрезӣ ва муқовасозӣ маҳорати кофӣ доштанд. Баъзе аз онҳо боғдору хокпош ва дуредгару қандакор низ буданд. Дар ин миёна овардани номи Али ибни Ҳусайн ал-Ансорӣ (ваф.1604) ба маврид аст. Ӯ китоби “Ихтиёроти бадеъ”-ро, ки ба гиёҳшиносӣ бахшида шудааст, соли 1541 бо настаълиқи хуш китобат намуда ба Абдулатифи Шайбонӣ тақдим намудааст. Дар дастнависи мазкур тасвири 594 гиёҳҳои шифойӣ ва нақшу нигорҳои ороишӣ ҷо дода шудаанд. Дар он тасвири ҳайвоноти ҷудогона ва зарфҳои дорутайёркунӣ бо як маҳорати хос сураткашӣ шудаанд. Қас бо дидани ин суратҳо, дар рассомӣ бесобиқа будани ӯро эътироф накарда наметавонад. Нусхаи мазкур таҳти рақами 1998 дар институти шарқшиносии Академияи фанҳои Ҷумҳурии Узбекистон нигоҳдорӣ мешавад. Нусхаҳои дигари ин китоби нодири гиёҳшиносӣ, баъдан, ба ҳамин тарзу услуб ороиш ёфта таҳия мешуданд [4,209].

Ҷунон ки дар боло ишора шуд, мактабҳои хушнависии Ҳироту Бухоро дар ривочи ҳунари китобат саҳми арзанда гузоштанд. Пас аз ин ду маркази бузурги ҳунар, ҳосса хаттотӣ, ин санъат дар ҳавзаҳои хаттотии Самарқанду Хоразм, Фарғонаву Тошқанд низ мактабҳои хушнависии хурдро пайдо карда инкишоф меёфтанд. Ба ин ҳунар, аниқтараш санъат торафт мардум бештар рӯ меоварданд. Ин бесабаб ҳам набуд, чунки гурӯҳи муайяни аҳоли ба илмомӯзӣ рағбати беандоза доштанд ва хоҳу ноҳоқ ин ба нашри китобҳои дарсӣ ва илмӣ бетаъсир намонд. Аз ин рӯ, мардуми босавод ҳосса дар замони таҳсил дар мадраса барои қасби хушнависӣ кӯшиш мекарданд ва ҷунон ки аз ёддоштҳои котибон маълум мешавад ба шарофати истеъдод ба он мушарраф ҳам мешуданд.

Дар миёни хушнависон ҳунармандоне ҳам пайдо мешуданд, ки буданд. Баъзе аз ин котибон забони тоҷикиро хуб аз бар мекарданд ва бо эҳсоси масъулият кӯшиш мекарданд то матнҳои беғалат рӯбардор кунанд ва агар шубҳае дар диди онҳо пайдо шавад, аз паи ислоҳ мешуданд ва матнҳои таҳия кардаашонро ба муқобала гузошта ба донишмандон барои тасҳеҳ медоданд. Ба ин васила ғалатҳо камтар содир мешуданд.

Яке аз ин гуна хушнависон Очилдӣ Мурод Мирии Каттақурғонӣ буд. Ӯро дар Каттақурғон бо номи Мулло Очилдӣ, Очилдӣ Маҳдум, баъдтар бо номи Қозӣ Очилдӣ мешинохтанд. Вай соли 1830 дар хонадони деҳқони турк ба дунё омада, дар айёми наврасӣ ва ҷавонӣ дар мадрасаи маҳаллашон таҳсил намуда савод омӯхта аст. шавқу рағбаташ ба мутолиа ва илмомӯзӣ торафт боло мерафт.

Қобилияти илмомӯзӣ ва рағбати беандозаи Очилдиро дида падараш Неъматулло ӯро барои

тахсил ба Бухоро ҳидоят менамояд. Вай дар мадраса ба омӯзиши фанҳои адабиёт, таърих, ҳисоб, хандаса, сарфу наҳви арабӣ ва ҳусни хат эътибори махсус меод. Очилдӣ дар ин айём китобати хати насх ва настаълиқро ба тарзи хушнависӣ аз бар кард.

Ӯ дар Бухоро 11 сол таҳсил намуда, боз ба зодгоҳаш бармегардад. Очилдӣ дар он ҷо кор пайдо карда наметавонад, ночор ба деҳқонӣ машғул мешавад. Ин байт аз ӯст:

Дар ин ҷо касби ман шуд деҳқонӣ,
Заминро мешикофам баҳри ноне.

[5, 97]

Баъдтар, дар ҳамон маҳалла ҳамчун домуллои мактабдор умр ба сар мебарад. Ӯ соли 1888 ба таври фоҷиавӣ ҳалок мегардад.

Дар ин силсила аз котиби хушнавис Саримсоқ Дизаҳии Самарқандӣ ёдоварӣ накардан номумкин аст, Вай аз шогирдони Иброҳим Девона ном котиби хушнавис буда, ҳунари хаттотиаширо такмил медиҳад ва дар мавзеи “Бобои порадуз” дар Бухоро, муддати дароз машқи хат карда, хушнависиро ба дараҷаи хатти Миралӣ ва Мир Имод аз бар мекунад.

Тақдири ин хаттоти чирадаст низ ба таври фоҷиавӣ анҷом меёбад, вай ки дар дарбори Умархон ба китобат машғул буд, чандин китоб ва китбаҳои зеборо наққошӣ ва китобат мекард. Умархон барои ҳар китба ба ӯ 14-тиллои муҳрдор меод [3,225; 8,48]. Боре вай ба шаҳри худ баргаштани шуда роҳи Қиззахро пеш мегирад. Бадҳононаш ӯро дар роҳ ғорат намуда ба чашмонаш мил мекашанд. Ӯ бо ҳамин алам дунёро тарк мекунад [5,99; 9,48]. Ин ҳодисаро миёни солҳои (1809-1826) тахмин мекунам [3, 255].

Аз омӯзиши ҳаёт ва фаёлияти ҳунармандони хушнавис маълум мешавад, ки зиндагии на ҳамаи онҳо хуб мегузаштааст. Чунончи яке аз хаттотони машҳури замони худ Мирзо Раҷаб Тураи Самарқандӣ хушхат будааст. Ин хаттот бо либоси қаландарӣ дарвешона ҳаёт ба сар мебурдааст. Ӯро дар хушнависӣ бемисол медонистанд. Ин рубоӣ аз эҷодиёти ӯст:

Ҳар хат, ки фарру ҳифзи ӯ нағзу аҷаб аст,
Дон, хатти Миралӣ асту Мирзо Раҷаб аст.
Ғайр аз хати ин ду хушнависи комил,
Филҷумла ба хат навиштани ту сабаб аст.

[5,100]

Дар ҳақиқат ҳам, бисёр воқеъ мешавад, ки нафаре ҳунари волои шахси боистеъдодеро дида гирифта натиҷаи кори ӯ мешавад ва дар аввал ноогоҳона ба ин ҳунар дил мебандад ва тамоми кӯшиши худро ба он равона мекунад, ки мисли он устод ҳунарманду номвар шавад ва сабаби аввали ба ин ҳунар дилбохтани ӯ ошноӣ бо он ҳунарманди чирадаст аст.

Мо дар боло дар бораи маҷбуран аз Ҳирот ба Бухоро овардани Миралии Ҳиравӣ ҳамчун шоир ва хаттоти бузург аз ҷониби Убайдуллоҳон Шайбонӣ ёдовар шуда будем, ки ин ба ҳунари хушнависии котибони Бухоро ва шаҳрҳои гирду атроф ва хоса Самарқанд бетаъсир набуд.

Муҳаққиқи хат ва хаттотии устод Маҳдии Баёнӣ ин ҳичратро ёдовар шуда дар мақолае зикр мекунад, ки пас аз маскан гирифтани Миралии Ҳиравӣ дар Фатҳободи Бухоро ба назди вай якчанд нафар толибҳунарон барои омӯختани ҳусни хат меоянд. Инҳо Мир Ҳусайн Куланги Бухорӣ, Султон Маҳмуди Бухорӣ ва дигарон буданд. Дар ин шумор Мир Муҳаммади Самарқандӣ низ ҳузур дошт. Баъдтар ин хаттот аз хаттотони номвари ин диёр гардид [5,101].

Чуноне ки ёдовар шудем, бо нисбати Самарқандӣ дар асари Абдуқодир Муродов ва аллома Садри Зиё хаттотони зиёде номбар мешаванд [5,102; 1]. Зикри ин гуна хаттотонро дар хотимаи дастанависҳои китобӣ бисёр дучор омадан мумкин аст, ки ҷамъоварӣ ва таҳқиқи зиндагӣ ва осори онҳоро бояд ба роҳ монд.

Мо дар хотимаи ин мақола лозим донистем, ки рӯйхати он котибонеро, ки устод Абдуқодир Муродов дар китобашон овардаанд, сабт кунем. Устод ин номгӯйро бо чунин сарлавҳа оғоз на-

мудааст;

Номгӯйи котибоне ки тарцимаи ҳолашон омӯхта нашуда бошад ҳам, аз хаттотони номӣ буданд (бо тартиби алифбо):

1. Абдучаббор Наймани Самарқандӣ (асри XI), котиб. Китоби “Ал-фикҳ-ул-акбар”-и Абдулҳанифиро китобат кардааст.

2. Абдулқайюми Самарқандӣ (асри XI), котиб “Рубоиёти Шайхулоламо” ном асари Сайфиддини Бохарзиро нусхабардорӣ кардааст.

3. Абдулазизи Самарқандӣ (XV-XVI), шоир ва хаттот.

4. Абдусамади Самарқандӣ, хаттот.

5. Аҳмад бинни Маҳмуд бинни Муҳаммад бинни Умар бинни Ҳамидуддин ал-Самарқандӣ-асри (XIV), котиб.

6. Барот Қосимов – (асри XI) хаттот, рассом ва тарцимон. Дар Самарқанд зиндагӣ кардааст. Лавҳаҳои ёдгории таърихи рӯнавис карда албом таҳия намудааст. Китоби “Самария”-и Абутоҳирхоҷа Самарқандиро, ки ба таърихи Самарқанд бахшида шудааст, ба забони ўзбекӣ тарцима кардааст.

7. Бақои Мавлоно (ох.асри XV-аввали асри XVI)

8. Дўстмуҳаммад бинни Мулло Муҳаммад Самарқандӣ(асри XVI-XVII), котиб.

9. Ҷамол бинни Бурҳон бинни ал-Амир бинни Рашид ал-Самарқандӣ(асри XIV), котиб.

10. Заҳирӣ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммад ибн ал-Ҳасан(асри XI). Шоир ва нависанда Муаллифи “Синдбоннома” ва як қатор асарҳои дигар.

11. Мир Абдулҳайи Самарқандӣ – (XI) котиб –“Ҷаҳор девон”-и Алишери Навоиро китобат кардааст.

12. Миралии Хўҷа Алии Самарқандӣ – (асри XV) котиб.

13. Мирзо Муҳаммад бинни Дўстмуҳаммад ал- Садри ал-Самарқандӣ (асри XVII), котиб.

14. Мулло Абдулфайз Самарқандӣ (асри XI), котиб. Достони “Ҷор дарвеш”-и Мирзо Қурбони Хиромиро соли 1876 нусхабардорӣ намудааст.

15. Мулло Мирзо Муҳаммад Охунд бинни Одина Муҳаммади Самарқандӣ (асри XI), котиб.

16. Мулло Муҳаммад Шоҳ Ғариби Самарқандӣ (асри XVII), котиб.

17. Мулло Саид Абдулваҳоби Самарқандӣ (асри XI), котиб.

18. Муҳаммад бинни Али бинни Авлиё Мавлоно Хурдаки ал-Самарқандӣ (асри XV), котиб.

19. Муҳаммад бинни Алӣ бинни Ҳасан бинни Алӣ ал-Суғдӣ (асри XV), котиб.

20. Муҳаммад Нуриддин бинни Муҳаммад Олими Самарқандӣ (XI), котиб.

21. Муҳаммад Рафеъ Валади Шайх Муҳаммад Солиҳи Самарқандӣ (асри XI), котиб.

22. Муҳаммад Юсуфи Самарқандӣ (асри XI), котиб.

23. Муҳаммад Яъкуби Самарқандӣ (XI), котиб.

24. Муҳаммад Ҳусайн бинни Мирзо Муҳаммад бинни шоҳ Валад ал-Самарқандӣ (асри XVII), котиб.

25. Умар Маҳмуди Хатирчигӣ (асри XI), хаттот.

26. Фикрат Мирзо Юсуфи Самарқандӣ (асри XI), шоир ва хаттот.

27. Хоҷа Алӣ бинни Миралии Самарқандӣ (асри XVII), хаттот.

28. Хоҷа Миршоҳ ибни Хоҷа Мирсаид Қосим ал-Ҳусайнӣ ал-Самарқандӣ (асри XVII), хаттот.

29. Хоҷа Муҳаммад бинни Мавлоно Ҳошими Самарқандӣ (асри XVI), хаттот.

30. Ҳоҷӣ Муҳаммад Самарқандӣ (асри XI), хаттот.

31. Ҳошим Хўҷа Муҳаммад бинни Мавлоно Ҳошим Самарқандӣ – (асри XVII) хаттот.

Чуноне, ки маълум аст, қабл аз овардани ин номгӯйи устод Муродов ёдовар шуданд, ки дар бораи ҳаёт ва фаъолияти ин котибон тадқиқоти лозима гузаронида нашудааст. Бо боварӣ гуфтани мумкин аст, ки ин гуна котибон кам нестанд, алҳол даҳҳо ҳазор китобҳои ҳастанд, ки пурра омӯхта нашудаанд. Вале рӯзе фаро мерасад, ки муҳаққиқон аз дохили онҳо дар бораи ҳаёт ва фаъолияти котибони каммаълум нишонаҳо дастрас мекунанд, ки дар байни онҳо Самарқандиро кам нестанд. Ба ҷуз ин, хотимаи китобҳо, яъне колофонҳои дастнависҳои камомӯхта ва наомӯхта

номҳои зиёдеро дар худ доранд, ки дар онҳо номҳои котибон бо нисбаи Самарқандӣ хеле зиёд аст. Ин гуна кофту кову пажӯҳишҳо дар пешанд ва онҳоро пайгирӣ ва тадқиқ намудан аз ғоида ҳолӣ нест.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Зиё, Садр. Тазкират-ул-хаттотин / Садрӣ Зиё. Нусхаи қаламӣ аз Институти шарқшиносии ба номи Абурайҳони Берунии Ҷумҳурии Ўзбекистон шумораи рақами 2193. – 431 с.
2. Зиё, Садр. Асоми-ул-кутуб Шарифҷон Садрӣ Зиё / Нусхаи қаламӣ аз Институти шарқшиносии ба номи Абурайҳони Берунии Ҷумҳурии Ўзбекистон, шумораи рақами 2460. – 431 с.
3. Эронӣ, Абдулҳамид. Пайдоиши хат ва хаттотон / Абдулҳамиди Эронӣ. – Техрон, 1345 х (1927 м). – 299 с.
4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР Т.VI: – Душанбе; “Дониш”, 1988. – 370 с.
5. Муродов, Абдуқодир. Ўрта Осиё хаттотлик санъати таърихидан / Абдуқодир Муродов. – Тошкент: Фан, 1971. – 161 с.
6. Сиддиқов Саҳобиддин. Садрӣ Зиё ва тазкираҳои ӯ / Саҳобиддин Сиддиқӣ. – Душанбе: Шуҷоӣён, 2010. – 200 с.
7. Ҳабибӣ, Абдулхай. Таърихи хат ва навишатҳои кӯҳани Афғонистон / Абдулхай Ҳабибӣ – Кобул 1350. – 312 с.
8. Шарифов Маҳмадёр, Додихудоева Лариса. Восточная каллиграфия в собрании Академии наук республики Таджикистан / Маҳмадёр Шарифов, Лариса Додихудоева. Душанбе: Дониш. – 2015. – 388 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1989. – 557 с.
10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 2004. – 612 с.

МАКТАБИ ХАТТОТИИ САМАРҚАНД

Дар мақола сухан дар бораи хаттотони ҳавзаи Самарқанд меравад. Муаллиф дар он аз хусуси ривоҷи хатти настаълиқ дар шаҳрҳои машҳури Осиёи Марказии ҳамонвақта сухан ронда, таъсири онро ба яке аз шаҳрҳои кӯҳани Хуросон-Самарқанд таъкид мекунад. Дар баррасии мақола “Тазкираи хаттотон” ёдоварӣ шуда, аз ҳаёт ва фаъолияти чанд нафар хушнависи дараҷаи аввал маълумот паҳш карда мешавад. Муаллиф хангоми навиштани мақола аз китоби донишманди хат ва хаттотӣ устод Абдуқодир Муродов “Ўрта Осиё хаттотлик санъати таърихидан” ва дигар устодон намунаҳои зиёдеро оварда, дар бораи хаттотони ин ҳавза муҳокима меронад. Дар охири номгӯӣ котибоне, ки Самарқандиюласланд ва дар асрҳои гуногун ҳаёт ба сар бурда, фаъолияти онҳо омӯхта нашудааст, илова карда мешавад.

Калидвожаҳо: хаттотон, настаълиқ, Миралии Ҳиравӣ, хаттотони Самарқанд, “Тазкират-ул-хаттотин”, Абдуқодир Муродов, Садрӣ Зиё, Абдуҷаббори Ургутӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф., мудири шуъбаи тавсифи дастхатҳо ва таҳияи мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

КАЛЛИГРАФИЧЕСКАЯ ШКОЛА В САМАРКАНДЕ

В этой статье в основном идет речь о Самаркандских каллиграфях. Автор касаясь почерка настаълиқ, рассказывает о развитии и значимости этого почерка в таких центральных городах Центральной Азии как Герат и Бухара, а также влияние данного почерка на каллиграфов Самарканда и его окрестности. Самаркандским каллиграфам данный почерк был известен из давню, но она получило новое развитие с переездом известного каллиграфа XVI века Мирали Хирави из Герата в Бухару. В статье в основном делается ссылка на книгу известного ученого Абдукадыра Муродова под названием «Из истории искусство каллиграфии Средней Азии» и дополняются данными

из других подобных источников. В конце приводится список малоизученных каллиграфов разных времен выходцев из Самарканда.

Ключевые слова: каллиграфы, наста'лик, Мирали Хирави, Самаркандские каллиграфы, «Тазкират-ул-хаттотин», Абдукадыр Мурадов, Садри Зия, Абдуджаббар Ургути.

Сведение об авторе: Шарифов Махмадёр - к.ф.н., заведующий отделом научного описания рукописей центра письменного наследия НАНТ.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзаде 35.

CALLIGRAPHY SCHOOL IN SAMARKAND

This article primarily discusses the calligraphers of Samarkand. The author focuses on the Nasta`liq script, elaborating on its development and significance in major Central Asian cities such as Herat and Bukhara, as well as its influence on Samarkand and its surrounding regions. The Nasta`liq script had long been known to Samarkand's calligraphers, but it experienced renewed development following the relocation of the renowned 16th-century calligrapher Mirali Herawi from Herat to Bukhara. The article primarily references the book "From the History of Calligraphy Art in Central Asia" by the distinguished scholar Abdulkadir Muradov, supplemented with data from other similar sources. At the end, a list of lesser-studied calligraphers from various periods, hailing from Samarkand, is provided.

Keywords: calligraphers, Nasta`liq, Mirali Herawi, Samarkand calligraphy, "Tazkirat al-Khattatin", Abdulkadir Muradov, Sadri Ziya, Abdujabbar Urguti.

About the Author: Sharifov Mahmadyor - Ph.D., Head of the Department of Scientific Description of Manuscripts of the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sh. Huseinzade Street, 35.

ДАВРАИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ ҲИНДУСТОН ВА ТОЛИБОН

(аз ихтилофот то ҳамкорӣ)

Рачабалиев Х. Х.¹

15-уми августи соли 2021, яъне дубора ба сари қудрат омадани гурӯҳи Толибон дар Афғонистон ду даҳсола сармоягузорӣ ва талошҳои тулонии Ҳиндустонро дар роҳи тақвияти демократия ва рушди инфрасохтори Ҷумҳурии Исломии Афғонистон барбод дод.

Аз ҷумла, омӯзишҳо дар бахшҳои гуногуни маорифу фарҳанг, ҳарбӣ-техникӣ, додани стипендия ва иҷрои садҳо лоиҳаҳои муҳимми инфрасохторӣ, ба мисли сохтмони бинои нави Парлумон, бозсозии қасри Стор Пэлэс (Қасри бузург-Stor Palace), бозсозии литсейи Ҳабибия ва расонидани кумаки молиявӣ ба он, сохтмони сарбанди Салмо (сарбанди Дӯстии Афғонистону Ҳиндустон), бунёди хатти интиқоли барқ аз Пули Хумрӣ то Кобул, эҳёи беморхонаи кӯдакона ба номи Индира Ганди дар Кобул (ки даҳсолаҳо пеш бо кумаки Ҳиндустон сохта шудааст), таъсиси Донишгоҳи миллии улуми кишоварзӣ ва технологияи Афғонистон дар Қандаҳор ва кумак намудан дар таъмини мутахассисон, сохтмони неругоҳи барқиобии Чимтол дар Кобул ва монанди ин сохта, ба истифода додани чандин пружаи дигар, зуд аз байн рафтанд.

Ин фурӯпошӣ барои нуфузи бештари рақибони минтақавии Ҳиндустон, бахусус Покистон ва Чин шароити муносиб фароҳам овард, ки боиси заифшавии мавқеи стратегӣ ва ба вучуд омадани нигарониҳои амниятии ҷадид барои Деҳлии Нав гардид. Ба сари қудрат омадани Толибон барои мақомдорони Ҳиндустон маълум буд, ки онҳо аз музокираҳои Толибон бо Амрико изҳори нигаронӣ мекарданд.

Сатеш Кумар сиёсатшиноси ҳиндӣ қайд мекунад: “Ҳиндустон ягона кишваре буд, ки аз музокироти дар санаи 29-уми феврالی соли 2020 дар пойтахти давлати Қатар – шаҳри Доҳа баргузоршудаи Толибону Амрико изҳори нигаронӣ кард ва бовар дошт, ки ин музокирот ва ҳукмронии Толибон дар Афғонистон ба мановеи ин кишвар таъсири манфӣ мерасонад [8,2]. Маълум аст, ки Ҳиндустон баъд аз ҳодисаҳои хунини 11-уми сентябри соли 2001 дар Нью-Йорки Амрико рухдода, тавонист нақши босазои худро дар бахшҳои беҳдошт, иҷтимоӣ, маориф ва зербиноӣ дар бозсозии Афғонистон иҷро кунад. Аммо баста шудани консулгарии охири Ҳиндустон дар Мазори Шариф дар моҳи августи соли 2021 ба ҳамкориҳои амиқи Ҳиндустон дар Афғонистон хотима бахшид. Қайд кардан ба маврид аст, ки муқовимати Ҳиндустон ба бозгашти Толибон мантиқӣ буд, зеро равобити ин кишвар бо Толибон дар гузашта ҳеч гоҳ набудааст.

Бо вучуди ин, талошҳои охири дипломатии Ҳукумати Ҳиндустон барои наздик шудан ба ҳукумати Толибон нишон медиҳад, ки дидгоҳи ин кишвар ба воқеиятҳои геополитикии минтақа дигаргун шуда, аломатҳои тағйир дар амалкардҳои мақомдорони Ҳиндустон нисбат ба ҳукумати нави Толибон мушоҳида мешавад. Ин иқдом ҳам баъди се соли ба сари қудрат расидани Толибон сурат гирифт, ки Ҳиндустон дар муносибат бо Толибон аз ҷиҳати стратегӣ ва дипломатӣ зарбаи шадид дида буд.

Дар санаи 8-уми январи соли 2025 дипломати баландмақоми Ҳиндустон Викрам Мисрӣ бо Амирхон Муттақӣ - иҷрокунандаи вазифаи вазири корҳои хориҷии Толибон дар шаҳри Дубай мулоқот кард. Дар ин мулоқот Ҳукумати Толибон майли худро барои тақвияти равобити сиёсӣ ва иқтисодӣ бо Ҳиндустон баён намуда, Ҳиндустонро як “қудрати муҳимми минтақавӣ ва иқтисодӣ” [12] номид. Бояд ёдовар шуд, ки ин дидор баландтарин сатҳи тамос дар миёни ду ҷониб аз замони сукути Кобул ба ҳисоб меравад.

Гуфтан ба маврид аст, ки пеш аз мулоқоти сатҳи баланди кишварҳо Ҳукумати Ҳиндустон барои васеъ кардани ҳузури дипломатӣ ва аз даст надодани мавқеи стратегии худ кумакҳои гуманитарияшро пас аз як муддати таваққуф ба ин кишвар оғоз намуда буд.

1. Рачабалиев Хайрулло Холназарович- ходими калони илмӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: 93 858 58 15. khair1508@mail.ru

Винай Каура, сиёсатшиноси ҳиндустонӣ чунин менависад: “Дар моҳи феввали соли 2022 Ҳиндустон 40,000 тонна гандумро тавассути Покистон ба Афғонистон фиристод ва дар моҳи март соли 2023 бошад, 20,000 тонна гандуми дигарро барои тақсимот тибқи Барномаи Чаҳонии ғизо (WFP) тавассути бандари Чобаҳор расонид, инчунин 45 тонна кӯмаки тиббиро низ, ки шомили доруҳои ҳаётан муҳим ба ҳисоб мерафтанд, аз ҷумлаи доруҳои зидди сил, 500,000 вакцинаи COVID-19 ва ба монанди ин дигар молҳои зарурӣ дар моҳи октябри соли 2022 вориди ин кишвар намуда буд” [3].

Инчунин вай дар ҷойи дигари мақолаи худ чунин қайд мекунад: “Ғайр аз ин, бучети Ҳиндустон барои солҳои 2023-24 як иқтисодии махсус барои кумакҳои рушд ба Афғонистон дар ҳаҷми 25 миллион доллар пешбинӣ кард, ки аз ҷониби Толибон хуб пазируфта шуд ва Толибон аз ин фурсат истифода намуда, талаб кардаанд, ки Ҳиндустон тақрибан 20 лоиҳаи нопурраи инфрасохториро дар саросари кишвар ба анҷом расонад [3].

Дар айни ҳол фаъолияти Ҳиндустон дар ҳамкорӣ бо Толибон ба зарурати пешбурди лоиҳаҳои инфрасохторӣ асос ёфтааст. Тавре ки дар боло қайд карда будем, агар ин кишвар дар моҳи августи соли 2021 сафорату консулгарии худро дар ин кишвар баста буд, лекин ҳамкориҳои худро бо Толибон бо ирсали кумак маҳдуд накардааст. Яке аз аввалин қадамҳои аслии ҳукумати Ҳиндустон дар самти ҳамкорӣ бо Толибон таъсиси як “дастии техникӣ” дар Кобул буд. Ин иқдом нишон дод, ки Ҳиндустон воқеиятҳои сиёсиро дар сахна дарк мекунад ва мефаҳмад, ки ҳузураш дар Афғонистон бояд аз тариқи қувваи нарм сурат гирад.

Дар санаи 25-уми феввали соли 2024 бошад, мутахассисони соҳаи техникӣ Ҳиндӣ барои санҷиши ҳолати изтирорӣ ва аудити сарбанди Салмо (Сарбанди дӯстии Ҳиндустон ва Афғонистон) вориди Афғонистон шуданд. Ба ин тартиб, Ҳинд барои нахустин бор пас аз сукути Ҷумҳурии Исломи Афғонистон ба дасти Толибон сарбанди Салморро, ки ҳашт сол пеш дар Афғонистон сохта буд, ба маблағи 265 миллион доллар бозрасӣ ва бозбинӣ кард [3].

Тавре ки маълум аст, ҳарчанд дар бархе аз нишастҳои ҷаҳонӣ дар арсаи сиёсӣ намоёндагони ҳукумати худхондаи Толибон даъват шуда буданд ва бархе аз кишварҳо ба номи ҳамкориҳо намоёндагони худро дар сафорату консулгарӣ пазируфтаанд, аммо то кунун ба ҷуз кишвари Русия ҳеҷ кишваре ҳукумати Толибонро ба расмият нашинохтааст. Аз замони бозгашти Толибон ба қудрат дар Афғонистон, кишварҳо роҳи равишҳои гуногунро нисбат ба ин гурӯҳи пеш гирифтаанд ва талош мекунанд, ки оид ба муомилаи дипломатӣ ва нигарониҳои вобаста ба ҳуқуқи инсон ва амният тавозун барқарор намоянд.

Дар ин ҷода кишвари Чин қадамҳои бузурге гузоштааст. Ин кишвар бо ҳукумати Толибон иртиботи фаъол дорад ва бештар ба манфиатҳои амниятӣ ва иқтисодӣ тамарқуз кардааст. Ҳатто ин кишвар дар Афғонистон сафири худро дорад.

Раҷ Кумар Шарма таҳлилгари масоили сиёсӣ дар як мақолаи худ чунин қайд мекунад: “То он даме, ки Толибон дуҷумбора қудратро дар Афғонистон ба даст оварданд, онҳо аллакай аз нигоҳи сиёсӣ “қонунӣ” шуда буданд, зеро аксари қудратҳои бузург ба мисли ИМА, Русия, ҚМЧ ва Эрон бо вучуди он, ки онҳо ҳанӯз ин гурӯҳро ҳамчун ифротгаро мешинохтанд, аллакай бо онҳо робита барқарор карда буданд. Ҳиндустон дар ин замина хеле дер карда буд ва танҳо дар моҳи июли соли 2021 бо Толибон муошират карданро оғоз намуд. Ҳарчанд дар миёни мансабдорони ҳар ду ҷониб тамосҳо вучуд доштанд, аммо Ҳиндустон Толибонро эътироф накард ва муносибатҳоро бо онҳо ба эътидол наовард. Пас аз гирифтани итминони қавӣ аз раҳбарони аршади Толибон дар бораи беҳатарии дипломатӣ ва кормандони Ҳинд, Деҳлии Нав дар моҳи июни соли 2022 сафорати худро дар Кобул боз кард, бо вучуди ин ки онро сафир раҳбарӣ намекунад, зеро Ҳиндустон ба Толибон эътино намекард” [7].

Аз ин нуқтаи назар, кӯшишҳои Ҳиндустон барои барқарор кардани робитаҳо бо Толибон низ барои расидан ба ҳадафҳои муқобила бо терроризм, гардиши қочоқи маводи муҳаддир мебошанд. Бо вучуди ин, барои Ню-Деҳлӣ хатари интизориҳои зиёдатӣ вучуд дорад, ки Толибон метавонад дар муқобилият бо террористҳои зидди Ҳиндустон фаъолият кунад. Ғайр аз ин, нишонаҳои вучуд доранд, ки гурӯҳи Толибон талош меваразд робитаҳои амиқро бо Созмони Истихбороти Покистон нигоҳ доранд. Дар ин робита профессори Донишгоҳи миллии Дифоъи ИМА ва

собик қорманди Хадамоти давлатии Покистон Ҳасан Аббос, дар китоби нави худ, “The Return of the Taliban. Afghanistan after the Americans Left” (Бозгашти Толибон: Афғонистон пас аз тарки амрикоӣ), навиштааст, ки: “Гурӯҳи Толибон пеш аз он ки ҳузури дипломатии Ҳиндустонро дар Кобул дар моҳи июни соли 2022 иҷозат диҳад, бо артиши Покистон машварат карда, баъдан иҷозаи кушодани сафоратро додааст” [1, 283]. Ин ҳам аз расонаҳои давлатию хусусии кишварҳо ба ҳамагон равшану возеҳ аст, ки Толибон муддатҳои дароз дар ин кишвар паноҳанда буданд ва бе машварати Исломобод наметавонишанд сиёсати хориҷии мустақили худро пеш баранд.

Муовини вазири хориҷии Толибон Шермуҳаммад Аббос Стоникзай дар як мусоҳибааш бо телевизиони миллии Афғонистон (Afghanistan National Television) оид ба сафорат ва консулгарии Афғонистон дар Ҳиндустон изҳори назар намуда, гуфта буд: “Сафорати Афғонистон дар Дехлӣ рӯзҳои наздик боз мешавад. Консулгарии мо дар Мумбай ва Ҳайдаробод фаъолият доранд ва бо вазорати қорҳои хориҷӣ дар тамос ҳастанд” [11].

Баъдан дар санаи 29-уми ноябри соли 2023 маҷаллаи ҳиндӣ “Hindustan Times” хабареро нашр карда буд, ки гуфтаҳои Стоникзайро тасдиқ мекард: “Толибон баъд аз ду соли ҳукмронии худ дар Кобул, намояндагӣҳои дипломатӣ дар Ҳиндро воқеан таҳти назорати худ гирифтанд. Консули генералӣ Закия Вардак дар Мумбай ва Сайид Муҳаммад Иброҳимхел дар Ҳайдаробод ва инчунин мушовири тичорат Муҳаммад Қодиршоҳ мебошанд” [15].

Бояд ёдовар шуд, ки дар рӯзҳои 3-4 июли соли 2024 дар Қасри Истиқлоли Остона таҳти раёсати Қазоқистон Нишастии сарони кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай баргузор гардид. Дар ин ҷаласа раҳбарони давлат ва ҳукуматҳои ҚМЧ, Қазоқистон, Қирғизистон, ЧИП, Русия, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Беларус, Муғулистон, Озарбойҷон, Қатар, Имроти Муттаҳидаи Арабӣ, Туркия ва Туркменистон, инчунин Дабири кулли СҶШ ва раҳбари сохтори минтақавии зиддитеррористии СҶШ ширкат карданд.

Дар ин нишаст кишвари Ҳиндустонро вазири қорҳои хориҷии он Ҷ. Шанкар намояндагӣ мекард. Баъди хотимаи Нишастии СҶШ мавсуф дар бораи муносибатҳои неки таърихӣ Ҳиндустон бо Афғонистон дар мусоҳиба бо хабаргузори Казинформ (kazinform) дар Остонаи Қазоқистон чунин ибрози назар намуд: “Мо бо халқи Афғонистон робитаи хуби таърихӣ дорем ва ин робитаи байни одамон дар асл асоси муносибатҳои мост. Ман фикр мекунам, ки баъзе нигарониҳои дар нишастии СҶШ хеле дурустанд ва мо кӯшиш мекунем, ки ин масъаларо на ҳоло, балки дар тӯли солҳо тавассути рушди минбаъда, тавассути кумаки башардӯстона, тавассути баланд бардоштани иқтидор ва фаъолиятҳо ҳал кунем, зеро он ба одамон таъсири хавасмандкунанда дорад” [4]. Инчунин, вай афзуд, ки “Афғонистон дар бахши ғизо мушкิลӣ дорад ва Ҳинд теъдоди зиёди аҳолии ин кишварро бо гандум таъмин мекунад. Ҳамлаи малахҳо сар зад, мо ба онҳо доруҳои зидди ҳашарот додем. Мо кумак кардем, дастгирӣ кардем ва ҳисса гузоштем. Мо бояд дар самте, ки ҳаракат мекунем, бимонем” [4].

Дар ин нишаст аз ҷониби ҳамаи ширкаткунандагон ташкили ҳукумати фарогир бо иштироки васеи намояндагони ҳамаи гурӯҳҳои этникӣ ва сиёсиро ягона роҳи расидан ба сулҳи пойдор дар Афғонистон арзёбӣ карданд.

Таъсиси ҳукумати фарогир, мубориза бо терроризм ва таъмини ҳуқуқи башар, ба хусус ҳифзи ҳуқуқи занону духтарони афғон аз шартҳои аслии ҷомеаи ҷаҳонӣ аст, ки ҳамеша барои эътирофи ҳукумати Толибон пешниҳод шудаанд.

Раҷ Кумар Шарма менависад: “Бо далели набуди ҷолишҳои ҷиддии дохилӣ ва ҳеҷ фишори ҷиддии беруна, ин дафъа эҳтимол дорад Толибон барои муддати тӯлонӣ дар Афғонистон ҳукмронӣ кунанд” [6]. Ва аз навиштаи хабарнигори Би-Би-Си дар Ҳинд Сӯтик Бисвос ба муддати тӯлонӣ ҳукмрони кардани онҳоро тасдиқ ё қабул кардан мантиқӣ аст, ки вай чунин менависад: “Гарчанде ҳеҷ кишваре то ҳол ҳукумати Толибонро ба расмият нашнохтааст (баъдан ҷониби Русия 3-юми июли соли 2025 расман Толибонро ҳукумати қонунӣ шинохт), аммо тақрибан 40 кишвар ба таври ғайрирасмӣ ё дипломатӣ бо онҳо равобит барқарор кардаанд [9]. Аз ин рӯ, Толибон омили муҳим дар робитаҳои Ҳиндустон хоҳанд буд ва маълум аст, ки барои наздик шудан ба нақшаҳои фаъолияти онҳо Ҳиндустонро вақти зиёд лозим аст.

Аз ин амалкардҳои Ҳукумати Ҳиндустон бармеояд, ки агар ба мисли қалб бо гурӯҳи Толибон рафтор мекард (яъне ишора ба солҳои 1996-2001), манфиатҳои дарозмуддати он дар Афғонистон зери хатар мемонд. Ҳиндустон бояд робитаҳои хуби худро бо Афғонистон нигоҳ дорад, вале ҳамзамон бояд барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи Афғонистон омода бошад ва назар ба гузашта дар раванди барқарор кардани сулҳ дар ин кишвар фаъолтар иштирок кунад ва мавқеи стратегии худро дар ин чода мустаҳкамтар намояд.

А. Кумар, С. Чейшвол чунин менависанд: “Афғонистони мустақил, ки бо Ҳиндустон муносибатҳои рушдбанда дорад, аз ҷониби Покистон монетаи чиддитарин ба ҳисоб меравад, зеро ҳадафи асосии стратегии Покистон барқарор кардани нуфузу тавонмандии ҳукумати худ дар Афғонистон аст. Аз ин лиҳоз, агар нуфузи Ҳиндустон аз Афғонистон бардошта шавад, ташаббуси “Як камарбанд – як роҳ”-и Чин Афғонистонро чун як вилояти ноҳуши Покистон мебинад. Дар ин ҳол, Афғонистон метавонад ба макони парвариши гурӯҳҳои ифротгаро табдил ёбад, ки муноқишаҳои динии маҳаллиро аланӣ месозанд” [2,10]. Яке аз нигарониҳои Ҳиндустон низ аз ҳамин гурӯҳҳои ифротӣ аст, ки ба амнияти кишвараш хатар эҷод накунанд.

Дуруст аст, ки Ҳиндустон ҳамеша ба як Афғонистони устувор ва озод аз таҳдидҳои гурӯҳҳои террористӣ ниёз дошт ва барои ноил шудан ба ин устуворӣ пайваста талош кардааст. Бе шиносии расмӣ гурӯҳи Толибон Ҳиндустон дар бисёр изҳороти расмӣ охиринаи худ равшан кардааст, ки воқеиятро шиносӣ кунад ва наметавонад, ки мавқеи пештараи худро дар ин самт аз даст диҳад. Ҳарчанд мақомдорони Ҳиндустон дар нишастҳои байналмилалӣ ба зарурати ислоҳоти ҳокимияти Толибон дар робита бо ҳукумати фарогир аз ҳамаи қавму қабилаҳои афғон таъкид кардааст, аммо чунин баррасии нормативӣ эҳтимолан наметавонад ба муносибатҳои Ҳиндустон ва Толибон таъсири ҷиддӣ гузорад, зеро ин масъалаҳо асосан наметавонанд ба суботи минтақа таъсир расонанд ва муҳим дар ин чода ба ҳадафу мақсадҳои худ бирасанд.

Ба қоршиносони масоили сиёсӣ маълуми равшан аст, ки Ҳиндустон таърихи даҳолат дар умуми низомӣ ё сиёсӣ дар Афғонистонро надорад ва асосан ба сохтани робитаҳои наздик ба мардуми ин сарзамин бо истифодаи қувваи нарм тавачҷӯх кардааст. Аз ин рӯ, бо вучуди шикастхӯе, ки ба далели хурӯҷи шитобонаи нерӯҳои амрикоӣ ба вучуд омад, Ҳиндустон кӯшиш мекунад, ки назари хуби мардумро дар байни афғонҳои оддӣ нигоҳ дорад ва ҳатто як қисми роҳбарияти Толибонро низ. Дар ин ҳошия Майкл Кугелман таҳлилгари масоили сиёсии амрикоӣ махсусан оид ба сиёсати хориҷии Иёлотҳои Муттаҳида ва масъалаҳои Осиёи Ҷанубӣ, аз ҷумла Афғонистон, Покистон ва Ҳиндустон бисёр зебо қайд мекунад: “Ҳинд собиқаи барҷаста дар расонидани кумакҳои рушдиву башардӯстона ба Афғонистонро дорад, ки ин боиси шаклгирии нигоҳи мусбат дар миёни мардуми Афғонистон шудааст ва Дехлӣ наметавонад, ки ин эҳтиром ва нуфузро аз даст диҳад” [5].

Чигунае маълум аст, барои як гурӯҳе, ки аз нигоҳи дипломатӣ ва молиявӣ дар ҳолати ногувор қарор дорад, чорае ҷуз ҳамкорӣ бо ин кишварҳоро надоранд ва кумакҳои Ҳиндустонро барои бунёди кишварашон хостаанд ва Ҳиндустон низ аз ин фурсат истифода карда, манфиати дарозмуддати худро барои дастрасӣ ба бозорҳои Осиёи Марказӣ тавассути Афғонистон мустаҳкам карда истодааст.

Хулоса, аз вазъияти имрӯзаи ҷаҳонӣ ва бархӯрди абарқудратҳои ояндаи дар сари қудрати Афғонистон мондани гурӯҳи Толибон номаълум боқӣ мемонад ва касе гуфта наметавонад, ки бо ин гурӯҳ чӣ иттифоқи меафтад. Оё дар сари қудрат мемонанд ё не? Аз ин рӯ мақомдорони Ҳиндустон барои аз даст надодани мавқеи стратегии худ дар баробари рақибони доимияш Покистон ва Чин, бояд бо ҳамаи роҳбарияти Толибон муколама барпо кунад ва новобаста аз он ки ҳақиқат чӣ гуна аст, пуштибонии мардумро низ аз даст надиханд. Ҳамчунин бояд дорои захираҳои кофӣ барои муқобила бо эҳтимоли афзоиши терроризм дар дохили кишварро дошта бошанд. Зеро, хатари бад шудани равобит аз ҷиҳати эҳтиқодоти динӣ дар миёни Ҳинду-Толибонро пешгӯӣ кардан мумкин аст. Онҳо ҳатто омодаанд барои нигоҳ доштани ин ақидаҳои шиносии байналмилалиро қурбон кунад. Толибон таҳсили духтаронро манъ кардаанд ва ба аксари қанон, ҳатто дар созмонҳои кумақрасон низ иҷозаи қор намедиҳанд. Онҳо инчунин духтарону қанонро дар ҷойҳои фарҳангии фароғатӣ, шодию хурсандӣ ва умуман дар ҷойҳои ҷамъиятӣ аз рафтани ширкат қанон монет шудаанд. Ҳарчанд созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои дигар бо таҳримҳо ва фишор

кӯшиш мекунанд, ки Толибонро ба эҳтироми ҳуқуқи инсон, баробарии зану мард ва намояндагии ақалиятҳои гуногун дар ҳукумат водор кунанд, аммо ин фишорҳо то ҳол натиҷаи кофӣ намодаанд ва Толибон ба ақидаҳои саҳти идеологии худ пойбанд истодаанд. Аз ин рӯ, ҳарчанд вақтҳои охир Толибон бо Покистон муносибати хуб нашошта бошанд ҳам, имкониятҳои Ҳиндустон барои ба даст овардани натиҷаҳои назаррас дар робита бо Толибон хеле кам ба назар мерасад,

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Аббос Ҳ. The Return of the Taliban. Afghanistan after the Americans Left, publications by Yale University Press. 2023. – 326 с.
2. Абҳичит К., Субҳам Қ. Indo-Afghan Relation In Modi Era, Research Scholar, Jamia Millia Islamia & LARRDIS, New Delhi. 2022. – 12 с.
3. Винай К. Home India-Taliban relations: A careful balancing act, driven by pragmatism <https://mei.edu/publications/india-taliban-relations>
4. Иртибототи мардумӣ асоси равобити Ҳинд бо Афғонистон мебошад <https://www.youtube.com/short>
5. Майкл К. In South Asia, Power Shifts Usher in Diplomatic Surprises. <https://foreignpolicy.com/2025/01/15/south-asia-india-taliban-pakista>
6. Радж Кумар Шарма. Taliban factor in India-Central Asia relations <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz>
7. Радж Кумар Шарма. Подходы Индии к Афганистану и влияние на Центральную Азию <https://cabar.asia>
8. Сатеш К. Talibanism in Afghanistan: Security Implications for India. 2022. – С. 2
9. Сӯтик Бисвос, Чаро Ҳинд ҳоло дар пайи барқарор кардани робита бо Толибон аст? <https://www.bbc.com/persian/articles/cn011rnk1peo>
10. Саъю кушиши ба даст овардани мақсадҳои иқтисодӣ: Ҳиндустон ва вусъат додани робита бо Толибон <https://kelkein.com/16158>
11. Станкзай тасдиқ кард, ки дипломатҳои боқимонда дар Ҳиндустон сафорати Афғонистонро ба Толибон супурданд <https://www.rfi.fr/fa>
12. Taliban say India is 'significant regional partner' after meeting <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/taliban-say-india-is-significant->
13. Taliban's Chabahar bet signals shift from Islamabad to New Delhi <https://economictimes.indiatimes.com/news/international>
14. Guess who India, Pakistan and Iran are all wooing? The Taliban <https://www.aljazeera.com/news/2025/5/23/guess-who-india-pakista>
15. Taliban take control of Afghan diplomatic missions in India: <https://www.hindu> .

ДАВРАИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ ҲИНДУСТОН ВА ТОЛИБОН (аз ихтилофот то ҳамкорӣ)

Мавзуи таҳқиқи ин мақола давраи нави муносибатҳои Ҳиндустон ва гурӯҳи Толибонро дар бар мегирад, ки аз марҳилаи рақобат ба сӯи ҳамкорӣ тағйир ёфтааст. Тавре маълум аст, дар гузашта равобит байни Ҷумҳурии Ҳиндустон ва гурӯҳи Толибон чандон мусбат набуданд. Дар давраи нахустини ҳукмронии Толибон дар Афғонистон (солҳои 1996-2001), Ҳиндустон бо пуштибонӣ аз Иттиҳоди Шимол – эътилофи нерӯҳои зидди Толибон, ки таҳти роҳбарии Бурҳониддин Раббонӣ ва Аҳмадшоҳи Масъуд қарор дошт, мавқеи равшани сиёсӣ ва низомӣ гирифт. Дар ин замина, Ҳиндустон на танҳо мавқеи дипломатӣ, балки кӯмакҳои ҳамачонибаро низ ба Иттиҳоди Шимол фароҳам оварда, кӯшиш мекард то нуфузи Толибонро дар минтақа маҳдуд созад.

Аммо, аз омӯзиш ва таҳлили ин мавзӯ ба мо маълум гардид, ки баъди бозгашти дубораи Толибон ба сари қудрат дар Афғонистон, на танҳо назари Ҳиндустон, балки мавқеи бисёре аз кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ ва минтақавӣ нисбат ба ин гурӯҳ тағйир ёфтааст. Ин давлатҳо

ба ҷойи равиши муқовимат бо ин гурӯҳ, сиёсати тамоси ғаъл ва равобити созандаро интиҳоб намудаанд. Ҷумҳурии Ҳиндустон дар партави ҳифзи манофеи стратегии худ, густариши нуфузи дипломатӣ ва рақобати геополитикӣ бо кишварҳои рақибӣ деринааш, бо гурӯҳи Толибон муносибатҳои нарм ва хушмандонаро ба роҳ мондааст. Ба назар мерасад, ки Ҳиндустон то ҷое дар расидан ба аҳдоф ва манофеи худ дар ин раванд муваффақ шудааст.

Калидвожа: Ҳиндустон, Толибон, Афғонистон, Покистон, Чин, равобит, гурӯҳ ва рақобат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабалиев Хайрулло Холназарович, ходими калони илмии Маркази мероси хатии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Тел: 93 858 58 15. khair1508@mail.ru

НОВЫЙ ЭТАП ОТНОШЕНИЙ ИНДИИ И ТАЛИБАНА (от разногласий к сотрудничеству)

Тематика данного исследования охватывает новый этап в отношениях между Индией и движением Талибан, которые трансформировались от фазы соперничества к фазе сотрудничества. Как известно, в прошлом отношения между Республикой Индия и движением Талибан не отличались позитивным характером. В период первого правления Талибана в Афганистане (1996–2001 гг.) Индия заняла чёткую политическую и военную позицию, поддержав Северный альянс – коалицию анти-талибских сил под руководством Бурхануддина Раббани и Ахмад Шаха Масуда. В этом контексте Индия оказывала не только дипломатическую, но и всестороннюю поддержку Северному альянсу, стремясь ограничить влияние Талибана в регионе.

Однако анализ и изучение данного вопроса свидетельствуют о том, что после возвращения движения Талибан к власти в Афганистане изменилась не только позиция Индии, но и отношение многих ведущих мировых и региональных держав к этой группировке. Вместо прежней стратегии противостояния, эти государства избрали курс на активный диалог и конструктивные формы взаимодействия с Талибаном.

Республика Индия, исходя из необходимости защиты собственных стратегических интересов, укрепления дипломатического присутствия и в условиях геополитического соперничества с давними региональными оппонентами, выстраивает взвешенные и прагматичные отношения с движением Талибан. Судя по всему, Индия в определённой степени добилась успеха в продвижении своих целей и интересов в рамках этого нового подхода.

Ключевые слова: Индия, Талибан, Афганистан, Пакистан, Китай, отношения, группировка, соперничество.

Сведения об авторе: Раҷабалиев Хайрулло Холназарович- старший научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана.

E-mail: khair1508@mail.ru

AN ANALYSIS OF THE NEW PHASE IN INDIA–TALIBAN RELATIONS (from disagreements to cooperation)

The topic of this study covers a new phase in the relationship between India and the Taliban movement, which has transformed from a stage of rivalry to one of cooperation. As is well known, relations between the Republic of India and the Taliban movement were not positive in the past. During the first period of Taliban rule in Afghanistan (1996–2001), India adopted a clear political and military stance by supporting the Northern Alliance — a coalition of anti-Taliban forces led by Burhanuddin Rabbani and Ahmad Shah Massoud. In this context, India provided not only diplomatic but also comprehensive support to the Northern Alliance, aiming to limit the influence of the Taliban in the region.

However, analysis and study of this issue indicate that after the return of the Taliban movement to power in Afghanistan, not only did India's position change, but also the attitudes of many leading global and regional powers toward the group. Instead of maintaining a strategy of confrontation, these states

have chosen a course of active dialogue and constructive engagement with the Taliban. The Republic of India, driven by the need to protect its strategic interests, expand its diplomatic presence, and in the context of geopolitical competition with its long-standing regional rivals, has adopted a balanced and pragmatic approach in its relations with the Taliban movement.

It appears that India has, to some extent, succeeded in advancing its objectives and interests through this new approach.

Key words: India, Taliban, Afghanistan, Pakistan, China, relations, group, rivalry.

Author Information: Rajabaliev Khayrullo Kholnazarovich- Senior research fellow at the Center for written heritage under the Presidium of the National Academy of sciences of Tajikistan.

E-mail: khair1508@mail.ru

МУРУРИ МУХТАСАР БА САЙРИ ТАЪРИХИИ НАВРӮЗ

Охониёзов А.¹

Ин ки Наврӯз яке аз қадимитарин чашнҳои тоҷикон буда, реша дар умқи дарозии таърихи мардумони ориёинажод дорад, собит аст. Вале он ки ин чашни аҷдодӣ дар масири таърих, мисли соҳибону меросдоронашон пастиву баландии зиёдеро паси сар намудааст, ҳанӯз ба пажӯҳишу ковишҳои зиёде ниёз дорад. Танҳо тавассути пажӯҳиши раванди таназул ва таҳаввули он дар тӯли таърихи зиёда аз 6 ҳазорсолааш метавон бузургӣ ва шаҳомати онро боз ҳам бештар ва хубтар дарк намуд. Ин чашн ҳатто дар таърихи начандон дури миллати мо, яъне дар даврони Шуравӣ то ҳудуде аз табу тоб афтада буд, аммо ҳамчунон дар миёни мардуми тоҷик ҷойгоҳи ҳосе дошт ва бо тамоми ишқу алоқа таҷлил мегардид. Наврӯз ба шарофати истиқлоли давлатии Тоҷикистон ва бо иқдоми фарҳангдӯстона ва миллатдӯстонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори дигар рангу бӯи тоза ва миллии бештареро ба худ гирифта, ҳамасола ба сурати густурда ва бо шукӯҳи тамом ба унвони чашни миллии ва аҷдодӣ таҷлил мегардад. Маҳз бо ибтикороти Сарвари давлат ва дастгирии сарони кишварҳои ҳавзаи Наврӯз дар соли 2009 Наврӯз чашни байналмилалӣ эълон гардид ва бо ин иқдком боз як варақи тозаи дигаре ба таърихи ифтихороти миллии мо афзуда шуд.

Дар ин мақола саъй шудааст, то дар бораи Наврӯз ва чашнгирии он дар ҳавзаҳои мухталиф, аз ҷумла Хуросонзамин, ки маҳди тамаддуни ориёӣ ва макони аслии Наврӯз маҳсуб мешавад мурури кӯтоҳи илмиву таърихӣ намуд, то ба ин васила ба ин фаҳмиш расид, ки Наврӯз то чӣ андоза як чашни маҳбуб ва умумибашарӣ буда, дар тӯли таърих алорағми тохтутозҳо, истилоҳгарихову фарҳангсизезиҳо, на танҳо аз байн нарафт, балки ҷойгоҳи муқаддаси хешро ҳифз намуда тақвият бахшид.

Мусаллам аст, ки Наврӯз дар Хуросони Бузург ва Эронзамин ҳамчун чашни бостонии мардумӣ аз ҷойгоҳи вижае бархӯрдор буд ва дар ашъору осори бузургону донишмандони ин сарзамин тараннум меёфт. Шоирону нависандагони тоҷику форс аз Рӯдакӣ шуруъ карда то Фирдавсӣ, Умари Хайём, Берунӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва ғайра дар васфи Наврӯзи бостонӣ ашъори зиёде офариданд ва асарҳо менигошанд. Умари Хайём ба ин муносибат “Наврӯзнома”-ро эҷод кард ва Абурайҳони Берунӣ рочеъ ба ин чашн дар асарҳои мондагоруш “Китоб ут-тафҳим” ва “Осор-ул-боқия” маълумоти хеле нодиреро ҳам аз ҷиҳати илмӣ пешкаш намудааст. Ин осору иттилоот ба муаррифии зиёд ниёз надорад, зеро кулли осори дигари баъдина аз он ёдовар шуда, бар мабной он иттилооти дигареро ироа намудааст. Аммо бо вучуд осоре дигар рочеъ ба бузургӣ, ҳашамат ва таҷлили ин иди аҷдодӣ дар тамаддуни миллати мо ва миллатҳои дигар мавҷуд аст, ки ҷанбаҳои дигари пурарзиши натавон Наврӯз ҳамчун чашни мардуми Аҷам, балки ҳамчун чашни кулли башар ва муносибат ба онро таҷассум мекунад. Доништан, таҳқиқ ва пешниҳоди ин маълумот барои хонандаи имрӯза тақозои замон аст, то насли муосир битавонад аз арзишҳои миллии хеш ҳамагарафа огоҳ бошад ва дар роҳи ҳифзу нагаҳдории ӯ ҳамвора талош намояд.

Яке аз манбаъҳои, ки ба ҷойгоҳи Наврӯз ва чашнгирии он иртибот дорад, ки аслан барои хонандаи тоҷик то ҳол шинос нест, маснавии “Рӯзу Шаб”-и Ҳаким Низории Қаҳистонӣ мебошад. Ҳаким Низории Қаҳистонӣ, шоири қарни 14 мебошад ва осори зиёде аз худ боқӣ гузоштааст, ки “Девони ашъор”, “Сафарнома”, “Адабнома”, “Дастурнома”, “Шабу Рӯз” аз ҷумлаи осори ӯ ба шумор меравад. Ҳаким Низорӣ яке аз шуарои ҳамасри Саъдӣ буда, шоирони бисёре, аз ҷумла Ҷомӣ бар ин ақида аст, ки ашъори Ҳофиз зери таъсири осори Низорӣ эҷод шудааст, ки албатта ин мавзӯи дигар аст ва иртибот бо нигоштаи мо надорад. Танҳо зикри бояд кард, ки шоире ба мисли Ҳофиз, ки ба унвони “лисонулғайб” аз ӯ ном бурда мешавад, агар воқеан таҳти таъсири Низорӣ қарор гирифта бошад, пас осору ашъори Низории Қаҳистонӣ қобили мутолиаи ҷидӣ ва омӯзиш аст.

Ҳамон тавр ки қаблан зикр шуд, маснавии “Шабу Рӯз”, ба чашни Наврӯз иртибот дошта, маҳз дар рӯзи Наврӯз ва ба муносибати ҳамин чашн эҷод шудааст. “Рӯзу Шаб” савумин маснави аз

1. Абдурахмон Охониёзов – номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. .

панҷ маснавии Низории Қаҳистонӣ мебошад, ки дар баҳри мутақориб эҷод шуда, таълифи он ба замони ҷашни Наврӯз рост меояд. Таҳлилу тавсифи маснави ва пардохтан ба паҳлуҳои мухталиф ва муҳтавои он дар маҷоли ин мақола нест ва танҳо чизе, ки дар ин ҷо зикри он муҳим ба назар мерасад, ин маснавиرو Ҳаким Низорӣ ҳамчун тухфаи наврӯзӣ барои шоҳ эҷод кардааст. Насруллоҳ Пурҷаводӣ дар тасҳеҳ ва муқаддимаи маснави менависад: “...Низорӣ ин маснавиرو дар шаби Наврӯз, мутобиқи ҷумодассонии 699, баробар бо моҳи марти 1300 мелодӣ, суруда ва ба унвони тухфаи наврӯзӣ ба Шоҳ Алӣ Шамсиддин, подшоҳи Бирҷанд (Бирҷанд шаҳрест дар Хуросони ҷанубии имрӯза - А.О) ва Хусф ва атрофи он, тақдим кардааст” [2, 8].

Агар кӯтоҳ ба таърихи иншои маснавии “Рӯзу Шаб” назар андозем метавон дарёфт, ки Наврӯз аз ҷӣ ҷойгоҳи вижае дар назди хоссу омми мардумони Хуросонзамин бархурдор будааст, ки эҷоди маснавии ёдшуда ҳамчун ҳадяи ҷашни наврӯзӣ ва дастовезе барои дилҷуй аз Шоҳ далеле бар ин гуфтаҳост. Гуфта мешавад, ки шоҳ аз Ҳаким Низорӣ ранҷида ӯро ба ҷашни наврӯзӣ даъват накардааст ва шоири ранҷидахотир маҳз ин маснавиرو дар рӯзи Наврӯз воситае барои дилҷуй аз шоҳ ва мавриди бахшоиши ӯ қарор гирифтани иншо намудааст. Шоир бо ғамгин будан аз ин, ки ба ҷашни наврӯзӣ даъват нашуда ва дар танҳой мондааст чунин мегӯяд:

Шаби Наврӯз дар харобаи хеш,
Чому ҷону ману қаробаи хеш...
[2, 44]

...Дигарон бо нишоти наврӯзӣ,
Мани дилхаста бо чигарсӯзӣ...
[2, 45]

Достони маснавии “Рӯзу шаб” ба мучодилаи баҳси миёни рӯзу шаб мепардозад, ки дар охир рӯз бар шаб пирӯз мешавад, ки маъмулан чунин пирӯзӣ рамзи пирӯзии нур бар зулмот доништа мешавад. Ҷо дорад ёдовар шавем, ки масъалаи нуру зулмот аз асоситарин масъалаҳои фалсафаи мардуми ориёиасл доништа мешавад ва муҳтавои аслии маснавии “Рӯзу Шаб”-ро низ метавон баргирифта аз ҳамин фалсафа донист, агарчи ба ақидаи бархе аз муҳаққиқон “Низорӣ тавачҷуҳе ба низои нуру зулмот дар ақидаҳои пеш аз ислом надоштааст.” [2, 19] Шоир таърихи поён ёфтани маснавии худро низ бо Наврӯз ва баҳор мепайвандад ва мегӯяд:

Навбахоре ба моҳи найсонӣ,
Назм кардам ҷамодиюссонӣ.
Ҷашни Наврӯз бар мубораки фол,
Тисъа ва тисъина ва ситтамия зи сол.
Сохтам аз пайи дилафрӯзӣ,
Тухфаи ҳолиё ба наврӯзӣ...
[2, 94]

Таълифи маснавии “Рӯзу Шаб”, ки дар аёми Наврӯз ва бо ҳадафи мавриди бахшоиш қарор гирифтани шоир дар назди шоҳ эҷод шудааст, бори дигар ин нуктаро барои мо рӯшан месозад, ки Наврӯз аз ҷӣ ҷойгоҳ ва эҳтироме дар пеши ҳамагон бархурдор будааст.

Афзудан равоист, аз ин ки Наврӯз дар Хуросонзамин ҳазорсолаҳо аз ҷойгоҳи мумтозе бархурдор буда, шоирону андешмандони мо аз гузашта то ҳол дар васфи он шеърҳои тарона, достону қиссаҳо офаридаанд, ки ин ҷои шигифтӣ надорад. Аммо ҳашамати Наврӯз аз маҳдудии он берун рафт ва манотиқи дигареро дарнавардид ва ҳатто дар ҷаҳони Исломи низ тавонист ҷойгоҳи хосеро барои худ пайдо намояд. Дар идомаи мақола нигоҳи иҷмолӣ ба ин мавзӯ ҳоҳем дошт, ки ҷӣ гуна Наврӯз тавонист аз гаҳвораи хеш фаротар пой ниҳад ва на танҳо мағлуб нашавад, балки мағлуб ҳам гардад.

Агарчи дар Исломи сарехан ба таҳрими Наврӯз чизе гуфта нашудааст, аммо таърих гувоҳ аст, ки ин ҷашни бостонӣ дар замони паҳншавии Исломи бо мушкул рӯ ба рӯ шуд. Аз он, ки дар Қуръон ё аҳодиси дар хусуси маҳв ё таҳрими ин ҷашни бостонӣ сароҳатан чизе гуфта нашудааст, наметавонад далеле бошад бар ин ки он мавриди истиқболи гарми ҳукамои диндор қарор гирифта

бошад. Ҳамон гуна ки дар бораи сӯзондани китобу осори бостонии ниёгон ба сароҳат чизе гуфта нашуд, аммо ногуфта пайдост чуни иқдомот сурат гирифта буд ва дар хусуси китобсӯзиву нобуд кардани осори бостонии мардумони эронитабор борҳо ва борҳо дар манобеу сарчашмаҳо гуфта шудааст ва мо дар ин ҷо фақат бо оварадани танҳо як далел иктифо мекунем.

Дар китоби “Ду қарни сукут” аз осори зиёди давраи Сосониён ёдоварӣ шудааст, ки танҳо ному аз онҳо дар китобҳо боқӣ мондааст: “Номи бисёре аз китобҳои давраи Сосонӣ дар китобҳо монда, ки ному нишоне аз онҳо нест, ҳатто тарҷумаҳои онҳо, ки дар аввалҳои давраи Аббосиён анҷом шуда, аз байн рафтааст ...Вақте Саъд бинни Ваққос бар Мадоин даст ёфт дар он ҷо китобҳои зиёде дид ... ҳамаи он китобҳоро дар обу оташ афканданд...” [1, 96].

Ҳамин тавр, Наврӯз низ ба унвони ҷашни бостонии барои бегонагон аз ин ҷоида мустасно набуд. Аммо бо ин вучуд, дар таҳриму маҳв кардани он на ҳамеша муваффақ буданд ва ё ба иҷбор ё ба ихтиёр ба он гардан ниҳоданд ва бо он ба таомул пардохтанд ё дар бисёре аз маворид онро пазируфтанд. Гуфта мешавад, Наврӯз дар авоили давраи Аббосиён бо ҳамон шукӯҳе, ки дар даврони Сосониён ҷашн гирифта мешуд, таҷлил гардид. Мардум шодӣ мекарданд, ба ҳамдигар ҳадя меоданд, оташ меафрӯхтанд, хулафо ва ҳокимон низ ҳадя дарёфт мекарданд ва амсоли он. Бархе аз муҳаққиқон ба чанд омили пайдории Наврӯз дар давраи Аббосиён таъкид мекунанд ва менигоранд “ҷамъ шудани молиёт (андоз), додани ҳадяҳо, шодиву хурсандӣ кардани мардумон ва дарбориён аз омилҳои пайдории Наврӯз буданд” [11, 35].

Дар ин ҷо метавон ба ду омили дигар ишора кард, ки дар пайдории Наврӯз дар замони Аббосиён муҳим ба назар мерасад: яке нуфузи мардумони эронинаҷод ва фарҳанги мардумони ин сарзамин, ки дар бисёре аз манобеъ гуфта шудааст, ки ҳокимони араб ҳатто дар давлатдорӣ низ аз шеваи Сосониён истифода мешуд. Ба иловаи ин, дар ёд дошта бошем Аббосиёро Абумуслими Хуросонӣ сари кудрат овард ва бидуни тардид, ӯ наметавонист нисбат ба фарҳангу тамаддуни аҷдодии худ бетафовут бошад; ва омили дигар тарс аз норизоиятӣ ва ошӯби мардумоне, ки Наврӯз ва ҷашнҳои аз ин қабил барои онҳо муҳтарам ва ҷузъи ҷудоинопазири тамаддуну фарҳанги онҳо ба ҳисоб меомад.

Дар ҳар сурат, мо шоҳиди нуфузи Наврӯз дар берун аз гаҳвораи аслии ҳудаш, яъне Хуросонзамин ҳастем ва ин маҳбубияти Наврӯз маҳдуд ба як макон ё як хилофату ҳукумат набудааст. Дар бораи ҷойгоҳи рафеи Наврӯз дар замони хилофати Фотимиёни Миср (/ 297-567 ҳ.қ / 909 м -1171 м.), ки беш аз 250 сол бар баҳши аъзаме аз ҷаҳони ислом ҳукумат доштанд, хеле зиёд дар манобеъ навишта шудааст, ки чи гуна Наврӯз дар Миср дар сатҳи баланд таҷлил гардида, ҳатто Султони Миср худ дар он ширкат варзидаст. Ба навиштаи Тақиюддин Абулаббос Аҳмад ибни Алӣ ал Мақризӣ (1364-1442), аз таърихнигорон ва ҷуғрофидонони қарни 14-15 Миср, дар бораи таҷлили Наврӯз дар замони Фотимиёни Миср менависад, ки бозорҳо таътил ва рафту омад дар роҳҳо кам мешуд. Либос ва пӯшок байни кормандон ва хонаводаҳояшон тақсим мешуд. Ниёзҳои наврӯзӣ ба онҳо дода мешуд ва мардум оташ меафрӯхтанд ва об ба рӯйи ҳамдигар мепошиданд [4].

Нуъмон бинни Муҳаммад бинни Тамими Мағрибӣ муълақаб ба Қозӣ Нуъмон - қозиулқузоти давраи Фотимиёни Миср дар китоби маъруфи худ “Даоим-ул-Ислом” ҳадисеро аз Пайғамбари Ислом нақл мекунад, ки чуни аст: “Агар битавонед ҳар рӯз Наврӯз кунед, яъне ҳар рӯз дар роҳи Худо ба ҳамдигар ҳадя бидиҳед ва бо якдигар пайванд (дӯстӣ) барқарор кунед” [3, 326]. Мо дар бораи дурустӣ ва ё нодурустии ин ҳадис баҳс намекунем, зеро бо баҳси мо чандон муртабит нест, аммо чизе, ки барои мо дарки он муҳим аст, ҷойгоҳи Наврӯз дар замони Фотимиён дар Миср аст, ки вақте як донишманду фақеҳ ва қозии хилофат дар китоби худ аз Наврӯз сухан мегӯяд ва барои тақвияти сухани хеш аз Пайғамбар ҳадис меоварад худ нишон аз ҷойгоҳи Наврӯз дар Миср дар он замон дорад. Агарчи дар мавриди Наврӯз дар Миср гуфта мешавад, ки он таърихи қадима дорад ва бархе аз ривоятҳо онро ба замони султайи Ҳахоманишиён бар Миср марбут меонанд, ки баҳси дигар аст.

Ин танҳо мисоле нест, ки аз ҳашамату шукӯҳи Наврӯз дар Миср ҳикоят дорад. Ҳаким Носири Хусрав дар “Сафарнома” рӯзе ба ду иди муҳим дар Миср менависад: “Султон (манзур халифаи Фотимиён - А. О.) дар соли ба ду ид хон биниҳад ва бор диҳад хавосу авомро, он ки хавос бошанд дар ҳазрати ӯ бошанд ва он чи авом дар дигар сороҳо ва мавозеъ...” [7, 107]. Ҳаким аз ин ду ид

ном намебарад, аммо то он чо, ки дар ҳамин нигошта ба моҳи рамазон ишора мекунад, эҳтимол меравад, яке аз ин ду ид Рамазон бошад. Аммо Фидои Хуросонӣ дидори Носири Хусрав бо Халифаи Фотимӣ- Мустансирро дар рӯзи Наврӯз медонад. Ӯ дар китоби худ “Ҳидоят-ул-муъминин ал-толибин” дар он ҷое, ки дар бораи иқомати Ҳаким Носири Хусрав дар Қоҳира ва дидори ӯ бо Халифаи Фотимӣ Мустансири Биллоҳ суҳбат мекунад, аз забони Носири Хусрав чунин ривоятро меоварад: “...ин матлабро аз он хизри ҳидоят шунидам, то ду моҳи дигар таҳаммул намудам, то Наврӯзи султони шуд, бар сари роҳи Мустансир истодам, то замоне ки ташриф оварданд.” [8, 78].

Ба эҳтимоли зиёд манзур аз “Хизри ҳидоят” Муайидуддини Шерозӣ мебошад, ки Носир ӯро муаллим ва устои худ медонад ва аз ӯ шунида бошад, ки бояд барои дидани Султони Миср ду моҳи дигар таҳаммул кунад, то Наврӯз ояд. Ибораи “Наврӯзи султони” ҳам дар навбати худ ҷолиб аст ва он аз ҷойгоҳи мумтози иди бостонии Наврӯз дар умқи яке аз хилофатҳои исломӣ дар қуруни вусто ҳикоят дорад.

Носири Хусрав дар “Сафарнома”-и хеш, ҳадди ақал ба иттилои нигоранада, фақат дар як чо аз Наврӯз барои муқоисаи обу ҳавои Ҳаррон бо Хуросон ёдовар мешавад ва менависад: “Рӯзи одинаи бисту панҷуми чиумодулуҳрои санаи самону ва салосина ва арбаъа миа (437) ба Ҳаррон расидем. Бисту дувуми даймоҳ. (дар матни форси дуввуми озармоҳи қадим) Ҳавои он чо дар он вақт чунон буд, ки ҳавои Хуросон дар Наврӯз.” [9, 13]

Бо ҳамаи он чизе, ки гуфта шуд метавон ба унвони натиҷа чанде аз авомилро зикр кард, ки сабаби маҳбубияти Наврӯз дар назди ҳамагон гардидааст. Пештар дар бораи авомили ҷойгоҳи Наврӯз дар он ҷое, ки дар бораи ин чашн дар замони Аббосиён гуфта шуд, зикр гардида буд, гирифтани андоз ва пур кардани ҳазона, гирифтани ҳадя ва дарёфти тухфаҳо ва шодмонӣ кардан аз арзишҳои наврӯзӣ маҳсуб мешуданд, аммо дар ин чо ба чанд омили мондагории Наврӯз мехоҳем ишора кунем.

Пеш аз ҳама Наврӯз дар зоти худ як иди башарӣ ва инсонист ва ҳеч тазодду ситезе бо ҳеч маросиме ё чашне ё адёну мазоҳиб ва ақвому милал надорад, зеро моҳияти Наврӯз фаротар аз ин чизҳо аст.

Дигар, чунончи роҷеъ ба иллати ҷойгоҳи Наврӯз дар хилофатҳои исломӣ сухан гуфтем, дар замон аввали Аббосиён, он чизе ки дар боло гуфта шуд, метавон аз авомиле чун нуфузи мардумони эронинаҷод ва баҳусус Бармакиён, дар авоили хилофати ин силсила аз як сӯ ва тарс аз шӯришу ошӯб ва норизоияти мардум, ки чашнҳои суннатие мисли Наврӯз барои онҳо хеле гиромӣ ва боарзиш буд аз сӯи дигар, аз омилҳои буданд, ки ҷойгоҳи Наврӯзро дар давраи аввали хилофати Аббосиён таҳким бахшид. Зимни ин, ки нақши Абумуслими Хуросонӣ дар ба қудрат овардани Аббосиёнро низ набояд нодида гирифт ва тардиде нест, ки ӯ пойбанд ба арзишҳои қавмӣ ва суннати худ буд ва ҳадди ақал дар ҳифзи он мекушид.

Агар дар бораи сабабҳои пайдории Наврӯз дар замони Фотимиёни Миср сухан бигӯем, метавонем ба чанд омили дигар ба таври зимнӣ ишора кунем.

Аввалан, рӯҷуи аз ҳад зиёди сардамдорони ин хилофат ба илму фарҳанг ва таъсиси марокизи илмиву фарҳангӣ, ки донишгоҳи Ал-азҳар намунае аз онҳост.

Дуввум, ҷалби афроди сиёсӣ, нухбагони илм, донишмандон дар давлатдорӣ ва марокизи илмӣ сарфи назар аз мансубияти динӣ, мазҳабӣ, қавмӣ ва эҳтиром ба суннату фарҳанги миллатҳо ва қавмҳо ва мавриди омӯзиш қарор додани онҳо бидуни таассуб нисбат ба фарҳангу суннатҳо, чашну маросимҳои ақвоми дигар.

Севум, нуфузи афроде бо суннатҳои эронии қадимӣ ва забонӣ тоҷикӣ-форсӣ аз қабиле Муайидуддини Шерозӣ, Ҳамидиддини Кирмонӣ, Абуяъқуби Сичистонӣ, Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ ва амсоли онҳо дар дарбори хилофати Фотимиён, ки бидуни шакл пойбанд ба фарҳангу забон ва суннати аҷдодии худ буданд ва то он ҷое, ки тавонистаанд, аз ин фарҳангу суннат дифоъ мекарданд.

Ин аз ҷумла чанд омиле буданд, ки ба назари мо барои мондагории Наврӯз ва ҷойгоҳи он дар миёни кишварҳо ва хилофатҳои берун аз маҳлудай суннати он, ки дар мақолаи кӯтоҳ зикраш рафт, мусоидат намуданд. Бадеҳист, ки авомили дигари зиёде низ вучуд дорад, ки қору таҳқиқоти бештаре метавонд онро муайян ва мушаххас кунад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Зарринкӯб, Абдулхусайни, Ду қарни сукут / Абдулхусайни Зарринкӯб. – Техрон: Амир Кабир, 1336 х. – 335 с.
2. Қаҳистонӣ, Низор. Рӯзу Шаб / Низории Қаҳистонӣ, ба тасҳеҳ ва бо муқаддимаи Насруллоҳ Пурҷаводӣ.- Техрон: нашри Най, 1385. – 98 с.
3. Нуъмон, Қозӣ, Даоим- ул -Ислом, ҷ. 2 / Қозӣ Нуъмон. – Қоҳира, 1963. Тарҷумаи Абдуллоҳ Умедвор. – 568 с.
4. Ойин ва русуми Наврӯз дар Эронӣ чаҳон. Наврӯз дар Миср, iranmojri.com санаи вуруд 24. 02. 2025.
5. Раҳимӣ, Д. Наврӯз – чашни заминӣ офариниш / Дилшод Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 240 с.
6. Раҳмон, Э. Наврӯз – шиносномаи миллат. Суханрониҳо дар чашнҳои наврӯзӣ / Эмомалӣ Раҳмон // мурағатӣ Ф. Каримов, А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. 268 с.
7. Охониёзов, В.Д. Тасвири чашнҳои Наврӯз ва Меҳргон дар уасоиди Носири Хусрави Қубодиёнӣ / В.Д. Охониёзов, А. Шафтолиев // Маҷмӯаи мақолаҳои Конфронси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– Душанбе, апрели 2020. – С. 63-72.
8. Хуросонӣ, Фидой. Ҳидоят-ул-муъминин ал-толибин / Фидоии Хуросонӣ. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми А. Семёнов. – Техрон, 1373. – 187 с.
9. Хусрав, Носир, Сафарнома / Носири Хусравӣ Бо тасҳеҳи Маҳмуд Ғанизода. – Техрон: Асотир, 1384. – 144 с.
10. Хусрав, Носир, Сафарнома / Носири Хусрав. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 285 с.
11. Хокранд, Ш., Зардушт, З. Чашнҳои эронӣ дар давраи аввали Аббосӣ / Шукруллоҳ Хокранд, Захро Зардушт // Чусторҳои таърихӣ, шумораи дувум, тирамоҳ ва зимистони 1390. – С. 23-41.
12. Шакармамадов, Н. Наврӯз ва парастии об / Н. Шакармамадов // Минбари халқ, № 12, 19-март, 2000. – С.2.

МУРУРИ МУХТАСАР БА САЙРИ ТАЪРИХИИ НАВРӯЗ

Наврӯз яке аз чашнҳои бостонӣ ва аҷдодии мардумони кулли ориёитаборон ва хосса, сокинони Хуросонзамин аст, ки дар тӯли таърих пасту баландии зиёдеро пушти сар кардааст. Роҷеъ ба ин чашни аҷдодӣ ҳанӯз аз давраи қадим то ба имрӯз осори зиёде рӯйи чоп омадаст, вале ҳанӯз ҳам рамзу розҳои он пурра кушода нашудаанд. Аз ҷумла, дарозумрии ин чашн ва аз ҷониби тамоми давлатдориҳои таърих пазируфта шуданаш яке аз рукнҳои бузургии он мебошад, ки ба таҳқиқоти муттасил зарурат дорад. Дар ин мақола саъй шуда, то ба сурати мухтасар ибтидо дар бораи ҷойгоҳи Наврӯз дар Хуросонзамин ва маснавии “Рӯзу Шаб”-и Ҳаким Низории Қаҳистонӣ маълумот дода шавад ва сипас дар хусуси ҷойгоҳи Наврӯз берун аз Хуросонзамин, ба вижа дар даврони солҳои аввали хилофати Аббосиён ва замони хилофати Фотимиён дар Миср сухане чанд гуфта шавад. Ҳамчун иди худӣ пазируфта шудани Наврӯз ва тақвияти ҷойгоҳи он аз ҷониби ин сулолаҳо омилҳои дошт, ки низ дар мақола баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: Наврӯз, чашни Наврӯз, Наврӯзи чаҳонӣ, Хуросонзамин, Низории Қаҳистонӣ, маснавии “Рӯзу Шаб”, Аббосиён, Фотимиён.

Маълумот дар бораи муаллиф: Охониёзов Абдурахмон Дустович, номзади илмҳои филологӣ, ходими илми Маркази мероси хатии назди Раёсати АМИТ.

Нишонӣ: ш. Душанбе, куч. Ҳусейнзода 35,

Email: barvoz1363@gmail.com Тел: +992 93 526 6644.

КРАТКИЙ ОБЗОР ИСТОРИЧЕСКОГО ПУТИ НАВРУЗА

Наврुз-один из древних и исконных праздников всех арийских народов, особенно жителей Хорасана, который на протяжении своей истории пережил множество взлетов и падений. Об этом историческом празднике с древнейших времен и до наших дней опубликовано множество работ, однако его символы и тайны до сих пор не раскрыты до конца. В частности, долговечность этого праздника и его принятие всеми правительствами на протяжении всей истории является одним из столпов его величия, требующих постоянного исследования. В данной статье делается попытка сначала кратко изложить информацию о статусе Навруза в Хорасане и маснави Хакима Низари Кахистани «День и ночь», а затем изложить несколько слов о почитании Навруза за пределами Хорасана, особенно в первые годы Аббасидского халифата и Фатимидского халифата в Египте. Принятие Навруза в качестве национального праздника и укрепление его позиций этими династиями имели факторы, которые также обсуждались в статье.

Ключевые слова: Навруз, празднование Навруз, всемирный Навруз, территории Хорасана, Низари Кахистани, маснави «День и Ночь», Аббасиды, Фатимиды.

Сведения об авторе: Охониёзов Абдурахмон Дустович, кандидат филологических наук, научный работник Центра писменных наследий при Президиуме НАНТ.

Адрес: г. Душанбе, ул. Хусейнзоаде 35,

Email: barvoz1363@gmail.com Тел: +992 93 526 6644.

A BRIEF OVERVIEW OF THE HISTORICAL PATH OF NAVRUZ

Nowruz is one of the ancient and original festivals of all Aryan peoples, especially the people of Khorasan, which has experienced many ups and downs throughout its history. Many works have been published about this historical festival from ancient times to the present day, but its symbols and secrets have not yet been fully revealed. In particular, the longevity of this festival and its acceptance by all governments throughout history is one of the pillars of its greatness that requires constant research. This article attempts to first briefly outline the status of Nowruz in Khorasan and Hakim Nizari Kakhistani's masnavi "Day and Night" and then to say a few words about the veneration of Nowruz outside of Khorasan, especially in the early years of the Abbasid Caliphate and the Fatimid Caliphate in Egypt. The adoption of Nowruz as a national holiday and the strengthening of its position by these dynasties had factors that were also discussed in the article.

Keywords: Nowruz, celebration of Nowruz, worldwide Nowruz, territories of Khorasan, Nizari Kakhistani, masnavi "Day and Night", Abbasids, Fatimids.

About the author: Okhoniyozov Abdurakhmon Dustovich, candidate of philological sciences, researcher at the Center for Written Heritage under the Presidium of the NAST.

Address: Dushanbe, Huseinzoda St. 35,

E-mail: barvoz1363@gmail.com Tel: +992 93 526 6644.

ЗАБОНШИНОСИ

НИГОҶЕ БА ПАЖЌҲИШИ ЗАБОН ВА ВОЖАҲОИ «ШОҲНОМА» - И ФИРДАВСӢ

Элназарова Ҳ.А.¹

«Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ яке аз бузургтарин шоҳкориҳои адабии на танҳо мардуми тоҷику форс ба шумор меравад, балки кайҳо боз шухрати умумичаҳонӣ пайдо кардааст. «Шоҳнома» дорои хусусиятҳои барҷастаи забонӣ буда, забони асар аз вожаву истилоҳоти соҳаҳои гуногун иборат мебошад.

Абулқосими Фирдавсӣ бо эҷоди ин асари сатҳи чаҳонӣ ба инкишофи минбаъдаи забони адабӣ, хусусан ба забони назм таъсири самарабахш расонд. «Шоҳнома» ганҷинаи бузурги луғоти соҳаҳои гуногун мебошад. Аз ин рӯ, таҳқику омӯзиши бахшҳои гуногуни луғат, сермаъноӣ, муродиф, вожаҳои муттазод, таҷнис дар «Шоҳнома» аз як сӯ агар чун устои бузургтарини сухан будани муаллифи онро нишон диҳад, аз ҷониби дигар ба масоили таҳаввули маъноӣ истифодаи мафҳумҳои гуногуни истилоҳии давраи аввали инкишофи забони порсии дарӣ равшанӣ меандозад ва то дараҷае барои такмили луғату истилоҳоти забони адабии муосири тоҷикӣ муфид арзёбӣ мегардад.

Вазифаҳо ва омӯзиши луғати «Шоҳнома» имрӯз яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ ба шумор меравад. Махсусан, солҳои охир ба пажӯҳиши забони ниёгонамон бештар диққат дода мешавад. Таҳқиқи амиқи забон ва услуби осори гаронбаҳои классикони тоҷик имконият медиҳад, ки роҳи дурусти пешрафти минбаъдаи забони муосири тоҷикиро ҳар чӣ дурустар ва равшантар муайян намоем.

Омӯзиш ва таҳқиқи забони адабиёти классикӣ, аз як тараф, барои муайян намуани хусусиятҳои забони адабии тоҷикӣ дар як давраи муайяни таърихӣ аҳамият дошта бошад, аз тарафи дигар барои такмил ва ошкор намудани раванди инкишофи забони адабии муосири тоҷикӣ аҳамияти бузурги назарию амалӣ дорад. Ба ин вазҳ таҳқиқ ва баррасии забони «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ, ки яке аз ситораҳои дурахшони илму фарҳанги тоҷик дар асри X маҳсуб мегардад, на танҳо дар ҷиҳати равшан намудани вижагиҳои забони адабии ин давра маводи фаровон медиҳад, балки ба бисёр паҳлуҳои «Шоҳнома» -и ӯ равшанӣ меандозад. Абулқосими Фирдавсӣ чун устои барҷастаи сухан бо «Шоҳнома»-и худ ғановатмандии забони адабии порсии дарии замонашро инъикос намудааст.

«Шоҳнома»-и Ҳакими Тӯс дар таҳиқ паҳнвору бениҳоят душвор ва мушкил аст, зеро аз назари хунари суханварӣ, шеърӣ, луғат ва ганҷинаҳои сухани сара, нерӯи фикри болиғ ва қудрати баёни фасеҳ ва умуман аз назари фасоҳат ва балоғат ва мазмуну мундариҷа, ҳамчунин аз назари ҳаҷми ин бузургофаридаи замони Сомониён як асари беҳамто ва бемислу монанд аст. Аз ин ҷиҳат, ҳар як навиштае дар ин мавзӯ ба назари хонанда, як ҷуръат ва часорати нависанда ва қувваозмоии далеронае дар пешгоҳи бузургтарин ҳамосасарои мо – Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ менамояд. Ҳамин аст, ки мо дар навиштаи худ танҳо дар як матлаб дар мавзуи нашрҳои комили он ба забони аслаш ва нусхаҳои асосии ин асар ба тарзи мухтасар ва фишурда сухан мегӯем.

Муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ бобҳои “Оғози китоб” (ситоиши эзид), “Гуфтор андар ситоиши хирад”, гуфторҳо дар офариниши олам, мардум, Офтоб, Моҳ, “Ситоиши пайғамбар ва ёронаш”, “Гуфтор андар фароҳам овардани” “Шоҳнома”, “Достони Дақиқии шоир”, “Гуфтор дар бунёд ниҳодани китоб”, “Андар ситоиши Султон Маҳмуд” фароҳам омадааст. Матни аслии дoston аз тасвири таърихи 50 подшоҳи Эронзамин (аз Каюмарс то Яздигурди III) таркиб ёфтааст. Аз назари мардуми қадим ва имрӯз ҳамаи шоҳони дар асар тасвиршуда ашхоси таърихианд ва “Шоҳнома” таърихи Эронро аз замони қадим то асри VII дар бар мегирад. Паи ҳам ба

1.Элназарова Ҳабиба Абдумамодовна – номзади илми филология, докторанти анъанавии кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати АМИТ.

тахт нишастану аз байн рафтани шоҳон дар “Шоҳнома” барои риояи хронологияи таърихӣ (солнома), тамомияти асар пуррагӣ ва мукаммалияти он мадад расонидааст. Вале аз мазмуну мундариҷаи “Шоҳнома” бармеояд, ки ҳадафи ҳақим Фирдавсӣ фақат таърихи омаду рафти шоҳон нест. Ин асар пеш аз ҳама асари бадеии мукаммал, ҳамосаи қаҳрамони халқҳои эрониҷод мебошад. Дар адабиёти илмӣ ва оммавии оиди “Шоҳнома” тақсиму таҳлили ҷузъҳои асар на аз рӯи омаду рафти шоҳон аз рӯйдодҳои замони онҳо балки аз ҷиҳати сохту таркиби асар сураг гиртааст. Аз ин ҷиҳат, “Шоҳнома”-ро ба се бахш тақсим намуд: асотирӣ, паҳлавонӣ ва таърихӣ. Дар бахши асотирии “Шоҳнома” якҷанд шоҳон-пешдодиён аз қабиле Каюмарс, Ҳушанг, Таҳмурас, Чамшед, Заҳҳок, Фаридун ва дигарон амал менамоянд. Дар замони шоҳони мазкур, ки ба сифати қаҳрамон (қаҳрамони маданӣ) зухур кардаанд, мардум унсурҳои маданият, тарзи зиндагӣ, тайёр кардани хӯроку пӯшок, хонасозӣ кашфи оташ, ҳунари бофандагӣ, силоҳсозӣ, кишту кори зироат, кишти-созӣ ва ҳоказоро омӯхтаанд. Дар замони ин шоҳон ҷашнҳои қадимии мардуми эрониҷод Сада, Наврӯз ва Меҳргон ба миён омадаанд. Қисми қаҳрамони “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ аз шӯриши Коваи оҳангар шуруъ мешавад. Дар ин бахши “Шоҳнома” Ҳақим Фирдавсӣ шоҳонро (ба ғайр аз Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав ва дигарон, ки худ дар шумори паҳлавононанд ва дар майдони набард иштирок мекунанд) аз мадди назар дур андохтааст. Дар ин қисм пас аз кушта шудани Эраҷ ба дасти бародаронаш Салму Тур ҷангҳои Эрону Турон оғоз меёбанд ва аз ин ду кишвар паҳлавонони зиёде аз қабиле Соми Наримон, Золи Зар, Рустам, Қоран (писари Кова), Гударз, Гев, Бежан, Сиёвуш, Тӯс, Исфандиёр, Зарир, Гурдофарид, Афросиёб, Сӯҳроб, Пирон, Ағрирас, Гарсеваз, Пилсам, Ашкбӯс, Комуси кушонӣ ва дигарон ба майдони набарду корнамоӣ по мениҳанд. Баробари паҳлавонон дар “Шоҳнома” як зумра занони шучоъ ва диловар модарони мушфиқ ва ҳамсарони фидокор аз қабиле Гурдофарид, Рудоба, Манижа (духтари Афросиёб, ки ба Бежан ошиқ шуд), Фарангис, Таҳмина Синдухт (модари Рудоба), Фаронак ва дигарон чун образи мусбат ва Судоба чун образи манфӣ тасвир шудаанд. Зимни достони шоҳони ин қисм, ки аҳли хонадони каёнӣ мебошанд, дар “Шоҳнома” бехтарин достонҳои ҳамосии қаҳрамонӣ, ишқӣ ва романтикӣ – “Рустам ва Афросиёб”, “Рустам ва Сӯҳроб”, “Ҳафт хони Рустам”, “Разми Ҳамоварон”, “Сиёвуш”, “Кайхусрав”, “Ҳафт хони Исфандиёр”, “Зол ва Рудоба”, “Бежан ва Манижа” ва ҳоказо оварда шудаанд. Номи аксар қаҳрамонони ин қисми “Шоҳнома”-и Ҳақим Фирдавсӣ, аз ҷумла, шоҳон ва паҳлавонон дар Авесто, осори паҳлавӣ ва асарҳои таърихӣ исломӣ ёд мешаванд, вале Зол, Рустам, Сӯҳроб ва дигар намоёндагони хонадони ӯ, ки персонажҳои силсилаи достонҳои сокҳо (скифҳо)-и сокини Систон (Сакастана) мебошанд, дар Авесто ба назар намерасанд. Паҳлавонони Систон Сом ва махсусан Рустам ҳомию пуштибони шоҳони Эронанд. Дар қисми қаҳрамони “Шоҳнома”-и Ҳақим Фирдавсӣ бештар аз ҳама ба эҷодиёти даҳанакии халқ, қиссаву ривоятҳои шифоӣ, афсонаҳои сеҳрангез муроҷиат намудааст.

Пас аз нобуд шудани як гурӯҳ паҳлавонони Эрон ҳамроҳи Кайхусрав ва кушта шудани Исфандиёру Рустам, бахши қаҳрамони “Шоҳнома”-и безаволи Ҳақим Фирдавсӣ ба итмом мерасад ва аз давраи Дорон Доробу Искандар (Искандари Мақдунӣ) ва Ашкониён яъне бахши сеюми он – қисми таърихӣ оғоз меёбад. Оид ба сулолаи Ашкониён дар “Шоҳнома” ҳамагӣ 22 байт оварда шудааст, чунки доир ба ин давра дар замони Абулқосими Фирдавсӣ маълумоти хеле кам вучуд доштааст. Нахустин достони ҳаҷман калон ва дилангезу саргузаштии “Шоҳнома” достони Ардашери Бобакон мебошад, ки Ҳақим Фирдавсӣ онро дар асоси манбаҳои таърихӣ, осори таърихӣ паҳлавӣ, арабӣ ва форсии дарӣ навиштааст, вале ба таъсири ин гуна осор нигоҳ накарда, ин бахши “Шоҳнома” аз ҳайси бадеият аз ду қисми дигари он пасттар нест. Дар ин қисм ҳам баъзе қиссаҳои мочароӣ, афсонавӣ, асотирӣ, ахлоқию иҷтимоӣ ва маишию ишқӣ, достонҳои воқеии таърихӣ, доир ба таърихи ҳукмронии шоҳон Искандар, Ардашери Бобакон, Шопури Зулактоф, Баҳроми Гӯр, Хусрави Анушервон, Кубод, Яздигурди III ва дигарон ба назар мерасанд. Ҳақим Фирдавсӣ дар ин бахши “Шоҳнома” бағайр аз образи шоҳон образи намоёндагони дигар табақаҳои иҷтимоӣ, мардумони меҳнаткаш, деҳқонону косибон, занону духтарони оддии деҳот, Маздаки шӯришгар ва атрофиёни ӯ, сипоҳиёнро бо сардории Баҳроми Чубина, аҳли санъат, Борбаду Саркаш ва дигаронро тасвир кардааст. Аз забони Бузургмеҳри вазир бошад, дар “Шоҳнома” панду андарзҳо оварда шудаанд. Дар ин бахши “Шоҳнома” аз равобити илмиву фарҳангии Эро-

ну Ҳиндустон, тарчума шудани “Калила ва Димна”, ихтирои бозиҳои шатранчу нард, чашнҳои гуногун ва ҳоказо сухан меравад. Дар ҳамин қисм Ҳаким Фирдавсӣ подшоҳи одилеро дар симои Хусрави Анушервон тасвир кардааст, ки идеали шоири ширинкалом мебошад. Устои сухан Абулқосими Фирдавсӣ ба тасвири сохти давлатдорӣ, умури (амр) ҳукумат, коргузорӣ, бочҳоӣ, аҳволи мардумони табақаҳои гуногун, ниғадорӣ сипоҳ, масъалаи таълиму тарбияи ҷавонон ва ҳоказо дар замони Хусрави Анушервон тақрибан 5 ҳазор байт бахшидааст.

Дар охири баҳши таърихи “Шоҳнома”-и безавол Ҳаким Фирдавсӣ бо сӯзу гудоз ва ҳасрати зиёд аз шикаст хӯрдани Эрон ба дасти аҷнабиён – истилогарони араб сухан меронад. Ба ҳукми тақдир сарлашқари эронӣ дар ин қисмати “Шоҳнома” Рустам ном дорад ва ӯ аз дасти Саъди Ваққоси араб шикаст меҳӯрад. Мувофиқи талаботи ҳамоса шоир набояд назари худро ба амалиёт ва кирдори қаҳрамонон иброз дорад, вале устои сухан Ҳаким Фирдавсӣ пурра пойбанди ин қонунияти ҳамоса нагардидааст. Вай аксаран рӯҳияи қаҳрамонон, ҷаҳони ботинии онҳоро кушодааст. Чуноне, ки Абулқосими Фирдавсӣ дар бораи худ ва “Шоҳнома”-и безавол гуфтааст:

Чу ин номвар нома омад ба бун,
Зи ман рӯи кишвар бишуд пурсухун,
Ҳар он кас, ки дорад хушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин.
Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.

“Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ бо қиссаи кушта шудани Яздигурди III ба дасти Хусрави осӣббон ва қатли Моҳуи Суриву писаронаш аз тарафи подшоҳи Самарқанд – Бежан ва якчанд байти хотимаӣ (“Таърихи анҷоми” “Шоҳнома”) ба итмом мерасад.

“Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ аз ҷиҳати шаклу мазмун асари мукаммали бадеии адабиёти форсу тоҷик буда, ба сабку услуби шуароӣ он давр пурра мувофиқат мекунад. Назми “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ назми оӣ буда, устои сухан беш аз ҳама, аз санъатҳои муболиға, тавсиф ва ташбеҳ истифода кардааст. Образҳои бадеии “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ асоси воқеӣ доранд. Забони “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ сода ва фаҳмо. Тақрибан тамоми калимаҳои дар “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ истифодашуда дар таркиби луғавии забони имрӯзаи тоҷикӣ мавҷуданд. Аз калимаҳои забонҳои дигар Ҳаким Фирдавсӣ вобаста ба мавзӯ ва мазмуни достону қисса истифода намудааст. Масалан дар қисми асотирӣ ва паҳлавонии “Шоҳнома”-и безавол аз калимаҳои забонҳои қадимии эронӣ истифода шудааст. Бештари луғоти арабии “Шоҳнома” яъне тақрибан 700 калима, баъзе тазкиранависон онро ба 900 калима медонанд, ҳангоми шуруъ кардан ба қиссаи ҳучуми арабҳо ба Эрон истифода гардидаанд. Баъзе калимаҳо ва исмҳои хоси туркӣ ҳам дар “Шоҳнома” ба назар мерасанд. Забони “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ забони халқ аст ва як ҷиҳати халқияти асар ҳам дар он зоҳир гаштааст.

“Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ баробари комилияти шаклу мазмун дорои ғояҳои баланду оӣ мебошад. Яке аз ғояҳои, ки дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ифодаи мукамал ёфтааст, муборизаи ду мабдаъ - Неқӣ ва Бадӣ мебошад. Сарчашмаи ин ғоя адабиёти қадими тоҷик ва муҳимтарин асари он-Авесто мебошад. Некон – пайравони Аҳура Маздо, пайравони ростӣ, бадон бошад пайравони Аҳриман яъне дурӯғпарастон мебошанд. Муборизаи ин ду мабдаъ дар қисми асотирӣ, паҳлавонӣ ва таърихи “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ дар симои мардуми эронинавод ва душманони онҳо “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ тасвир ёфтааст. Ғояи ватандӯстӣ, ки дар “Шоҳнома” яке аз ғояҳои муҳимтарин аст, дар замони қадим, давраи зиндагии Абулқосими Фирдавсӣ ва баъдтар аҳамияти калон дошт ва имрӯз ҳам арзиши худро нигоҳ доштааст. Ҳам шоҳон ва ҳам паҳлавонони “Шоҳнома” мудофияи ватанро вазифаи муқаддаси худ мешуморанд. Дар байти зерин Ҳаким Фирдавсӣ доир ба ҳамин масъала ақидаи ҳешро чунин ифода намудааст:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем.

Ба сабаби маҳдудияти таърихӣ Абулқосими Фирдавсӣ мамлакатро бе шоҳ тасаввур карда наметавонист. Ба ақидаи ин марди майдон шоҳон дорои фарри эзадӣ мебошанд ва бояд соҳиби тоҷу тахт шаванд. Гоҷи шоҳи одил ва танкиди зулму ҷабр дар «Шоҳнома»-и безавол ба таври равшан ифода ёфтааст. Ба ақидаи Абулқосими Фирдавсӣ шоҳ бояд ба раият зулму ҷабр раво набинад, ба андозаи муайян боҷ ситонад, қисме аз даромади хазина барои дармондагону маъҷусон сарф намояд ва монанди инҳо. Баробари ин Абулқосими Фирдавсӣ эътиқодманд аст, ки шоҳи золим дар ин дунё ва охираат ҷазо хоҳад дид ва дар сурати аз ҳадди эътидол гузаштани зулм ӯро метавон бо қувваи силоҳ аз байн бурд. Вале гоҳе Абулқосими Фирдавсӣ ба зулмпешагон муқобилат накарданро тарғиб кардааст. Ҳақим Фирдавсӣ чун дастури пандомӯз, ба мисли Абуабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакӣ, Абушақури Балхӣ мардумро ба некию нақӯкорӣ ҳидоят мекунад ва бо мисолҳои образҳои барҷаста ба ноқомӣ бурдани ҳирсу тамаъ, бухлу дурӯғ, макру фиреб ва ҳама гуна хислатҳои пастро нишон додааст. Аз қадимулаём мардуми эронинаҷод хирадро гиromӣ ме-доштанд ва хирадмандиро баландтарин хислати инсонӣ мушумориданд. Хирад дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ мавқеи баланд дошта ӯ ва донишмандони замони вай хирадро офаридаи ҳастӣ шумурда, ҷонро ниғаҳдорандаи он медонанд.

Ҳамаи он чи дар боло гуфта шуд, бо забони ноби форсии тоҷикии гӯяндаи он рӯйи авроқ омада, дар ин бора дар мақолаи навбатии ба ҳамин мавзӯ баъзида муфасссалбар инсола хоҳем гузашт.

«Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ аз озмуни рӯзгори ҳазорсола гузашт, ба мардумони дунё хизмат кард ва имрӯзу дар оянда ҳам хизмат хоҳад кард, чунки он коҳи фанонопазирии назм аст. Дар ин бора устоди сухан Ҳақим Фирдавсӣ чунин ибрози ақида намудааст:

Пай афкандам аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд!
Бад-ин нома бас умрҳо бигзарад,
Бихонад ҳар он кас, ки дорад хирад!

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ, С. Қуллиёт, ҷилди 11, китоби якум / Садриддин Айнӣ: – Душанбе: 1969
2. Ализода, И. Чанд сухан оид ба луғати «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ – И. Ализода // Известия отделения общественных наук, №12,1957. – С.53-66.
3. Анварӣ, С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» / С. Анварӣ. – Душанбе: Маориф, 1994. – 118 с.
4. Андреев, М.С. Об этнографии таджиков: Некоторые сведения / М.С. Андреев // Таджикистан. Сборник статей. – Ташкент,1925.
5. Андреев, М.С. Средне-Азиатская версия Золушки (Сандилони) Св. Параскева – Пятница Деви Сафед по Таджикистану // М.С. Андреев Ташкент,1927
6. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», ҷилди якум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 501 с..
7. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», ҷилди дувум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 318 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», ҷилди сеюм / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб: 1988. – 527с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», ҷилди чорум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 406 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», ҷилди панҷум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 489 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», ҷилди шашум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб,1989. –550 с.

12. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», чилди ҳафтум / Абулқосими Фирдавсӣ. –Душанбе: Адиб,1989. – 651 с.
13. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», чилди ҳаштум / Абулқосими Фирдавсӣ. –Душанбе: Адиб, 1990. – 611с.
14. Фирдавсӣ, Абулқосим «Шоҳнома», чилди ҳаштум / Абулқосими Фирдавсӣ. –Душанбе: Адиб, 1991. – 495 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ 1. –Москва, 1969. – 952 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ 2. –Москва, 1969. – 950 с.

НИГОҶЕ БА ПАЖЌҲИШИ ЗАБОН ВА ВОЖАҶОИ «ШОҶНОМА» - И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дараҷаи таҳқиқ ва омӯзиши вожаҳои “Шоҳнома”-и безавли Ҳаким Фирдавсӣ дар забоншиносии муосир дар асоси ақидаи забоншиносон ва “Шоҳнома”-и безавли Абулқосими Фирдавсӣ таҳлилу баррасӣ намудааст.

Инчунин, дар мақола дар бораи вожаҳои “Шоҳнома”-и нотакрори устои сухан Абулқосими Фирдавсӣ аз тарафи муаллиф нишон дода шудааст. Дар муқаддима муаллиф оид ба мубрамият ва аҳамияти омӯзиши шоҳонро маълумот дода, қайд менамояд, ки як қисмати бузурги маводи “Шоҳнома”-ро истилоҳоти идорӣ ва унвонҳои мақомоти давлатӣ ташкил дода, омӯзиш ва пажӯҳиши онҳо яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб меёбад.

«Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ яке аз бузурғтарин шоҳқориҳои адабии на танҳо халқҳои тоҷик ба шумор меравад, балки қайҳо боз шухрати умумичаҳонӣ пайдо кардааст. «Шоҳнома» дорои хусусиятҳои барҷастаи забонӣ мебошад, забони асар бо ғанист. «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ дар инкишофи забони адабӣ ва муайян намудани қонуниятҳои инкишофи он нақшу таъсири бузурғ гузоштааст. Оид ба омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни «Шоҳнома» муҳаққиқони Шарку Ғарб ҳазорҳо номгӯӣ асару мақолаҳо ба таъб расонидаанд.

Дар «Шоҳнома» вожаҳои соҳаи давлатдорӣ, бавижа номи шоҳон ва шоҳзодагон ҷойгоҳи маҳсусро касб намудаанд, ки пажӯҳиши онҳо низ яке аз масъалаҳои муҳим буда, нишонаи худоогоҳиву худшиносии миллии мост.

Калимаҳо калидӣ: “Шоҳнома”, истилоҳоти идорӣ, унвонҳои мақомоти давлатӣ, омӯзиш, пажӯҳиш, шоҳқориҳои адабӣ, забон, назм, наср, таърихи фарҳанги мардуми тоҷик, шоҳон, шоҳзодагон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Элназарова Ҳабиба Абдумамадовна – номзади илми филология, докторанти анъанавии «Кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон»: а

E-mail. amina-amina76@mail.ru;

Тел. (+992) 934072499.

ВЗГЛЯД НА РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА И СЛОВА «ШАХНОМЕ» АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ

В данной статье автор проанализировал и рассмотрел степень исследования и изученности слова «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси в современной лингвистике на основе мнения лингвистов и «Шахнаме» Фирдавси. Также в статье автор показывает слова уникальной «Шахнамы» мастера речи Абулькаси́ма Фирдоуси. Во введении автор приводит информацию о значении и важности изучения царей и отмечает, что большую часть «Шахнома» составляют административные термины и титулы государственных органов, а их изучение и исследование считаются одними из наиболее важных вопросов. «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси считается одним из величайших литературных подвигов не только таджикских народов, но уже давно завоевала всемирную известность. «Шахнама» обладает выдающимися языковыми особенностями, язык произведения богат. «Шахнама» Абулькаси́ма Фирдоуси имела большую роль и влияние в развитии

литературного языка и определении законов его развития. Восточные и западные исследователи опубликовали тысячи работ и статей по изучению различных аспектов Шахнамы. В «Шахноме» особое место занимают слова о государственности, особенно имена царей и принцев.

Ключевые слова: «Шахнама», административная терминология, титулы государственных органов, изучение, исследование, литературные подвиги, язык, поэзия, проза, история культуры таджикского народа, цари, князья.

Сведения об авторе: Элнazarова Хабиба Абдумамадовна – кандидат филологических наук, докторант кафедры иностранных языков при Правлении Национальной Академии наук Таджикистана

E-mail. amina-amina76@mail.ru;

Тел. (+992) 934072499.

A LOOK AT THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE AND WORDS IN "SHAHNOMA" OF FERDAUSI

In this article, the author analyzed and considered the degree of research and study of the words "Shahnama" of Bezawl Hakim Firdavsi in modern linguistics based on the opinion of linguists and "Shahnama" of Bezawl Abul Qasim Firdavsi. Also, in the article, the author shows about the words of the unique "Shahnama" of the master of speech Abul Qasim Firdavsi. In the introduction, the author provides information on the significance and importance of studying kings and notes that a large part of the "Shahnoma" is made up of administrative terms and titles of state bodies, and their study and research is considered one of the most important issues. "Shahnama" by Abulkasim Firdavsi is considered one of the greatest literary feats not only of the Tajik peoples, but it has gained worldwide fame for a long time. "Shahnama" has outstanding linguistic features, the language of the work is rich. "Shahnama" of Hakim Firdavsi had a great role and influence in the development of the literary language and determining the laws of its development. Eastern and Western researchers have published thousands of works and articles on the study of various aspects of the Shahnama. In "Shahnoma" the words of statehood, especially the names of kings and princes, have a special place.

Key words: "Shahnoma", administrative terminology, titles of state bodies, study, research, literary feats, language, poetry, prose, cultural history of the Tajik people, kings, princes.

Information about author: Elnazarova Habiba Abdumamadovna – kandidat of philological sciences, doctoral student of the Department of Foreign Languages at the Board of the National Academy of Sciences of Tajikistan

E-mail: amina-amina76@mail.ru;

Tel. (+992) 934072499.

ВОЖАИ “ГАНЧ” ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Каримзода С. Р.¹

Вожаиносӣ баҳши муҳимми забон ба ҳисоб меравад, ки он ҳамчун оинаи забон дар таърихи он чилвагар мешавад. Бехуда забоншиносон ин баҳши забон ва ҳуди калимаҳои ҳар як забонро “таҳкурсии забон” ном наниҳодаанд. Дар ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз давраи бостон то кунун донишмандон, адибон ва таърихшиногон тазкиранависон, муаллифони фарҳангномаҳо заҳматҳои зиёд кашидаанд.

Дар таърихи ҳар як забон калимаҳои зиёдеро мушоҳида кардан мамкин аст, ки инъикосгари гузаштаву имрӯзи он забон мебошад. Баъзеи онҳо пуле миёни марҳилаҳои рушди забон будаву баъзеи дигар чигунагии расму ойин ва арзишҳои миллии халқу миллатҳоро муаррифӣ менамоянд. Дар маънои калимаҳои аслии пеш аз ҳама, ҷаҳонбинии халқ, таърихи гузаштаи он, тарзи зиндагӣ ва дигар ҷанбаҳои иҷтимоиву сиёсии миллатҳо таҷассум меёбад.

Маснуоти оройишӣ ва ҷавохирот яке аз дастовардҳои аввалини маданияту фарҳангӣ ва хунарҳои нафисаи мардумӣ ба ҳисоб меравад ва табиист, ки омӯзиши паҳлуҳои мухталифи забониву фарҳангии ин гурӯҳи вожаҳо аз аҳаммият холӣ нест. Бинобар ин, дар мавриди таҳқиқи мақолаи мазкур вазифаи гузоштем, ки яке аз ин вожаҳоро таҳлили забонию фарҳангӣ ва решаиносӣ намоем.

Ғарази мо аз ин гуфтаҳо вожаи ганҷ мебошад, ки дар забони тоҷикӣ аз гузаштаи дури он то ба имрӯз маъноҳои зиёдеро офарида, ҷаҳонбинӣ ва гуфтори як наслро ба насли дигар дар доираи маънои худ интиқол додааст.

Вожаи мазкур ҳамчун ифодагари номи ҷавохирот ва сангҳои гаронарзиш ва ё ҳамчун истилоҳи маъданшиносӣ дар забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Сараввал решаи ин вожа аз умқи таърих ҷӯён шудем. Маълум шуд, ки дар ҳақиқат ин вожаи эронӣ дар забони мо таърихи тӯлониро аз сар гузаронидааст. Саргузашти пеш аз форсии қадим мавҷудбудаи он мутаассифона дастрас нест. Сониян, дар эронии бостон *gazna-, *ganza-, *ganja ба маънои “боигарӣ, чизи қиматбаҳо” шарҳ дода шудааст. Алиакбари Деҳхудо ҳангоми шарҳи вожаи мазкур ишора менамояд, ки ин вожа хатто ба забони арабӣ дар шакли “канз” иқтибос ёфтааст. Вай ин маълумотро бо таърихи фарҳанги Онондроч меорад [5, с.1270]. Аз рӯи маълумоти вожаиносон Растаргуева ва Эделман ҳамчунин вожаи мазкур тавассути забони эронии қадим ба забони давраи миёнаи хиндӣ дар шакли ganjavaga (ба маънои хазинадор) гузаштааст [8: Ҷ.3., с. 259]. Яъне, дар ин маврид пасванди –ворӣ (ganja-vara) илова шудааст, ки он дар забони адабии муосири тоҷикӣ истифода мешавад ва ду зинаи инкишофро аз сар гузаронидааст: дар зинаи аввали калимасозӣ ба воситаи пасванди –вор сурат гирифтааст: шоҳивор, астарвор ва ғайра. Зинаи дувум бошад, ба воситаи морфемаи –ӣ шакл гирифтааст. Мисол: шоҳиворӣ, астарворӣ, ганҷворӣ.

Мувофиқи маълумоти Муҳаммади Ҳасандӯст вожаи ганҷ аз забони эронӣ бостон ва баъд ба забонҳои дигар роҳ ёфтааст: аз форсии бостон ба юнонӣ ва баъдан ба лотинӣ дар шакли gaza; ба забони арманӣ дар шакли ganj; туркии уйғурӣ дар шакли q'iznaq; оромӣ дар шакли gnzk ва ғайра [6, 2441].

Бинобар маълумоти ин решаиносон бо ин решаи калимаҳои зиёд сохта шудаанд. Масалан, дар забони форсии миёна ва форсии нав ganjwar ва ganjür “хӯҷаини хазина” мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар забони суғдӣ дар шакли “izny” “хазина” оварда шудааст [12, 182]. Зимнан, бояд гуфт, ки вожаи ганҷ дар калимасозӣ хеле ғаёл буда, вожаҳои зиёдеро сохтааст. Дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ҳангоми мушоҳидаҳо маълум гардид, ки ин вожа дар фарҳанги “Мачмаъ-ул-фурс” дар шакли “ганҷоиш” ҳам омадааст [7: Ҷ. 3., 1181]. Вале дар ФТЗТ шарҳи ин вожаҳо во нахӯрдем. Вожаи ганҷоиш маънои “ба ганҷ гаравидан, нишон додани ҳадду ҳудуди ганҷ” (бо пасванди оиш/иш: ғунҷоиш – ба маънои “объём, ҳаҷм”)–ро ифода мекунад. Вожаи ганҷ

1. Каримзода Самариддин Раҳматулло – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ.

дар забони адабии тоҷикӣ ҳамон маъноҳоро ифода мекунад, ки дар забони форсии бостон роиҷ буд. Ба таври дигар, ҳоло ганҷ гуфта маънии “мачмуае арзишманди боқимонда аз гузашта шомили сангҳо ва филизоту ашёи гаронбаҳо; хазинаи зару сим, маҳзан, ганҷина” фаҳмида мешавад [13].

Дар “Луғатнома”-и Деҳхудо доир ба вожаи мазкур ҳудуди ду саҳифа шарҳу тафсир оварда шудааст. Аксарияти он шарҳу тафсире, ки ӯ меорад, бо тақя ба фарҳангҳои тафсирии классикии форсу тоҷик аст. Аз ҷумла, байте аз забони Хусрави Парвиз оварда шудааст, ки ба маънои “ганҷ хостан” маънидод шудааст:

Ҳама ганҷу он хоста пеш бурд,
Яқояк ба ганҷури ӯ баршумурд.
[5, 1270]

Дар байти зерини Фирдавсӣ зери вожаи “ганҷур” хазинадор дар назар дошта шудааст:

Зи дастуру ганҷур в-аз тоҷу тахт,
Зи каммиву бешиву ноқому бахт.
[1: ҷ.4, 6]

Дар байти зерини устод Рӯдакӣ “ганҷ” ба маънои маҷозии хазинаи суҳан омадааст ва бо калимаи “пур” якҷо шуда, вожаи мураккаб сохтааст, ки ин аз ҳамнишинии зиёд доштани вожаи мазкурро далолат медиҳад:

Дилам хизонаи пурганҷ буду ганҷ суҳан,
Нишони номаи мо муҳру шеър унвон буд.
[9, 77]

Вожаи дигари мураккаб, ки бо ганҷ сохта шудааст, вожаи “ганҷдор” мебошад. Дар гузашта зери ин мафҳум одами сарватманд, доро фаҳмида мешуд. Ҳоло дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин вожа аз истеъмол баромадааст:

Зи Чину зи Сақлобу аз Ҳинду Ваҳр,
Ҳама ганҷдорони гирандашаҳр.
[1: 4, 256]

Бинобар маълумоти Деҳхудо калимаҳои ганҷрӯд, ганҷрусто, ганҷқон, ганҷчо, ганҷоб, ганҷотур, ганҷор дар таърихи забони форсии тоҷикӣ дар истеъмол будааст. Дар ин маврид ӯ шояд ба байту ҷумлае наовардааст. Вале шарҳи муҳтасаре дар ин вожаҳо мушоҳида мешавад. Масалан, Ганҷрӯд, Ганҷрусто, Ганҷоб, Ганҷчо номи маҳал; Ганҷотур номи шоҳи ўзбек; ганҷор – як навъ моеи ороишӣ барои занон ва ғ.

Дар байтҳои зерин бо вожаҳои зиёди ифодагари ҷавоҳирот ва сангҳои қиматбаҳо ҳамнишин ва баъзан ҳамчун муродифи ҷуфтистеъмол омадааст:

Агар шоядӣ бурдан ин раҳ ба сар,
Ба мардиву ному ба ганҷу гуҳар.
[1: ҷ.2, 44]

Мар он бандро ҳеч натвон кушод,
Мадех марду ганҷу дирамро ба бод.
[1: ҷ.2, 50]

Ба Милод биспурд Эронзамин,
Калиди дари ганчу точу нигин.
[1: қ.1, 35]

Ба маънои хазина, ҷойи нигоҳдории ҷавоҳирот ва сангҳои қиматбаҳо:

Дигарбора з-ин бехтар ороямат,
Дари ганҷҳо пеш бикшоямат
[1: қ.1, 35]

Ба маъноҳои илм, маърифат, ақл, хирад омадааст:

Ҳеч ганҷе нест аз фарҳанг бех,
То тавонӣ, рав туву ин ганҷ неҳ!
[9, 77]

Дар байти зерини Фирдавси шоир ба ганҷ нагаравидан, бо ранҷи зиёд ганҷ ҷамъоварӣ карданро тавсия намедихад:

Ва дигар, ки ганҷам вафодор нест,
Ҳамон ранҷро кас харидор нест.
[1: қ.1, 36]

Вожаи дигари сохтаи марбути ҷавоҳирот ганҷина мебошад ва бо пасванди -ина бо илова бар решаи “ганҷ” сохта шудааст. Ин вожа дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънои “ҷойи ганҷдихӣ, ҷойи нигоҳдошти нуқраву тилло ва ҷавоҳироти дигар, маҳзан, хазина, дафина. 2. маҷ. кони чизҳои қиматбаҳо; боигарӣ, сарват” ва монанди инҳо маънидод шудааст [11, 311]. Вожаи ганҷ дар “Луғатнома”-и Деххудо” шарҳи васеъ дорад. Дар ин фарҳанг “Зар ва гавҳаре бошад, ки дар зери замин дафн кунанд...” омадааст.

Дар байти зерин вожаи ганҷина маънои маҷозии “маҳзан”-ро бар дӯш дорад:

Дӯзах шараре зи оташи синаи мост,
Ҷаннат асаре з-ин дили ганҷинаи мост.
[2, 244]

Дар байти зерин вожаи музкур ба маънои хазина ва ба маънои маҷозии қалб омадааст:

Ганҷам чу гуҳар дар дили ганҷина шикаст,
Розам ҳама дар синаи бекина шикаст.
[2, 249]

Дар байти зерини “Шоҳнома” дар шакли ҷамъ истифода шудааст, ки бо пасванди ҷамъбандии -ҳо ифода ёфтааст:

В-аз он ҷо сӯйи Порс андаркашид,
Ки дар Порс буд ганҷҳоро калид.
[1: қ.2, 36]

Дар байти зерини устод Рӯдакӣ вожаи “парвор” бо вожаи “ганҷина” маънои муродифӣ пайдо кардааст:

Гуфт диниро, ки ин динор буд,
К-ин фажокин мушро парвор буд.

[9, 332]

Дар байти зерин вожаи “ганчина” маънои ганчро пурра намуда, ба маънои хазина омадааст:

Дар омудани он ҳумоюн бино,
Намонд эч боқӣ ба ганчинаҳо.

[3, 337]

Вожаи мазкур дар номгузории тоҷикӣ роҳ ёфтааст ва ҳоло номи Ганчина дар номгузории за-
нон мушоҳида мешавад, ки аз ҳамон вожаи ганч маншаъ мегирад.

Гузаштагон чунин меандешиданд, ки мор ба сӯйи ганчу тилло ҳаракат мекунад ва дар кучое
хазина бошад, он ҷо макон мегирад. Дар забони адабии тоҷикӣ таъбире ҳаст, ки мазмуни “ганч
дар вайронахона”-ро медиҳад. Мазмунҳои дар ин маврид гуфташуда, дар байти Хоқонӣ истифода
шудааст:

Ман дар талаби ёр зи ағёр наяндемаш,
Поям ба сари ганч аст, аз мор наяндемаш.

[4, 410]

Аз рӯйи ифодаи ҳодисаю воқеаҳои асотирию таърихӣ ва динӣ вожаи ганч низ ҷойгоҳи ху-
дро дорад. Барои мисол, Наврӯз ба Чамшед, оби Ҳайвон ба Хизр, мулк, мӯрча, нигин ба Сулай-
мон; дам ба Исо; ганч ба Қорун. Албатта, вожаи ганч дар забони тоҷикӣ муродифоти зиёд дорад,
вале табиати забон дар ин маврид вожаҳоро худ интиҳоб мекунад. Маъмулан, хангоми ифодаи
ҳодисаю воқеаҳои асотириву таърихӣ вожаҳое интиҳоб мегарданд, ки ба як фарҳанги фарогир ва
дини ба ҳам пайванд тааллуқ дошта бошанд.

Вожаи ганч дар таркиби бисёр ибораву таркибҳои асливу маҷозӣ низ ҳамчун барандаи маълумоти зарурӣ нақши калидӣ бозидааст. Таркиби “Ганч об оварда(н)” ашк рехтанро ифода мекунад:

Агар як ганч бод оварад,
Хисрав дида дар умре маро,
Сад ганч об оварда,
Ҳар дам дар канор афтад.

[5, 1272]

Маъруфияти вожаи мазкур боз дар он аст, ки номгузорӣ дар минтақаҳо бо ганч аз қадим
машҳуру маъруф аст. Дар Озарбойҷон номи шаҳри қадимӣ бо номи Ганча шухратёр буда, шоири
тоҷик Низомии Ганҷавӣ таҳаллусаширо аз зодгоҳаш гирифтааст. Номи занонаи Ганчина низ то
имрӯз дар забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад.

Ҳамин тавр, вожаи ганч дар забони тоҷикӣ яке аз вожаҳои маъруф ва пурмаъно буда, муво-
фиқи маълумоти фарҳангҳои тафсирии гузаштаву муосири забонамон зиёда аз 32 вожа сохтааст,
ки якҷантҳои онро мо ҳамчун намуна дар боло овардем. Вале барои баррасии ҳар як вожаи алоҳи-
дае, ки аз ганч сарчашма мегирад, метавон чандин саҳифаро пур кард. Хусусияти калимасозиву
маъниофарӣ дар забони тоҷикӣ дар мисоли вожаи ганч далели он аст, ки ин забон низомии морфо-
логиву калимасозии мустақам ва густурда дошта, дар тули таърихи мавҷудият ва инкишофи худ
мустақилияти худро аз даст наводааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилдҳои 1- 10 [Матн] / Фирдавсӣ Абулқосим. – Душанбе: Адиб, 2007- 2010.
2. Ашъори ҳакимон ва орифон [Матн] . – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Мурағибон Х. Шарифов ва Ш. Абдусаттор – Душанбе: Адиб,

2007. – 480 с.

4. Девони Ҳокони Шарвонӣ. Техрон, 1375. – 762 с.
5. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома [Матн] / Алиакбари Деххудо. Чилдҳои 1-54 (гунаи электронӣ). – Техрон, 1377.
6. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ [Матн] / Муҳаммадии Ҳасандӯст. Чилдҳои 1-5. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393.
7. Кошонӣ, Муҳаммадқосим. Мачмаъ-ул-фурс [Матн] / Муҳаммадқосими Кошонӣ. Ба кӯшиши Муҳаммаддабири Сиёқӣ. Иборат аз 3 чилд. – Техрон, 1340. – 1810 с.
8. Расторгуева В. С., Д.И. Эдельман. Этимологический словарь иранских языков [Текст]. Том 3 / В.С. Расторгуева. – Москва: Восточная литература. 2007. – 494 с.
9. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор [Матн] / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб. 2007. – 416 с.
10. Тӯсӣ, Асадӣ. Луғати фурс [Матн] / Асадии Тӯсӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
12. Gharib B. Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian/English. – Tehran. - 1374 (1995). 517 p.
13. vazhaju.tj.

ВОЖАИ “ГАНЧ” ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Одамон аз давраҳои қадим бо ҷавохирот ва сангҳои қиматбаҳо шинос шуда буданд. Ин шиносӣ ба таври муътадил рушд карда, оҳиста-оҳиста ба ҷузъе аз забону фарҳанги мардум роҳ ёфт ва он ҳамчун заминаи боигарӣ, зебӣ ва бовариву эътиқод гардид. Вожаи “ганҷ” аз ҷумлаи чунин вожаҳост, ки ифодагари мафҳуми хазина, бойгарӣ, маҳзан ва монанди инҳо буда, дар таърихи забони тоҷикӣ вожаҳои зиёдеро ҳамнишинӣ намудааст.

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки пажӯҳишҳои дар бораи ганҷ дасрасбударо таҳқиқ намуда, мақоми вожаи мазкурро дар лексикология, морфология ва маъношиносӣ нишон диҳад. Ин мақола даромаде ҳафт барои омӯзишу баррасии забониву фарҳангии вожаи “ганҷ” дар забони тоҷикӣ.

Калидвожаҳо. Забон, фарҳанг, ганҷ, калима, тафсир, маъно, тоҷикӣ, синоним, калимасозӣ, маҷоз, корбурд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримзода Самариддин Раҳматулло – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., муаллими калони кафедрои забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ.

Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6.

Тел.: +992918291159. **Е-mail:** rahmatulloevich.1991@mail.ru

СЛОВО «ГАНЖ» (СОКРОВИЩЕ) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Ювелирные изделия и драгоценные камни были известны людям еще с древних времен. Эта близость неуклонно развивалась, постепенно становясь частью языка и культуры народа и становясь основой богатства, красоты, доверия и веры. Слово «гандж» относится к тем словам, которые выражают понятие сокровища, богатства, хранилища и т. п., и сосуществовало со многими другими словами в истории таджикского языка.

В данной статье автор предпринял попытку проанализировать имеющиеся исследования слова «гандж» и продемонстрировать его статус в лексикологии, морфологии и семантике. Данная статья представляет собой введение в изучение и лингвокультурологический анализ слова «гандж» в таджикском языке.

Ключевые слова: Язык, культура, гандж, слово, толкование, значение, таджикский, синоним, словообразование, метафора, употребление

Сведения об авторе: Каримзода Самариддин Рахматулло – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, к.ф.н., старший преподаватель кафедры языкознания и журналистика факультета филология и журналистики.

Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6.

Тел.: +992918291159. **E-mail:** rahmatulloevich.1991@mail.ru

THE WORD "GANJ" (treasure) IN THE TAJIK LANGUAGE

Jewelry and precious stones have been known to people since ancient times. This closeness steadily developed, gradually becoming part of the language and culture of the people and becoming the basis of wealth, beauty, trust and faith. The word "ganj" is one of those words that express the concept of treasure, wealth, storage, etc., and coexisted with many other words in the history of the Tajik language.

In this article, the author attempted to analyze the existing studies of the word "ganj" and demonstrate its status in lexicology, morphology and semantics. This article is an introduction to the study and linguacultural analysis of the word "ganj" in the Tajik language.

Information about the author: Karimzoda Samariddin Rakhmatullo – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, c.p.s., senior lecturer of the Department of Linguistics and Journalism, Faculty of Philology and journalistika.

Keywords: Language, culture, ganj, word, interpretation, meaning, Tajik, synonym, word formation, metaphor, usage.

Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6.

Tel.: +992918291159. **E-mail:** rahmatulloevich.1991@mail.ru

ХУСУСИЯТ ВА ВАЗИФАҲОИ ГРАММАТИКИИ ИСМҲОИ ФОИЛИ ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР АСАРҲОИ ПУБЛИТСИСТИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Меҳроҷ М¹

Иқтибосшавии калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ, аз давраҳои пеш аз ислом сарчашма мегирад. Пас аз зуҳури ислом ва истилои арабҳо раванди иқтибосшавӣ шакли дигар гирифт. Аз ин рӯ, омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳои арабӣ аҳамияти беандоз дорад, зеро онҳо аз ҷиҳати сермаъноӣ нисбат ба вожаҳои тоҷикӣ фарқ мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки хусусияти грамматикӣ исмҳои иқтибосии арабӣ дар асарҳои устод Садриддин Айнӣ, ба хусус дар асари публицистии «Акнун навбати қалам аст» хеле гуногун аст. Исмҳои фоили забони арабӣ яке аз серистемолтарин воҳидҳои таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Исмҳои фоил дорои хусусияти феълӣ ва сифатӣ мебошанд. Онҳо дар забони арабӣ иҷрокунандаи амали феълро мефаҳмонанд ва дар забони тоҷикӣ бошад, сифати феълро ифода мекунанд. Шакли феълие, ки ҳам хусусияти феълӣ ва ҳам хусусияти сифатӣ дошта, амал ё ҳолати ашро ҳамчун аломат мефаҳмонад, сифати феълӣ ном дорад: рӯзҳои гузашта, меҳмонони омада, дарҳои кушода, либоси дарида. Сифати феълии забони тоҷикӣ дорои замони ҳозира ва замони гузашта мебошад. Шакли сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳои гузаранда ва феълҳои монда бо ҳамроҳ кардани пасванди -анда сохта мешавад: а) аз феълҳои содда ва сохта: раванда, шунаванда, хонанда, бароянда ва монанди инҳо. б) аз феълҳои таркибӣ: нутқкунанда, зинатдиҳанда, ҳалкунанда ва монанди инҳо.

Сифати феълии замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феълҳо сохта мешавад. Ин сифати феълӣ ду шакл дорад. Шакли якуми сифати феълии замони гузашта бо ҳамроҳ кардани пасванди -а сохта мешавад: омада, навишта, баромада, тобеъ шуда, хонда баромада ва монанди инҳо. Шакли дувуми сифати феълии замони гузашта бошад, аз шакли якуми он бо ҳамроҳ кардани пасванди -гӣ сохта мешавад: омадагӣ, навиштагӣ, тобеъ шудагӣ, хонда баромадагӣ ва монанди инҳо [7].

Исмҳои фоили забони арабӣ дар фонди луғавии забони тоҷикӣ мавқеи назаррас доранд. Ин навъи исмҳо дар асари «Акнун навбати қалам аст»-и С. Айнӣ хеле зиёд ба ҷашм мерасанд. Дар асар ҳама навъи исмҳои фоил (ба истиснои навъи IX, ки дар забони арабӣ камистемол аст) истифода гардидаанд. Як қисми ин калимаҳо маънои асосии худро нигоҳ дошта, қисми дигарашон то як андоза ба маъноҳои гуногун истифода гардидаанд.

Дар забони арабӣ исмҳои фоил аз ҳама навъи феълҳо сохта мешавад [2, с.13]. Ин қабил калимаҳо дар забони тоҷикӣ хеле серистемол гардида, як қисмати онҳо дар услуби гуфтугӯ ба кор бурда мешаванд, ки касе ҳам калимаҳои иқтибосшудаи арабӣ будани онҳоро пай намебарад.

Исмҳои фоили феълҳои мучарради сеҳарфа яке аз серистемолтарин ва оммафаҳмтарин иқтибосҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ маҳсуб меёбанд. Бояд зикр намуд, ки исмҳои фоили навъи якуми феълҳои забони арабӣ аз дигар навъи исмҳо дида серистемолтар гардидаанд. Ин навъи исмҳо аз дигар исмҳои фоили феълҳои забони арабӣ бо чунин роҳҳо фарқ кардан мумкин аст:

1. Ҳарфи дувуми исмҳои фоили навъи якуми феълҳои солим ҳамеша

ҳарфи «о» мебошад. Мисол: ҳоким خَادِم - ҳуқумрон, котиб كَاتِب - нависанда, золим ظَالِم - зулмкунанда, ситамгар, козиб كَاذِب - дуруғӯ, ходим خَادِم - хизматгор ва монанди инҳо.

2. Исмҳои фоиле, ки дар забони арабӣ бо ҳарфи ع «ъайн» оғоз мешаванд, дар забони тоҷикӣ ҳарфи «ع-ъайн»-и онҳо ба ҳарфи «о» табдил меёбад. Мисол: عَابِد (ъобид) обид - ибодаткунанда, عَادِل (ъодил) одил - боадл, боинсоф, عَارِف (ъориф) ориф - донанда, عَالِم (ъолим) олим - бохабар, доно.

3. Агар исмҳои фоиле, ки дар забони арабӣ бо ҳарфи ع «ъайн» ё ҳарфи ح «ҳе-и ҳуттӣ» ба анҷом расида бошанд, ҳиҷои дувуми исми фоили он дар забони тоҷикӣ ба садоҳои «е» табдил меёбад. Мисол: سَامِع (сомиъ) – сомеъ, صَالِح (солиҳ) – солех ва ғайра.

1. Мухтори Меҳроҷ – ходими калони илмии Маркази мероси хаттии АМИТ

Дар забони «Акнун навбати қалам аст» се гурӯҳи исмҳои фоили навъи якум ба назар мерасад, ки аз рӯи доираи истеъмол аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Ба гурӯҳи якум он исмҳои фоили арабие дохил мешаванд, ки хеле барвақт ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил гардида, дар забони зинда ва китобӣ фаровон истифода мешаванд. Метавон гуфт, ки ин калимаҳо то ҳадде дар байни мардум серистеъмол гардидаанд, ки касе баромади арабӣ будани онҳоро пай намебаранд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зерин дохил мешаванд: комил – کامل [3, с.26] шахси баркамол, соҳибхунар, пурра; кофир 1– 3] كافر, с.14] носипос, мункири неъмат, 2. шахси бедин, беимон, худношинос; сокин 1- 3] ساكن, с.39] беҳаракат, наҷунбанда, ором, сокит. 2. бошанда, иқоматкунанда дар чое; сокини Бухоро; сокини хонақоҳ; сокин шудан (дар чое) чой гирифтани, муқимӣ шудан. 3. кит. аломати сокин (), ки болои ҳарфҳои ҳамсадои арабӣ гузошта шуда, ҳичоро мебандад [6, с.258]; толиб – [3, с.49] طالب талабкунанда, чӯянда, донишҷӯ; хотир 1– [3, с.140] خاطر ёд, хуш, андеша, ҳофиза. 2. он чи дар дил гузарад; лоик – [3, с.76] لائق муносиб, сазовор, шоиста.

Чун дар ҷанги охирии панҷсола аз ҳама зиёдтар хуни ранҷбарони Русия рехт, аз ҳама зиёдтар кути лоямути деҳқонони Русия аз даст рафт, умуми ранҷанбар ва деҳқон ва аскарони Русия, алами бардоштанд, ...шӯрои аскарони деҳқон ва ранҷбарро ба ихтиёри комила ба сари кор оварданд [3, с.26]. Табибони худро: «ин кофир, ин чадид, ин даҳрӣ, ин зинди..» гуфтем [3, с.14]. Оё мо соҳибшудан ба ҳуқуқи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро толиб ҳастем ё нестем [3, с.49]? Дар ин ҳафта ҳар кас ба тиби хотир ба ихтиёри худ барои атроф нона ва ҳадя медахад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар асар баъзе исмҳои фоилро мушоҳида намудан мумкин аст, ки ба чанд маъно омадаанд. Ин гуна калимаҳо бештари вақт аз маънои умумистеъмоли худ дур шуда, бо яке аз маъноҳои камистеъмолашон корбаст гардидаанд. Чунончи, калимаи сокин نكاس, ки дар асар ба мушоҳида расид, дар луғат ба маъноҳои зерин шарҳ ёфтааст: «1. иқоматкунанда, бошанда, 2. беҳаракат, ором» [4, с.558]. Аммо дар асар ба маънои ором омадааст:

Шумо гумон нақунед, ки инқилоб охист-охишта сокин шуда, дунё ором мешавад [3, с.39].

Имрӯз ин калима дар забони тоҷикӣ ҳамчун исм, ки мафҳуми шахсро мефаҳмонад, истифода мешавад.

Ҳамчунин, бояд гуфт, ки дар баробари исмҳои фоиле, ки дар боло зикр шуданд, боз исмҳои фоили дигарро дар асар ба назар расид, ки дар забони ҳозираи тоҷикӣ серистеъмол ҳастанд, вале баъзеяшон аз маънои аслии худ дур рафта ба тобишҳои маъноӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Масалан, вожаи омил, [3, с.239] عامل ки маънои коркунанда, коргар, хизматгор, навкар, ҳоким, сардор [4, с.842]-ро дорад, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва матбуоти даврӣ ба маънои сабаб, боис ба кор бурда мешавад. Ин калима дар асар ба маънои якумаш истеъмол шудааст:

Аммо ҳамин ки ин фақир ба омили закоти дигаре вохӯрд, ин омил закотати омили авваларо ба эътибор намегирад «ӯ омили закот боша, ман ҳам омили закот ҳастам. Зуд бош закотатро бидеҳ» [3, с.239].

Маврид ба зикр аст, ки ин калима низ дар осори гузаштагонамон ба маънои аслии худ истифода гардидааст. Саъдии Шерозӣ мефармояд:

Ниҳад омили сифла бар халқ ранҷ,
Ки «тадбири мулк асту тавфири ганҷ».
[6, с.28].

Муҳаммад Иқбол гуфтааст:
Омили он шаҳр меомад савор,
Ҳамриқоби ӯ ғулому чӯбдор.
[6, с.29].

Ҳамчунин, калимаи косиб [3, с.67]-كاسب аз он қабил калимаҳое мебошад, ки дар асар ба маънои аслии худ корбаст нашудааст. Имрӯз ин вожа дар забони мо ба маънои: он ки бо меҳнат (хунар)-и ба таври инфиродӣ чизе истехсол мекунад, хунарманд, пешавар [5, с.628] ба кор бурда мешавад. Вале он дар забони арабӣ ба чунин маъноҳо серистеъмол аст: 1) бадастоваранда, ҳосилкунанда; 2) суд [нафъ]-баранда, бурдкунанда; 3) چ كسبۀ چарчинфурӯш, майдафурӯш (Ироқ) [4, с.1064].

Ба ҳама фуқарои косиба ва миллатҳои маҳкума озодӣ доданд, ба мо – туркистониён низ чумхурият ва мухторияти ҷудогона бахшиданд, «сайфу қалам»-ро ҳукми нигини сулаймонро дорад, ба мо пешкаш карданд, [3,с.67]...

Аз ин маълум мешаванд, ки вобаста ба талаботи давру замон ва таҳавулотии маъноии калимаҳо, инчунин пайдо гардидани калимаҳои нав дар таркиби луғавии забон, баъзе калимаҳо аз маъноҳои аслии худ дур меафтанд ё аз доираи истеъмоли берун мешаванд.

Гурӯҳи дувуми исмҳои фоил он калимаҳои ҳастанд, ки хусусияти адабӣ-китобӣ дошта, дар забони зиндаи гуфтгӯӣ дараҷаи корбасташон нисбатан кам аст. Мисол: фосид [3, с.15] – 1 فاسد) вайрон, ношоям, бекора; 2) пӯсида, тосида; 3) ҳуқ. аз эътибор соқитшуда, безътибор [4, с.926]; нофеъ [3, с.16] – نافع) фоиданок, манфиатнок, судманд [5, с.940]; холик [3,с.19] – 1 خالق) халққунанда, офаринанда, эҷодқунанда. 2. яке аз сифатҳои Худованд, Яздон [фт.з.т,445]; коҳил [3,с.18]-كاهل) танбал, сусткор [фт.з.т, 630]; доҳӣ [3, с.24] – 1 داهي) фавқулода, зирак, доно; донишманд, нобиға, 2. пешво [фт.з.т, 468]; соқит [3, с.30] – 1 ساکت) хомӯш, лабфурӯбаста; 2) қагап, забонбурида; 3) ором, қарор [4, с.,556]; нотик [3, с.36] – ناطق) гӯянда, сухангӯӣ, гапзанандаи мохир, нутққунанда, маърузагар [5, с.939]; ноил [3, с.49] – نائل) он ки ба муроду мадсади худ расандааст, баҳраманд [5, с.928]; ғоиб [3, с.72] – 1 غائب) он чи ё он ки аз назар пинҳон аст; муқоб. ҳозир; чизе ё одаме, ки дар кучо буданаш маълум нест [5, с.383]; қосид [3, с.83] – 1 قاصد) кит. қасдқунанда; он ки қасди ҷони касе қунад. 2. касе, ки мактуб ё хабареро аз касе ба ҷое мебарад, номабар, номарасон; пайғомбар, пайк, чопар, муждарасон [5, с.691]; молик 3, с. [94] – 1 مالك) доро, хованд, соҳиб; 2) фармонраво, ҳукмрон, подшоҳ, ҳоким [5, с.811]; соқит [3, с.137] – 1 ساقط) афтода, 2. бекоршуда, ба ҳисоб гирифтанишаванда [6, с.256]; холис [3, с.146] – 1 خالص) соф, сара, пок, бегаш; 2. бегараз, самимона. 3. танҳо, фақат [6, с.488]; ҳомӣ [3,с.184] – 1 حامي) ҳимоятгар, пуштибон, тарафгир, мададгор [5, с.511]; фориғ [3, с.236] – 1 فارغ) халосшуда, начотёфта, озод, осуда, ором; 2. бепарво, беҳабар. 3. осуда, хуш, осудахотир, хотирчамъ [6, с.421].

Як қисмати исмҳои фоили дар боло зикршуда, ки имрӯз ҳамчун исм дар забони тоҷикӣ корбаст мешаванд, ба маъноии асосии худ дар асар ба кор бурда шудаанд. Қисмати дигари онҳо ба он маъноҳои истеъмоли шудаанд, ки он қадар дар забони тоҷикӣ истифода бурда намешаванд. Масалан, имрӯз дар забони тоҷикӣ аз калимаи қосид ибора маъмули қосиди сулҳ (сулҳхоҳ) сохта шудааст ва он дар забони матбуоти даврӣ ва телевизион хеле зиёд истеъмоли мешавад. Дар асар бошад, он ба маъноии касе, ки мактуб ё хабареро аз касе ба ҷое мебарад, номабар, номарасон [5,с. 691] ба кор бурда шудааст.

Дар охир кушта шудани қосиди сиёсӣ, ки аз сӯи сафорати фавқулодаи чумхурияти Хоразм ба Маскав нома мебарда ва ҳамчунин куштори ҷонхароши тайёрачии рус, ки асбоби сӯхташ тамом шуда ба хоки Бухоро поин шуда ва аз барои харидани хӯрок ба деҳоти Бухоро рафта будааст [3,с.83]...

Маврид ба зикр аст, ки ин вожаро низ адиби шинохтаи асрҳои миёна Абдурахмони Ҷомӣ ба маъноии номабар, номарасон дар осори адабии худ истифода кардааст.

Гуфт: — Валлоҳ, ки дар изхори фақру фоқа, ки дӣ кардам, дурӯғ нагуфтам. Валекин нахостам, ки қосиди вайро боз гардонам, магар чунон ки амиралмӯъминин маро боз гардонида [1,с.53].

Исми фоили дигари ин гурӯҳ, ки дар асар ба тобишҳои маъноӣ дучор шудааст, калимаи холис мебошад. Имрӯз он ба маъноҳои соф, пок дар услуби адабӣ-китобӣ ба кор бурда мешавад ва метавон гуфт, ки то як андоза камистеъмоли гардидааст. Дар забони тоҷикӣ он танҳо дар ибораи тиллои холис ба ҷашм мерасад. Ин вожаро устод С. Айнӣ ба маъноии танҳо, фақат истифода намудааст.

Ҳангоме ки ҷаҳонгирони дунё на танҳо Африқия ва Истанбулро, балки тамоми Она-гӯлиро, ки дар он ҷо холис қавми турк бошандааст, низ дар зер асорати худ гирифтани шуданд, [3,с.146]...

Боқимонда исмҳои фоили ин гурӯҳ ба маъноҳои асосии худ дар асар мавриди корбаст қарор гирифтаанд.

Бояд ёдовар шавем, ки маъноии калимаи соқит [3, с.30]-ро на дар Фарҳанги забони тоҷикӣ (соли нашраш 1969) ва на дар Фарҳанги тафсилии забони тоҷикӣ (соли нашраш 2008) пайдо карда натавонистем. Барои дарёфти маъноии он мо ба Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ (соли нашраш 2010) муроҷиат намудем.

Ба гуруҳи севуми исмҳои фоил он калимаҳои арабие дохил мешаванд, ки дар осори назму насрии ниёгонамон фаровон истифода шудаанд, аммо дар забони гуфтугӯӣ ва китобии имрӯза мушоҳида намешаванд. Ин гуруҳи калимаҳо имрӯз дар забони тоҷикӣ мушоҳида намешаванд ва барои аксари аҳли ҷомеа ҳам нофаҳмо мебошанд. Шояд онҳо аз лиҳози таркиби овоз ва талаффуз ба забони мо мувофиқ наомада, аз истеъмол баромадаанд. Дар асари устод С. Айнӣ ин гуруҳи исмҳои фоил хеле кам ба назар мерасанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Ҷомӣ, Абдурахмон. Баҳористон / Абдурахмони Ҷомӣ. Таҳиягари матн, муаллифи арсухану тавзеҳот ва шореҳи луғоти Аълоҳон Афсаҳзод, Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 139 с.
2. Қаландаров С.Д. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар «Наводирулвақоъ»-и Аҳмади Дониш / С.Д. Қаландаров. – Душанбе: Олами китоб, 2010. – 168 с.
3. Айнӣ С. Кулӣёт, ҷилди 9 / Садрӣддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 416 с.
4. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: Эр - граф, 2010. – 1564 с.
5. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ҷилди 1). – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
6. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ҷилди 2). – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
7. [Захираи электронӣ]. https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%84%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D1%84%D0%B5%D1%8A%D0%BB%D3%A3 [санаи истифода 25.06.2019].

ХУСУСИЯТ ВА ВАЗИФАҲОИ ГРАММАТИКИИ ИСМҲОИ ҶОИЛИ ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР АСАРҲОИ ПУБЛИТСИСТИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Дар ин мақола доир ба мавқеи исмҳои ҷоили забони арабӣ дар публицистикаи Садрӣддин Айнӣ суҳан мерасад. Муҳаққиқ дар заминаи маводҳои дар дастдошта мавқеи исмҳои ҷоили забони арабиро таҳлил намуда, нақш ва мавқеи онҳоро дар осори публицистии устод С. Айнӣ нишон додааст.

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки мавқеи исмҳои ҷоили забони арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, бахусус дар калимасозӣ хеле муҳим мебошанд. Дар мақола тавачҷуҳи махсус ба мавқеи исмҳои ҷоили феълҳои мучарради сеҳарфаи забони арабӣ дар осори публицистии устод С. Айнӣ ва тобишҳои маъноии онҳо равона карда шудааст.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки исмҳои ҷоил дар осори устод С. Айнӣ мавқеи назаррас доранд. Як қисми ин қабил исмҳо аз ибтидои ворид гардиданашон ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ то ба имрӯз бе тағйироти фонетикӣ омада расидаанд. Қисми дигар бошад, бо тағйир ёфтани як ё ду ҳарфи калима ба ҳарфҳои дигар боқӣ мондаанд.

Муҳаққиқ ёдовар мешавад, ки устод С. Айнӣ дар ибтидои фаъолияти эҷодии худ аз исмҳои ҷоили забони арабӣ фаровон истифода намудааст ва бо гузашти айём ба ҷойи ин калимаҳо муодили тоҷикии онҳоро корбаст намудааст.

Аз маводи мақола маълум мешавад, ки бо гузашти замон ва рушту густариш ёфтани забони тоҷикӣ мавқеи корбасти калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ то як андоза кам гардидааст. Бояд зикр намуд, ки дар таркиби луғавии тамоми забонҳои дунё калимаҳои бегона ба назар мерасанд, ки ин як роҳи бой гардидани таркиби луғавии забонҳо ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқ ишора менамояд, ки дар осори публицистии устод С. Айнӣ исмҳои ҷоили забони арабӣ хеле зиёд дида мешаванд, ки ин ҳолат дар мақлоҳое, ки устод С. Айнӣ дар солҳои 30 ва 40-ум навиштааст, он қадар ба назар намерасад.

Калидвожаҳо: публицистика, исми ҷоил, иқтибосоти арабӣ, душворфаҳм, умумистеъмол, тағйироти фонетикӣ, забони арабӣ, забони тоҷикӣ...

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухтори Меҳроҷ – ходими илмии Маркази мероси хатии

назди Раёсати АМИТ

Суроға: 734025, Чумҳарии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35.

E-mail: muhtor.91@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-91-50-71

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫХ ПРИЧАСТИЙ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ПУБЛИЦИСТИКЕ САДРИДДИНА АЙНИ

В статье речь идёт о месте действительных причастий арабского языка в публицистике С. Айни. Автор, руководствуясь собранным фактическим материалом, проанализировал вышеуказанную группу слов и продемонстрировал их роль и место в публицистических произведениях писателя.

Автор особо подчеркивает позицию действительных причастий в словарном составе таджикского языка и их роль в словообразовании. В статье подвергаются анализу только трехбуквенные абстрактные глаголы и выявляются их смысловые оттенки.

Исследование показало, что часть подобных глаголов в начальной стадии своего вхождения в словарный состав таджикского языка не изменились в фонетическом плане, другая – претерпела незначительные изменения. С. Айни в начале своего творчества употребил огромное количество действительных причастий арабского языка, которых в дальнейшем заменил их таджикскими аналогами.

По материалам исследования оказалось, что наравне с развитием таджикского языка употребление арабских слов уменьшилось. Автор подчеркивает, что арабская лексика занимала особое место в публицистических произведениях С. Айни, но в его статьях, написанных в 30-40-ых годах, эти арабизмы встречаются редко.

Ключевые слова: публицистика, действительные причастия, арабские заимствования, лексический состав, трудновоспринимаемые слова, общеупотребительная лексика, фонетические изменения.

Сведения об авторе: Мухтори Мехродж – науч.сотр. Центра письменного наследия при Национальной Академии наук Таджикистана.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода, 35.

E-mail: muhtor.91@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-91-50-71

GRAMMATICAL PROPERTIES AND FUNCTIONS OF ARABIC PARTICIPLE I IN SADRIDDIN AYNI'S COMPOSITIONS

This article discusses the position of Arabic Participle I in Sadriddin Ayni's compositions. The author analyses the condition of Arabic Participle I on the basis of available materials.

It is emphasized that Participle I or the Arabic subject plays a key role in lexical system of Tajik language, particularly in word formation. A special attention is paid to the position of Participle I of trilateral Arabic verbs and their meanings in compositions of Sadriddin Ayni.

Studies show that Participle I plays a great role in Sadriddin Ayni's compositions. A considerable amount of such nouns remained phonetically unchanged since the beginning of being accepted to lexical system of Tajik language. The other part has changed in one or two letters.

The author mentions S. Ayni used to use Participle I very recently at the first years of his career as a writer, but in his late years he tend to use the Tajik analogue of the same words.

The article analyzes the decrease in usage of Arabic words and phrases in Tajik language in the period of its development. It should be mentioned that the loanwords are common in lexical system of any language and it's one of the ways to expand lexicon of the language.

The author notes that the use of wide range of Participle I come into view in S. Ayni's literary compositions, the consequence that is not seen in lately years of career.

Keywords: Publisistics, Participle I, Arabic loanwords, difficult words, commonly used words, phonetic change, Arabic language, Tajik language...

Information about the author: Mukhtori Mehroj – Center for written heritage under the Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, Rudaki Avenue 33.

E-mail: muhtor.91@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-91-50-71

АДАБИЁТШИНОСӢ

НАҚШИ АКАДЕМИК А. М. МИРЗОЕВ ДАР ТАҲИЯ, ТАҲРИР ВА НАШРИ “ФЕҲРИСТИ ДАСТХАТҲОИ ШАРҚИИ АФ РСС ТОЧИКИСТОН” ДАР 6 ЧИЛД

Хоҷамуродов О.¹

Академик Абдулғанӣ Муҳаммадович Мирзоев (1908-1976) аз таъсиси Ганчинаи дастнависҳо (соли 1953) дар сохтори Академияи илмҳои ҚТ (ҳоло АМИТ) ба масъалаи чамъоварӣ, ниғаҳдорӣ ва тавсифи осори хаттӣ ҳамчун мероси гаронбаҳои фарҳанги миллӣ пайваста талош меварзид ва соли 1958, ки Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттӣ дар сохтори АИҚТ ташкил шуд ва роҳбарии онро академик А.М. Мирзоев ба дӯш дошт, Ганчинаи дастхатҳо низ ба ихтиёри Шуъба вогузор гардид. Устод Абдулғанӣ Мирзоев дар баробари фаъолияти пурмахсули илмӣ ва иҷрои вазифаҳои маъмурӣ, ба масъалаҳои чамъоварӣ, ниғаҳдорӣ дастхатҳо ва тавсифу таҳқиқи дастхатҳо тавачҷӯҳӣ хоссе мабзул медошт. Дар натиҷа дере нагузашта Ганчинаи дастхатҳо ба бузургтарин маркази осори қалламии Тоҷикистон ва ба маҳзани ёдгориҳои арзишманди хаттии халқҳои Шарк дар қаламрави Иттиҳоди Шуравии собиқ мубаддал гашт [1]. Маҳз бо кӯшишҳои бевоситаи академик Абдулғанӣ Мирзоев Ганчинаи дастнависҳо, ки имрӯз бо номи “Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ” фаъолият мекунад, соҳиби бинои маҳсули муҷаҳҳаз бо технологияи муосири хифзу ниғаҳдорӣ осори хаттӣ гардид. Имрӯз дар он болиғ аз 5610 ҷилд дастхат ва зиёда аз 6400 ҷилд китобҳои чопи сангии нодир ба забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ, ибрӣ, пашту, узбекӣ ва ғ. ниғаҳдорӣ мешаванд.

Дар таблиғу тарвиҷи фаъолияти Ганчинаи дастнависҳо дар миқёси байналмилалӣ нақши устод Абдулғанӣ Мирзоев басо назаррас аст. Зеро эшон дар асоси нусхаҳои хаттии ин Ганчина бори нахуст дар илми эроншиносӣ ва умуман, шарқшиносии ҷаҳон доир ба “Музаққир-ул-асҳоб”-и Малехои Самарқандӣ, нусхаҳои осори Сайидои Насафӣ, Мулҳами Бухорой, нусхаи тозаи як маснавии Ҳилолӣ, “Номуси аъзамӣ”-и Аҳмади Дониш, нусхаи аслии “Наводир-ул-вақоъ”-и Аҳмади Дониш, “Зафарнома”-и Бадриддини Кашмирӣ, девони Сайфии Бухорой, “Нусхаи зебои Ҷаҳонگیرӣ”-и Мутрибӣ, “Ҳотироти Мутрибӣ” ва “Тазкират-уш-шуаро”-и Ҷаҳонگیرӣ як силсила таҳқиқоти арзишманд анҷом дода, арзишу мақоми онҳоро дар басту такомули раванди адабу фарҳанги форсизабонон мушаххас сохтааст. Баъд аз таъбу нашри таҳқиқоти эшон, тавачҷӯҳӣ муҳаққикон ва ховаршиносон ба ин Ганчина бештар гардид, ки то ба имрӯз ҳамасола чандин ховаршиносони кишварҳои Ғарбу Шарк ба мақсади шиносӣ ва омӯзиши дастнависҳои ин маҳзани осори хаттӣ ба Тоҷикистон меоянд.

Гузашта аз ин, хидмати бузурги академик А.М. Мирзоев дар таблиғу интишори осори Ганчинаи мазкур, пеш аз ҳама дар тадвини шаш ҷилди Феҳристи дастхатҳои шарқии АФ РСС Тоҷикистон ба забони русӣ таҳти роҳбарӣ ва ширкати бевоситаи эшон бо истифода аз таҷрибаи беҳтарин феҳристнигорӣ ҷаҳонӣ маҳсуб мешавад, ки таи солҳои 1960-1988 тавассути нашриёти “Дониш”-и АИ ҚТ ба чоп расида, ба 70 маркази шарқшиносии маъруфи ҷаҳон паҳн гардидааст.

Чопи Феҳрист дар 6 ҷилд, ки дар тӯли 27 сол ва аз ин 5 ҷилдаш дар замони дар қайди ҳаёт будани устоди зиндаёд А.М. Мирзоев бо вақфаҳо ба зевари чоп даромада буд, аз тарафи муҳаққикони эронӣ ва ховаршиносони хоричиву Ҷамоҳири Шуравии собиқ хело хуш истикбол ёфт. Чои ёдоварист, ки дар барганависиву тавсифи дастнависҳои Ганчина устод Абдулғанӣ Мирзоев адабиётшиносону муҳаққикони маъруфи он замон: Расулхон Ҳодизода, Михаил Занд, А. Мачӣ, Камолиддин Айнӣ, Ҷаҳонگیر Дуррӣ ва муҳаққикони чавони умедбахш Муҳаммадвафо Бақоев, Зулфия Ҳасанова, Г. Галимова, Г. Лузянина, Н. Зарбахт, Ғиёсиддин Қодиров, Р. Казарян, Э. Улуғзода ва амсоли онҳоро ҷалб намуда, корҳояшонро бевосита роҳбарӣ ва назорат мекард. Дар таҳриру назорати чопи ҷилдҳои Феҳраст бо марказҳои шарқшиносии Маскаву Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург)

1. Хоҷамуродов Олимҷон – д.и.ф., сарҳодими илмии Маркази мероси хаттии АМИТ

хамкори зичеро ба роҳ монда, олимони маъруф, чун докторҳои илмҳои филологӣ, профессорон А.Н. Болдирев ва А.Е. Бертелс бевосита дар таҳрири он чилдҳо якҷо бо худи академик А.М. Мирзоев саҳмгузор буданд. Чилди шашуми Феҳрист, ки баъд аз вафоти устои равоншод ба чоп расид, зери назару таҳрири бевоситаи дӯсту ҳамкори устод Андрей Евгенович Бертелс мунташир гардид.

Ҳар як чилд бо муқаддимаи муфассали академик А.М. Мирзоев бо зикри саҳми ҳар як узви ҳайати илмӣ ва фаннии гурӯҳи корӣ ва ҳадафу усули тавсифи нусхаҳои хаттӣ бо вижагиҳои ҳар як чилд тибқи мавзӯ ва меъёрҳои китобшиносии ҷаҳонӣ ба чоп расидааст. Дар 6 чилди Феҳрист дастхатҳои аз асри XII то XX дар Ганчина чамъоварӣ шуда, дар маҷмӯъ 2372 дастнавис тавсифу шиносӣ гардидааст.

Чилди аввали Феҳрист зери таҳрир ва иштироки академик А.М. Мирзоев ва профессор А.Н. Болдирев соли 1960 дар арафаи XXV-мин Конгресси байналмилалии шарқшиносон, ки дар ш. Маскав баргузор шуд, ба нашр расид ва ба ширкаткунандагони он тақдим гардид, ки барои интишори нуфузи илми шарқшиносии тоҷик бетаъсир набуд.

Дар чилди аввали Феҳрист 288 асари дастнавис мавриди тавсифи илмӣ-библиографӣ дар сатҳи меъёрҳои китобшиносии байналмилалӣ қарор гирифтааст ва ин асарҳо ба забонҳои форсии тоҷикӣ ва туркии узбекӣ буда, ба соҳаҳои таърих, ҷуғрофия, ёддоштҳои зиндагинома, топографияи таърихӣ, сайёҳатнома, моддаҳои таърих ва санадҳо марбутанд [3].

Чилди дувуми Феҳрист тавсифи илмӣ-библиографии 469 дастнависро дар бар мегирад, ки иборат аз тазкираҳо, зиндагиномаҳо, яъне манобеи адабӣ ва осори адабии асрҳои X-XV мебошад [4].

Чилдҳои сеюм ва чаҳорум идомаи мантиқии чилди 2 буда, солҳои 1968, 1970 зери таҳрир ва иштироки академик А.М. Мирзоев ва М.И. Занд аз чоп баромадааст. Дар чилди 3-вум тавсифи осори адабӣ-бадеӣ (аксаран манзум), ки ба забонҳои форсии тоҷикӣ ва туркӣ-чағатой таълиф гардида, муаллифонашон дар асрҳои XVI-XVII зиндагӣ ва эҷод кардаанд, шомиланд [5].

Чилди 4-ум тавсифи илмӣ-библиографии 403 нусхаи хаттии осори манзуми ба забонҳои форсии тоҷикӣ ва туркӣ эҷодкардаи муаллифони асрҳои XVII ва ибтидои асри XX-ро дарбар мегирад [6].

Чилди панҷуми Феҳрист, соли 1974 зери таҳрири иштироки академик А.М. Мирзоев ва доктори илмҳои филологӣ А.Е.Бертелс мунташир шуд, ки тавсифи илмӣ-библиографии 429 дастнависро шомил аст. Ин чилд аз нигоҳи асарҳои дар он тавсифшуда ба ду қисм ҷудо шудааст. Қисми аввал (№№ 1500-1645) тавсифи баёзҳо ва маҷмуаи “Радоиф-ул-ашъор”-ро дар бар мегирад. Қисми дуюм (№№ 1646-1928) тавсифи осори насри бадеии аз асри X то XX эҷодшударо шомил аст [7].

Бояд ёдовар шуд, ки ҳар ду қисми ин чилд дорои арзиши хосест, зеро дар онҳо тавсифи нусхаҳои басо нодир ва ҷолиби таваҷҷӯҳе барои илми эроншиносӣ ҷой дода шудаанд.

Дар тавсифҳои қисми аввал, қабл аз ҳама, метавон аз нусхаи қалами “Маҷмаъу-л-қасоид” (шифр №1949, тавсифи 1500) ном бурд. Ин маҷмуаи қасоид дар асри XVI тартиб дода шуда, шомили қасидаҳои 18 шоири маъруфи форсу тоҷик аст, ки ба ашъори ҳамдигар назира гуфтаанд. Ин дастхат як манбаи пурарзиш дар таҳқиқи баррасии раванди такомули жанри қасида дар адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Зеро он имконияти лозим барои омӯзиши таъсирпазирии эҷодиёти шоирон ва таҳлили вижагии сабки ҳар яке аз онҳоро фароҳам овардааст.

Ҳамчунин барои пажӯҳиши таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ маҷмуаҳои “Радоифу-л-ашъор”, ки дар Ганчинаи дастхатҳои ММХ шаш нусха мавҷуданд ва ғазалҳои шоирони асрҳои XIV-XX-ро дар бар мегиранд, ки ба шакли назира дар як радиф эҷод кардаанд. (Дар баъзе нусхаҳо теъдоди онҳо ба 200 ғазал мерасад). Ин “Радоифу-л-ашъор”-ҳо ҳангоми омӯзишу таҳқиқи масъалаи рушду такомули жанри ғазал, баррасии навоарӣ ва вижагии ғазали шоири ҷудогона ва соири масоили поэтикаи шеъри форсии тоҷикӣ манбаи муҳимме метавонанд бошанд [2, 99-104].

Тавре ки устои фақид Абдулғанӣ Мирзоев таъкид мекунад: “Ба шарофати “Радоифу-л-ашъор”-и №2256 (тавсифи 1507) барои мо маълум гашт, ки шоирони Мовароуннаҳр ва Хуросони нимаи дуюми асри XVII ва ибтидои асри XVIII ғазалҳои хешро таҳти таъсири Соиб Табрэзӣ (1601-1677), Саййиди Насафӣ ва Мирзо Абдулқодири Бедил (1644-1720) эҷод кардаанд, - “сипас

тазакур медиҳад - агар ин сарчашма набуд, ин факти адабӣ, имкон дошт дер замон номаълум мемонд” [7, 5].

Ба ҳамин минвол метавон аз маҷмуаи “Рубоӣҳои мутафарриқа” ёд кард, ки намунаи рубоӣҳои яксаду даҳ шоири форсу тоҷикро аз асри X то асри XVII дарбар мегирад.

Дар қисмати дуюми ҷилди мазкур, ки ба тавсифи осори насри бадеии форсии тоҷикӣ ихтисос дода шудааст, дар навбати худ ба се гурӯҳи зайл тақсим мешавад:

а) Ба гурӯҳи аввал тавсифи дастхатҳое шамиланд, ки аз нигоҳи қадимат, ороишу танзим ва китобат дар сатҳи хуб буда, камғалатанд. Аз ҷумла, “Ҷомеъу-л-ҳикоёт”-и Авфӣ (соли 1012/1612 м), “Тутинома”-и Наҳшабӣ ва амсоли он.

б) Ба гурӯҳи дуюм тавсифи дастхатҳои нодир ва мунҳасир ба фард дохил шудаанд, ки нусхаҳои онҳо дар феҳристи дастхатҳои форсии дигар марказҳои захираҳои нусхаҳои қаламӣ зикр нашудаанд. Мисли “Латоифи Субҳонӣ”-и Абдусалом ибни Муҳаммадраҳими Ҷигдаликӣ, ки як асари ахлоқӣ буда, дар пайравии “Шабистони ҳаёл”-и Фаттоҳии Нишопурӣ маъруф бо Себак соли 1095 х.қ./1684 м. таълиф ва ба Субҳонқулихони Аштархонӣ бахшида шудааст. Ё аз нусхаи мунҳасар ба фарди асари ахлоқии Бурҳони Шавқӣ “Роҳати ҷон”, ки соли 980 х.қ./ 1572 м. таълиф шудааст, метавон ном бурд.

в) Ба гурӯҳи сеюм як теъдод маҷмуаи ҳикоёт шомиланд, ки ҳамчун нусхаҳои арзишманди насри бадеӣ дар Ганҷинаи дастхатҳои ММХ маҳфузанд ва аксари муаллиф ё мураттиби онҳо маълум нестанд. Ин маҷмуаи ҳикоёт аз он ҷиҳат қобили таваҷҷӯҳанд, ки дорои ҳикоятҳои нодир ношинохта буда, барои муҳаққиқин ҳоизи аҳаммиятанд. Барои мисол, дар маҷмуаи ҳикоёте зери унвони “Ҷомеъ-ул-ҳикоёт”-и муаллифи номаълум, ки зери №1009 (шифри №13001) тавсиф шуда аст, ҳикоятҳои “Маликаи ҳазор-гесӯ”, “Ҳикояти Беҳрӯзшоҳ” ва амсоли он ҷой доранд ва нусхаи дигари он дар ҳеҷ аз феҳристҳои дастхатҳои шарқӣ зикр нашудааст.

Ба андешаи шодравон академик Абдулғанӣ Мирзоев “бештари ҳикоятҳои дар маҷмуаҳои дар боло зикршуда ба зоти худ нодир ва асланд ва яқин, ки дар асрҳои баъдӣ эҷод шудаанд. Зеро забони ин асарҳо хело шабеҳ ба забони гуфтори тоҷикӣ. Аз ин нигоҳ онҳо барои омӯзиши забони тоҷикии асрҳои XVIII-XIX дорои аҳаммияти хосанд” [7, 7].

Дигар аз вижагии ҷилди 5-ум аз ҷилдҳои дигар дар он аст, ки ҳангоми тавсифи баёзҳо ва “Радоифу-л-ашъор”-ҳо тавсифгарон бо тамоми ҷиддияту дақиқкорӣ варақҳоеро, ки дар онҳо шеърӣ ҳар як муаллиф ҷой дода шуда, ишора кардаанд. Ин амали сангин ба хоҳири осон кардани кори муҳаққиқин сураат гирифтааст. Аз ин рӯ, академик Абдулғанӣ Мирзоев дар пешгуфтори ҷилди мазкур ишора бар он карда, ки “мо ҳангоми зикри номи шоир дар ҳамаи варақҳоеро, ки дар маҷмуа шеърӣ ӯ ҷой дода шудааст, қайд намудем” [7, 8].

Ҷилди шашум соли 1988 мунташир шуда, тавсифи 444 дастхатро дарбар мегирад, ки ба забонҳои форсии тоҷикӣ, туркӣ ва қисман арабӣ таълиф шудаанд ва соҳаҳои гуногуни улуми асри-миёнагии шарқиро фаро гирифта, тибқи соҳаҳо ба 17 бахш тақсимбандӣ карда шудаанд [8].

Дар бахши “Луғатшиносӣ” 70 нусха анвои гуногуни фарҳанг тавсиф шудааст, ки муштамил аз фарҳангҳои тафсирий (умумӣ, асарҳои ҷудоғона), дузабона, мутароифот истилоҳоти тасаввуф ва шеър мебошанд. Метавон аз нодиртарину ҷолибтарину фарҳангҳои тафсирий аз қабилӣ “Фарҳанги Иброҳимӣ” асри XV муаллифаш Иброҳим Қавомиддин Форукӣ ва “Фарҳанги вафой”-и Ҳусайн Ал-Вафой, ки дар соли 1526 тадвин шудааст ёд кард. Ин фарҳангҳо аз фарҳангҳои қадимӣ маҳсуб мешаванд.

Дар бахшҳои “Ҳайат ва нучум”, “Музикӣ”, “Риёзӣ” як силсила дастхатҳои нодир тавсиф шудаанд, ки барои мутахассисони таърихи илм ва музикӣ сарчашмаи муҳим ва арзишманданд.

Ин ҳама осори қаламӣ, ки ғановати фарҳанги миллии мост, муҳаққиқини ҳешро интизораст.

Ба забони русӣ таълиф шудани Феҳристи мазкур дар он замон як амри табиӣ маҳсуб мешуд. Зеро забони русӣ дар қаламрави Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ забони расмӣ-давлатии ин кишвари абарқудрат ба шумор мерафт ва осори ба ин забон ба ҷоп расида барои ҳамаи ҷумҳуриҳои миллии ин кишвар дастрас буд. Гузашта аз ин, забони русӣ дар радифи забонҳои англисӣ, фаронсаӣ ва олмонӣ барои ховаршиносони ҷаҳон ошност.

Имрӯз, ки Тоҷикистон соҳибистиклол ва забони тоҷикӣ ба ҳайси забони расмӣ-давлатӣ ши-

нохта шуду забони илмӣ он дар марҳалаи рушду такомул аст, ба забони тоҷикӣ баргардонидани ин Феҳристи мунҳасир ба фард як амри зарурӣ ва ноғузир маҳсуб мешавад.

Аз ин рӯ, дар нақшаи кории солҳои 2022-2025 Шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи ММХ АМИТ тарҷумаи се чилди аввали Феҳристи мазкур ба забони тоҷикӣ тарҳрезӣ шуда буд, ки иҷрои он ба дӯши инҷониб воғузур гардидааст. То ба имрӯз дар шакли чоппи компютерӣ ин се чилд дар ҳаҷми 60,5 ҷузъи чоппи омода аст.

Барои ба чоп пешниҳод кардани он, бояд як дафъа бо ҷалби муҳаққиқини нусхашиносу феҳристнигор бозхонӣ гардад, зеро дар раванди тарҷума ба бисёр истилоҳот ва мафҳумҳо бархурд шуд, ки муодили тоҷикии онҳо пайдо нагардид, аз ин рӯ, ӯ истилоҳи арабии он ӯ мазмунан шарҳ дода шуданд.

Чун ин тарҷума иқдоми нахустини таҳияи Феҳристи дастхатҳои шарқӣ ба забони тоҷикӣ, табиист, ки дар ибтидо мушкilotи зиёде аз нигоҳи истилоҳот ба миён омад. Зеро то ба имрӯз на дар факултаҳои филологии донишгоҳҳо, на дар шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳо ва шуъбаи матншиносии ММХ дастурамал ӯ фарҳанги “Шарҳи истилоҳоти нусхашиносӣ ва матншиносӣ” вучуд надорад. Умедворем, ки тарҷумаи ҳама чилдҳои Феҳристи мазкур барои таҳияи чунин дастурамал замина фароҳам хоҳад гузошт. Зеро ба қавли Саъдии бузург :

“Як гули мақсуд аз ин бӯстон,
Чида нашуд бе мадади дӯстон!”

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Доир ба осор ва фаъолияти илмӣ академик А.М. Мирзоев ба таври муфассал нигаред:

1.1. Алимардонов Амрияздон. Нақши бузурги академик А.М.

Мирзоев дар омӯзиши таърихи адабиёти форсу тоҷик ва масоили муҳимми он [Матн] / Амрияздон Алимардонов // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 212-222.

1.2. Алимардонов Амрияздон. Нақши бузурги академик А.М. Мирзоев дар ҷамъоварб ва омӯзиши ёдгориҳои хатгӣ [Матн] / Амрияздон Алимардонов // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 303-309.

1.3. Афсаҳзод, Аълохон. Абдулғанӣ Мирзоев [Матн] / Аълохон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 79 с.

1.4. Аҳрорӣ, Зоҳир. Ёде аз устод [Матн] / Зоҳир Аҳрорӣ // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 399-403.

1.5. Муллоаҳмад Мирзо, Қурбонова Сурайё. Рӯдакишиносӣ дар ҷашмандози илмӣ А. Мирзоев [Матн] / Мирзо Муллоаҳмад, Сурайё Қурбонова // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 225-239.

1.6. Хоҷамуродов О. Бунёдгузори илми шарқшиносии тоҷик ва захираи дастнависҳои шарқии АМИТ [Матн] / Олимҷон Хоҷамуродов // Академик Абдулғанӣ Мирзоев ва шарқшиносии тоҷик (Маҷмӯаи мақолаҳо). Мураттиб Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2024. – С. 44-53.

2. Ализода Саидхӯча. “Радоифу-л-ашъор”-ҳо аз нигоҳи академик А. Мирзоев [Матн] // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 2008.

3. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР том 1 [Текст]. Под редакцией и при участии профессора А.М.Мирзоева и профессора А.Н.Болдырева. – Сталинабад, 1960. – 341 с.

4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР том 2 [Текст]. Под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР, профессора А.М. Мирзоева и профессора А.Н. Болдырева. Душанбе. «Дониш», 1968. – 333 с.

5. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том 3 [Текст]. Под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР, профессора А.М. Мирзоева и М.И.Занда. Душанбе – «Дониш», 1968. – 261 с.

6. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том 4 [Текст]. Под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР, профессора А.М. Мирзоева и М.И. Занда. Душанбе – «Дониш», 1970. – 307 с.

7. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том 5 [Текст]. Под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР, профессора А.М. Мирзоева и доктором филологических наук А.Е. Бертельса. Душанбе – «Дониш», 1974. – 469 с.

8. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том 6 [Текст]. Под редакцией и при участии академика АН Таджикской ССР, профессора А.М. Мирзоева и доктора филологических наук А.Е. Бертельса. Душанбе. – «Дониш», 1988. – 369 с.

НАҚШИ АКАДЕМИК А. М. МИРЗОЕВ ДАР ТАҲИЯ, ТАҲРИР ВА НАШРИ “ФЕҲРИСТИ ДАСТХАТҲОИ ШАРҚИИ АФРСС ТОЧИКИСТОН” ДАР 6 ЧИЛД

Мақола доир ба саҳми академик А.М. Мирзоев дар амри таъсиси Ганчинаи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳоло АМИТ) ва бо роҳбарӣ ва иштироки бевоситаи эшон тадвину ба нашр расидани феҳристи шашҷилдаи тавсифи ин дастхатҳои шарқӣ ҳамчун мероси гаронбаҳои фарҳанги миллӣ ихтисос дода шудааст.

Маҳз бо талошу сарвари ин донишманди шаҳри сатҳи шарқшиносии ҷаҳонӣ, аз соли 1955 як гурӯҳ муҳаққиқони варзидаи тоҷик ва эроншиносони Маскаву Ленинград (ҳоло С-Петербург)-ро дар атрофи худ ҷамъ карда ба тартибу тавсифи дастхатҳои шарқии Ганчина бо истифода аз таҷрибаи феҳристнигории ҷаҳонӣ ба забони русӣ оғоз намуд ва натиҷаи ин заҳмат дар тӯли солҳои 1960-1988 тавассути нашриёти “Дониш”-и АИҶТ шаш ҷилди “Феҳристи дастхатҳои шарқии АФРСС Тоҷикистон” аз ҷоп баромад ва ба 70 маркази шарқшиносии ҷаҳон ирсол гардид.

Дар мақола инчунин ёдовар шуда, ки зарурати тарҷумаи тоҷикии ин Феҳрист дар даврони истиқлол пеш аз ҳама дар он аст, ки насли ҷавони кишвар бояд бо мероси фарҳанги зеҳнии хеш ошно шавад, сипас чун бори нахуст Феҳристи тавсифи дастхатҳои шарқӣ ба забони тоҷикӣ мунташир мешавад, дар такмили истилоҳоти таҳассусӣ ва фанӣ саҳмгузор мегардад.

Калидвожаҳо: феҳрист, дастхати шарқӣ, ганчинаи дастхатҳои шарқӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, А.Н. Болдырев, А.Е. Бертельс, форсӣ-тоҷикӣ, туркӣ-узбекӣ, арабӣ истилоҳот, тазкира, баёзҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор, сарҳодими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35.

Тел.: +992 915054664. E-mail: khojamurod@mail.ru.

РОЛЬ АКАДЕМИКА А. М. МИРЗОЕВА В ПОДГОТОВКИ, РЕДАКЦИИ И ИЗДАНИЕ «КАТАЛОГ ВОСТОЧНЫХ РУКОПИСЕЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКСКОЙ ССР» ОПУБЛИКОВАННЫЙ В 6 ТОМАХ

Статья посвящена о вкладе академика А.М. Мирзоева в формирование Фонда восточных рукописей АН РТ (ныне НАНТ) и о его роли, как организатора и научного руководителя в составление и издания каталога рукописей этого Фонда, как ценного наследия национальной культуры.

Именно в 1955 г под руководством покойного академика А.М. Мирзоева, был создан научный коллектив из опытных таджикских исследователей и известных востоковедов- иранистов научных кругов Москвы и Санкт-Петербурга для первичной обработки и научного описания восточных рукописей упомянутого Фонда с учётом мирового опыта описание и составление каталогов. В результате непосильного труда этого научного коллектива появился «Каталог восточных рукописей АН Таджикской ССР» на русском языке в 6 томах, которые с 1960 по 1988 годы, был опубликован издательством АН РТ «Дониш».

В статье, также упоминается, что с целью ознакомления, молодого поколения страны, с этим уникальным письменным наследием, как неотъемлемой частью духовной национальной культу-

рой, возникла необходимость перевода всех томов Каталога на таджикский язык.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВО: каталог, фонд восточных рукописей. А.М. Мирзоев, форси – таджикский, арабский, турко-узбекский, терминология, тазкира, баяз.

Сведение об авторе: Ходжимурадов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор, главный научный сотрудник Отдела информации, научной связи и изучения цивилизации Востока Центр письменного наследия НАНТ.

E- mai: khojamurod@mail.ru **Тел:** (+992) 915 05 46 64

**THE ROLE OF ACADEMICIAN A.M. MIRZOEV IN COMPOSE,
EDITING AND PUBLISH "CATALOGUE OF ORIENTAL MANUSCRIPTS
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIK SSR"
PUBLISHED IN 6 VOLUMES**

The article is devoted to the contribution of Academician A.M. Mirzoev to the formation of the Fund of Oriental Manuscripts of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan (now NASTES) and his role as an organizer and scientific leader in the compilation and publication of the catalog of manuscripts of this Foundation as a valuable heritage of national culture.

It was in 1955 that under the leadership of the late Academician A.M. Mirzoev, a scientific team was created from experienced Tajik researchers and well-known orientalists-Iranologists of the scientific circles of Moscow and St. Petersburg for the primary processing and scientific description of the oriental manuscripts of the mentioned Fund, taking into account the world Russian experience. which from 1960 to 1988, was published by the publishing house of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan "Donish".

The article also mentions that in order to familiarize the younger generation of the country with this unique written heritage, as an integral part of the spiritual national culture, there was a need to translate all volumes of the Catalog into the Tajik language.

Keywords: catalogue, fund of oriental manuscripts. A.M. Mirzoev, forsi – Tajik, Arabic, Turkish-Uzbek, tazkire, terminology, tazkira, bayaz.

Information about authors Olimjon Khamroevich Khojmuradov – Doctor of Linguistics, Professor, Chief Researcher of the Department of Information, Scientific Communication and Study of Oriental Civilization of the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of the Russian Academy of Sciences of Linguistics.

E-mail: khojamurod@mail.ru **Tel:** (+992) 915 05 46 64

БАРДОШТҲОИ ОГОҲОНАИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА АЗ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Хуросонӣ А.М. ¹

Ходими давлатию чамбиятӣ, Қаҳрамони Тоҷикистон (2001), Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ (1967), Шоири халқии Тоҷикистон (1961), узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон (1951), барандаи ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (1963), Ҷоизаи давлатии Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷоизаҳои байналмилалӣ дорандаи нишону орденҳои зиёд устод Мирзо Турсунзода (02.05. 1911 – 24. 09. 1077) ин шукӯҳу шоне, ки минҳайси як суҳанвари тавоноӣ асри ХХ дар шахсияти худ дорад, ба осонӣ ба даст наовардааст. Зодрӯзи вай ба даҳаи аввали қарни ХХ; солҳои пуршӯбу пурхараша, солҳои инқилобҳои дар Аврупо сарзада бар манфиати табақаҳои поёнии чамбият, раҳой аз истисморҳои аҷнабиёну худшиносҳои миллӣ рост меояд. Барҳам хӯрдани аморати Бухоро ва ғолибияти шӯроҳо дар Руссия ва баъдтар ба узвияти Иттиҳоди Шуравӣ шомил гардидани Тоҷикистони навтаъсис халқи моро ба ҷаҳони нав ворид сохт, ки устод Мирзо Турсунзода дар ин миён истисно набуд. Хушбахтона, кӯдаки навраси дар он гирумунҳо «хокбозу харсабор» ба панҷаи тавоноӣ Инқилоби Октябр бархӯрда, тавонист роҳу равиши худро дарёбад ва на танҳо роҳу равиши худро дарёбад, балки дар андак муддат ба қатори қаламкашони мумтози кишвар ворид шавад ва ғулғулаи шуҳраташ Шарқи озодихоҳро паҳш намояду навиштаву сурудаҳои парчами озодихоҳони Шарқи қарнҳо дар зерин истисмору юғи асорати золимону аҷнабиёни ноинсоф монда гардад.

Бале, он ҳама дастоварду муваффақиятҳо барои Мирзо Турсунзода ба осонӣ нарасидааст. Вай аз қадамҳои ба омӯзишу пажӯҳиш пардохтану пушти мизи мактаби замони нав нишастан ҳастии худро қиддан ба фарогирии дониш дода буд. Суҳанвари тавоноӣ оянда ба қавли адабиётшинос Юсуф Акбаров ҳар чӣ аз устодон ба ӯ мерасид «... азбар кардаву ҳазм намуда, он нурҳои равшану дурахшони маърифати пешиниёно ҳарисона дар худ фуру мебард, балки он ҳамаро бо хуни чигари худ аз нав рангин кардаю ҷилои тоза мебахшид, ҳаққу ботил, неку зишт, хайру шарро ба ҳам тафовут меод» [1, 85].

Барои ҷавонписаре, ки тоза аз асорати тангу тори асримиёнагии Осиёи Миёна бадар омадаву аввалин нурҳои озодӣ чашмашро фурузон намуда буд, беҳтарин машғулият таълиму сабақ гирифтани аз устодони асил ба ҳисоб мерафт. Дар равиши таҳсил чӣ дар мактаби миёна ва чӣ дар дорулфунуни Тошканд (1930) завқу майли ӯ ба хондану азбар намудани осори адабию фарҳангии гузаштагонмон, аз устод Рӯдакӣ то Аҳмади Дониш ва равшанфикрону маорифпарварони охири асри XIX ва аввали асри XX, будааст.

Устод Мирзо Турсунзода дар баробари қору фаъолиятҳои давлатию маъмурӣ бо ба арсаи эҷод қадам ниҳодан бо худ дастовардҳои бадеии беҳтарини гузаштагони суҳанварро дошт, ки таъсири мусбати онҳоро дар осори дар тамоми умр эҷодкардаи шоир равшан мушоҳида менамоем. Ва ҳатто хеле барвақт ҳуди ӯ ба ин маънӣ дар мақолаи «Ғазалсарои бузурги Машрик» навишта буд: «Дар айёми бачагӣ дар мактаби кӯхнаи деҳаамон ҳуди ман ҳам шеърҳои Ҳофизро мисли «булбул» қироат мекардам ва ғарқи ҳаёлотӣ аҷоибу ғароиб мегаштам... ва гумон доштам, ки ӯ ҳамчун пири хирадманд омӯзгори ман аст, ӯ як муридӣ ман як муриди вай ҳастам, ки ҳамеша бо дасти адаб дар ҳузураш бо таъзим истодаам» [6,35].

Суҳанвари шаҳри тоҷик ҷойи дигар бо таъкид мегӯяд, ки «Чун дар овони бачагӣ шеърҳои диловези Рӯдакӣ, Ҳофиз, Бедилро аз ёд медонистам, мероси назми классикӣ дар қору эҷодӣ муттақои ман гардид» [7,15]. Ва ҳамин ҷо илова менамояд: «Дар айни замон таҷрибаи муосирони бузурги худ – устод Лоҳутӣ ва асосгори адабиёти советии тоҷик устод Айниро, ки офаридаҳои ба ман таъсири бузург гузоштаанд, бо иштиёқи том меомӯхтам. Тадричан бо асарҳои адабони рус низ ошно шудам» [7,15]. Ин гуфтаҳо маъноӣ онро дорад, ки ӯ хеле пурмутолиа будааст ва барҳақ, 1. Алии Мухаммади Хуросонӣ – н. и. ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري осори ҳатти Маркази мероси ҳатти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

шинохтатарин суханварону донишмандони олам дар фаъолияти илмию эҷодияшон аз ҳамин равиши муносибат нисбат ба мероси ниёгон кор гирифтаанд.

Мирзо Турсунзода дар тамоми давраи фаъолияти эҷодӣ яке аз маъхазҳои асосии ҳунари адабияшро офаридаҳои камназири суханварони гузаштаи адабиёти форсии тоҷикӣ, дар умум, доништааст. Ӯ на танҳо худ ба омӯхтани мероси адабии гузаштагонанамон машғулияти пайваста дошту дарси маҳорати эҷодӣ аз онон мегирӣфт, балки ҳамсафони худро низ барои рӯй овардану омӯхтани мероси гаронмояи гузаштагонии адабиётанамон талкин менамуд. Ба ин маънӣ дар мақолаи мавсуф «Андешаҳо барои лирикаи граждани» омадааст: «Шоирон бояд осори классикии моро амиқ омӯзанд. Ба фикри ман, ҳар кас он чизеро, ки чустуҷӯ дорад, аз эҷодиёти онҳо чустуҷӯ карда метавонад. Шахсан худи ман аз эҷодиёти онҳо намунаҳои зоҳир гардидани эҳсосоти граждани ва аз масъалаҳои ҷамъиятӣ шоирона ба шӯру ҳаяҷон омаданро чустуҷӯ дорам» [6, 98-99].

Соҳиби таъбу завқи салим, чӯянда ва соҳиби ҳофизаи хуб Мирзо Турсунзода дар коргоҳи эҷодӣ ба воя расидани худро аз омӯзиши пайвастаи мероси бегазанди Рӯдакию Фирдавсӣ, Носири Хусраву Хайём, Ҳаким Низомию Амир Хусрав, Шайх Саъдию Ҳофизи Шерозӣ, Мавлоно Ҷомию Ҳилолӣ, Саййидову Шоҳин ва дигарон медонад ва шод аз он аст, ки дар замони ӯ таваҷҷӯҳи халқу кишвар ба мероси ниёгони маъруфу машҳурамон хеле баланд аст:

Суруди Рӯдакӣ шуд зинда акнун,
Расида авҷи Фирдавсӣ ба гардун.
Барои Ҳофизу Саъдии Шероз
Намуда тоҷикон оғӯши худ боз.
Камоли тоҷикистонӣ расида,
Ба боғаш лолаҳои нав дамида...
Бадахшонӣ рубобаш чӯр карда,
Ғами дерина аз дил дур карда.

[7 ,190]

Вале на эҷодиёти ҳар суханвари гузашта писанди Мирзо Турсунзода буд. Аз ин рӯ, вай дар ин бора чунин ибрози назар дорад: «Мо мероси асарҳои қадимро аз нуқтаи назари танқидӣ қабул мекунем ва асарҳои қиматбаҳои маданияро барои барпо намудани ҳаёти хушбахтонаи халқи худ ҷудо карда, интиҳоб карда мегирем» [ҷ.3, 23], зеро аз тухми хуб насли хуб мерӯяду бардошт аз асари хуб асари хубро ба майдон меорад.

Мирзо Турсунзода сарфи назар аз гароишҳои сиёсӣ ва ҷанбаи идеологӣ-таблғии эҷодиётташ тавониста, ки ҳалқаи тобони пайванде миёни адабиёти оламшумули дирӯзу имрӯзи форсии тоҷикӣ гардад. Зеро ӯ аз он суханварони солҳои 30-уми қарни ХХ тоҷик аст, ки бо вучуди дар даврони муборизаҳои шадид по ба арсаи адабиёт гузоштан хеле огоҳона аз ғановати шеъри асили классикианамон маҳорати сухангустарии худро ба тадриҷ ба камол расонидааст. Дар ин ҷода муносибати ӯ ба мероси гузашта дар муҳити зиндагиву камоли эҷодияш якрангу якнавохт набудааст. Ин раванд дар аввали по ба арсаи адабиёт гузоштани устод то ҷойе муқаллидона ва шогирдона ба назар расад ҳам, сипас зина ба зина эҷодкорона аст. Ӯ аз нахустин қадамҳои эҷодӣ бештар таҳти таъсири «Ҳамса»-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ қарор дошта ва бо илҳомпазирӣ аз дostonҳои «Лайлӣ ва Мачнун»-у «Хусрав ва Ширин» манзумаҳои «Офтоби мамлакат»-у «Чаманистон»-ро эҷод кардааст. Ин ду асар на танҳо аз ҷиҳати вазну қолаб (бахри ҳазачи мусаддаси аҳраби макбузи маҳзӯф ё максур; дар як байт ду бор мафъӯлу мафъӯилун фаъулун ё фаъулон) ба дostonи «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомии Ганҷавӣ ҳамоханг аст, балки аз нигоҳи истифодабарӣ аз санъатҳои бадеӣ, тасвирҳои ва ҳатто сабки нигориш пайравии рӯшан аст. Дар манзумаи «Офтоби мамлакат» санъати тазод аз «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ хеле устокорона вом гирифта шудааст. Шоир махсусан дар тасвири арбобу раъияти тоинқилобии оғози асри ХХ-и диёраш санъати тазодро моҳиронаву оқиллона ба сабки нигориши дostonи Ҳакими Ганҷа ҳамоханг кардааст. Соҳиби «Лайлӣ ва Мачнун» бо истифода аз санъати тазод симои зоҳирии ғурури Лайлӣ ва ҳузни Мачнунро ин тавр ба қалам медиҳад:

Лайлию карашма дар карашма,
Мачнуну ду чашм чун ду чашма.
Лайлӣ сари зулф шона мекард,
Мачнун дури ашк дона мекард...
Мачнун ба миёни мавҷи хун аст,
Лайлӣ ба ҳисоби кор чун аст?...
Мачнун зи фироқ дилрамида,
Лайлӣ ба чӣ роҳат орамида?

[3,81]

Аз ин абёт бардошти шоири замони нав дар манзумаи «Офтоби мамлакат» бад-ин тариқ аст:

Ў аз пайи қатлу сар буридан,
Бечора ба қатл даррасидан.
Ў аз пайи молу зар давидан,
Бечора кулӯх дар газидан.
Ў мушт ба камбағал кашидан,
Бечора вале ба сар хамидан.

[2,60]

Дар ин маврид ҳатто Мирзо Турсунзода, – ба гуфти адабиётшинос Юрий Бобоев, – аз таркибу таъбиру истиороти достони «Лайлӣ ва Мачнун» дур намондааст (Чун нофаи мушк боди сахро, - Орад ба машом бӯйи гулҳо)

[2, 60].

Манзумаи «Чаманистон» бошад як навъ мадҳия аз эъмори ҷомеаи навин дар Тоҷикистони Шуравӣ доништа шудааст. Шоири он вақт ҷавон меҳру муҳаббати худро нисбат ба диёри азизаш бо эҳсоси самимият ва бо таъсирпазири аз Низомӣ ин тавр баён мекунад:

Қурбони ту, ай диёри ишқам,
Боғу чаману баҳори ишқам.
Аз нури ту чашми ман дурахшон,
Аз рӯйи ту маҳфилам чароғон.
Пурнур ба мисли офтобӣ,
Фарзанди азизи инқилобӣ...
Боғ аз ту таровати нав омӯхт,
Хуршеди фалак чамол афрӯхт.

[10,168]

Агарчи дар ин абёт салобату вазни каломи Низомии Ганҷавӣ ва салосату нафосати шеъри ӯ нест ва ба қавли Муҳаммадҷон Шакурӣ шеъри «...шоири ҷавон то андозае оддӣ ва содаву сабук» асту бештар таронаҳои мардумиро мемонад, боз ҳам метавон бо боварӣ гуфт, ки мавсуф дар таъсирсозиву суҳанорой ба мағлаби худ муваффақ шуда тавонистааст.

Мирзо Турсунзода на танҳо манзумаҳои худ «Ҳазону баҳор» ва «Оби ҳаёт»-ро дар вазни достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ (баҳри ҳазаҷи маҳфуз ва мақсур; дар як байт ду бор Мафойлун мафойлун мафойл ё мафойл) сурудааст, балки зиёда аз ин ӯ «он қадар аз ин дoston муассир гардида» буд, ки соли 1936 асари сахнавии «Хусрав ва Ширин»-ро бо ҳамқаламии Абдусалом Деҳотӣ навишт ва аз он дoston 73 байтро вобаста ба равиши муҳтавои асар иқтибос намуда, мавриди истифода қарор дод.

Шоири даврони нави тоҷик дар марҳалаҳои минбаъдаи эҷодӣ ҳам дар дostonу манзумаҳои худ «Писари Ватан», «Чароғи абадӣ», «Ҷони ширин» аз сохту муҳтавои дostonи «Хусрав ва Ши-

рин» истифода карда, ки дар ин мавридҳо эҷодкорию шоир ба гунаи дигар аст. Яъне, дар ин асарҳо таъсирпазирӣ норӯшан асту эҷодкорию адиб тобону намоён ба назар мерасад. Вай дар давраи нумӯи эҷодиёташ низомии иҷтимоии кӯхна ва навро устокорона ба эътибор гирифта, тавонистааст асарҳои мондагор офарад.

Бояд гуфт, ки бардоштҳои Мирзо Турсунзода аз суханварони гузаштаи адабиётмон ба гунаи худ асту ӯ аз қадамҳои аввали ба сахнаи адабиёт мондан ба суннати дар гузашта анъанавии шеърҳои «ҷавобия» навиштан таъбозмӯй накарда, балки аз классикони намоёни адабиётмон, барои барҷаставу рангин баён намудани мақсадаш роҳу равиши тозае вазъ намуд, ки ин дар шеърҳои «Вақт ва коммунист» ва «Садои Осиё»-и шоир хеле хуб ба мушоҳида мерасад. Дар шеъри аввали идеяи асосии шоирро дар он мебинем, ки ҳар сония, ҳар дақиқаву соате, ки дар даврони ӯ мегузарад, аз худ нақше мегузорад. Ва ӯ аз гузаштани вақти худ, ки бенатича нест, ифтихор дорад. Шоир ин ҷо бо тазмин намудани як байти Саъдии Шерозӣ гузаштани вақтро ин тавр ба қалам медиҳад:

Он ки дар назм ёдгор гузошт,
Саъдӣ – аз вақти худ шикоят дошт.
Рафтани умрро абас пиндошт:
«Ҳар дам аз умр меравад нафасе,
Чун ниғаҳ мекунам – намонда басте».

Вақт мерафт дар замони пеш,
Дил ба дунё набаста чун дарвеш,
Бо раҳи тори бенишони хеш,
Вақт мерафту ғам ба ҷо мемонд,
Одамиро ситам ба ҷо мемонд.
[7,373]

Бояд гуфт, ки устод Турсунзода бо эҷодиёти Саъдии Шерозӣ ошноии расо ва аз эҷоди ин ғазалсарои муқтадир бардоштҳои зиёде доштаасту бегумон ин масали халқӣ дар шеъри «Тоҷмаҳал» аз сурудаҳои суханвари Шерозӣ, ки дар «Гулистон» ҷой дорад, иқтибос шудааст:

Аз қадим аст ин масал машҳур
Дар миёни ҷамоаи муздур:
– Чашми дунёпарастро танҳо
Мекунад сер хоки гӯри сиё».
[7, 37]

Ҳамин масал дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба таври зайл истифода шудааст:

Он шунидастӣ, ки дар сахрои Ғӯр
Борсолоре биафтод аз сутур.
Гуфт: – Чашми танги дунёдорро
Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр»!
[11,140]

Дар ин шеър, ки мухаммасгуна аст, ду замон, ду ҷаҳон ва ду маънии вақтро дар муқоиса дида, шоир ба тавзеҳи Саъдиёнаи вақт ин ҷавобро пеш мегузорад:

Агар аз умри ту равад нафасе,
Монад аз он нафас нишона басте,
Дар ҷаҳон мисли ту назист касе!

Нафаси рафтаат замин орошт,
Манзил орошт, дилнишин орошт!
[3 ,374]

Дар бораи Саъдии Шерозӣ дар мақолаву гузоришҳои Мирзо Турсунзода зиёд ёдоварӣ шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаи «Ғазалсарои бузурги Машрик» омадааст: «Ба Эрон чандин маротиба сафар кардам ... Вале афсӯс, ки ба ҷануби Эрон, ба Шероз ягон маротиба ҳам сафари ман иттифоқ наафтада буд. Ниҳоят, соли 1968... ҳамроҳи шоири шаҳри Доғистон Расул Ғамзатов ба саёҳати Эрон рафтем, ки ин сафари мо хеле пурсамар ва хурсандибахш гузашт. Маро ҳам дар шаҳрҳои шимолӣ Эрон ва ҳам дар сарзамини Форс, яъне дар Шероз, пазирай ва меҳмоннавозӣ карданд. Ба зиёрати оромгоҳи ҳам Саъдӣ ва ҳам Ҳофиз шарафманд гардидем ва аз бӯи гулҳои Шероз худро муаттар сохтем» [6, 36].

Ҳамин равиши бардоштҳои эҷодкоронаро дар достони «Садои Осиё» дар тазмин кардани як байти Хоҷа Ҳофиз ва як байти Саъдии Шерозӣ мебинем. Шоир дар ин маврид санъати тазодро истифода намуда мегӯяд:

Осиё гӯяд сухан,
Овози онро бишнавед,
Мавҷи дарё,
Ғурриши баҳри дамонро бингаред!
Осиё бедор шуд, бедор
тарки хоб кард,
Ростиву дӯстиро оқибат дарёб кард.
Шеъри Ҳофизро ба ёд оред, – дарди Шаркро,
Нолаҳои зор-зору оҳҳои сардро:
«Шаби торику бими мавҷу гирдобе чунин ҳоил,
Кучо донанд ҳоли мо сабукборони соҳилҳо»!
[8,13-14]

Дар поёнтари достон вобаста ба равиши муҳтавои он ин байти Шайх Саъдӣ иқтибос гардидааст:

«Саъдӣ, ту бирав хайма ба гулзори дигар зан,
К-ин меваи боғи ту ба тороҷ расида-ст».

Асарҳои фавқуззикри Мирзо Турсунзода асосан ҷанбаи фалсафии публицистӣ доранд. Аз ин рӯ, ӯ аз абёти классикӣ мазмуну маъноӣ сиёсӣ – иҷтимоӣ ҷуста, дар тафсири абёти тазминкардааш гоҳе ба муболиға роҳ додааст.

Шоири маъруфи мо ба ин байти Хоҷа Ҳофиз:

Агар он турки Шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро,

ки саршор аз мазмуну муҳтавои ишқист, бо оҳанги сиёсати даврони худ ҷавоб мегӯяд. Бояд ин ҷо ёдовар гардид, ки ин байт дар маснавии «Тара-Чандри» барои тақвияти ҷанбаи лирикии эҷодкор иқтибос шуда буд ва бо ин роҳ симои ҳиндуру, ки рамзи зебоию ҳусну малоҳати занони ҳиндуст, аз нав зинда намудааст:

Ғазал мегуфт дур месуфт Ҳофиз – шоири Шероз,
Суханро дода дар васфи шумо – ҷодугарон пардоз...

Дилу чоңро фидо кард ӯ барои чашми чоде,
Ба зулфони суманбӯе, ба холу хатти ҳиндуе;
«Агар он турки Шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро».
[9 ,138]

Сониян, он маъноро шоир дар шеъри «Таронаи ишқ»-и худ, ки суҳан аз боби ишқи поки инсонӣ ва саховатмандии ошиқ меравад, ба ҳимматбаландии Хоҷа, ки ба як холи ҳинду Самарқанду Бухороро додааст, таҳсину офарин мехонад:

Ғамзае, ки дилбари танноз кард,
Шоиронро банда дар Шероз кард.
Холи ҳинду мулки дилҳоро гирифт,
Ҷам Самарқанду Бухороро гирифт.
[9 ,96]

Шоир дар поёнтари ин шеър, ки дар шакли шеърии маснавӣ гуфта шудааст, ҳусну чамоли духтари озоди тоҷикро васфу ситоиш карда, мавқеи иҷтимоии ӯро дар муқоиса бо дилбари шерозӣ бартар мешуморад ва дар саховатмандӣ бо Хоҷа Ҳофиз дар мусобиқа баромада, ба байти Хоҷа ин ҷавобро сазовор донистааст:

Мо, ки аз шерозӣ кам нестем,
Дар саховат камбағал ҳам нестем.
Ҳар чӣ хоҳад ёр, инъомаш кунем,
Ҷону дилро садқаи номаш кунем...
Ёри мову дилбари шерозӣ,
Фарқи он аз ин замину осмон.
Чашми он тарсад шуои баркро,
Рӯи ин равшан намояд Шаркро.
Ҳадя орам ман ба ӯ ду қитъаро,
Қитъаҳои Осиё, Африқаро.
[9, 96]

Шеъри «Таронаи ишқ» бо муҳтавои ишқӣ ҳусни оғоз гирифта, мувофиқи талаботи давраи замон оҳанги нозуки иҷтимоӣ-публисисти дар бар кардааст.

Тавре дидем, Мирзо Турсунзода аз мероси адабию фарҳангии гузаштагонмон бемайлони истифода намуда, дар мақолаи худ «Дар хизмати халқу ватан» дуруст таъкид карда буд, ки «Ҳеч як арбоби барҷастаи адабу санъат аз осмон намеафтад, вай пеш аз ҳама дар заминаи хеш ва сониян аз сарчашмаҳои дигар истифода бурда, ба воя мерасад» [ҷ.3 ,325].

Анъанаи гузаштагонро пос доштани ба онҳо пайравӣ намудан дар тамоми давраҳои адабиёти форсии тоҷикӣ дида мешавад, ки намунаи барҷастаи онро дар гуфтаи Унсурӣ Балхӣ нисбат ба Одамушшуаро Рӯдакӣ мебинем. Ӯ гуфта буд:

Ғазал Рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.
[5,436]

Бешубҳа Мирзо Турсунзода аз ин байти бо ҳавасу ҳасад навиштаи маликушшуарои дарбори Султон Маҳмуди Ғазнавӣ Унсурӣ чунин бардошти ширину намакин дорад:

Кошкӣ табӣ равон медоштам,
Рӯдакикудрат забон медоштам!
[7,146]

Аллома Бобочон Ғафуров ба ҳунари Мирзо Турсунзода дар донистану ҳазм кардани адабиёти классики форсии тоҷикӣ баҳои баланд дода гуфта буд: «Шумо дар ҳақиқат ҳам вориси арзанда ва қонунии ганҷинаи бузурги назми ҳазорсолаи халқамон, шараф ва ифтихори адабиёти тоҷик мебошед, ки садои шумо орзуи умедҳои тамоми одамони Шарқи бедоршударо ифода мекунад» [4,107].

Ниҳоят, сурудаҳои Мирзо Турсунзода ва истифодаи эҷодкоронаш аз суҳанварони гузаштаи адабиётмон гӯи онанд, ки мавсуф дар навбати аввал таблиғгари асили адабиёти классикии форсии тоҷикӣ мебошад гузашта аз ин шеърӣ ӯ, каломи манзуму мавзунӣ ӯ аксар анъанавию во-баста ба замони зиндагӣ диду боздидҳои эҷодкор аз нигоҳи камоли андеша, равонию салосату фасоҳат, гармии эҳсос, суварӣ ҳаёл, сабки гуфтор, ҳунари нигориши осори манзум ва ғ. бо офаридаҳои гузаштагон ҳамоҳангию қаробати пайваста доранд. Ин ҳама аз ҳунари эҷодӣ, маърифати баланд ва суҳанвари асил будани Мирзо Турсунзода башорат медиҳанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Акбаров Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур [Матн] / Юсуфҷон Акбаров. – Душанбе: Ирфон, 1985.– с.
2. Бобоев Ю. Доир ба масъалаи анъана ва навоарӣ [Матн] / Юрий Бобоев // Ҳаёт ва адабиёт. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1958. – с. 58-65.
3. Ганҷавӣ, Низомӣ. Ҳамса: Лайлию Мачнун. Ҳафт пайкар [Матн] / Низомии Ганҷавӣ. Баргардон, пешгуфтор ва таҳияи Аълоҳон Афсаҳзод, Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
4. Саидзода Ҷамолӣддин. Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод / Ҷамолӣддин Саидзода. – Душанбе: Адиб, 2010. – 160 с.
5. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ. – Душанбе, 1998. – 658 с.
6. Турсунзода Мирзо. Кулӣёт. Иборат аз шаш чилд. Чилди севум [Матн] / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 432 с.
7. Турсунзода Мирзо. Осори мунтахаб. Иборат аз ду чилд. Чилди аввал [Матн] / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 520 с.
8. Турсунзода Мирзо. Садои Осӣё. Ҳасани аробақаш [Матн] / Мирзо Турсунзода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 132 с.
9. Турсунзода Мирзо. Гулчини ашъор [Матн] / Мирзо Турсунзода. Бо кӯшиш ва эҳтимоми Камол Айнӣ ва Лоик Шералӣ. – Москва, 1981. – 471 с. (ба ҳуруфи ниёгон).
10. Ҳоҷамуроодов Олимҷон. «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ дар ташаккули маҳорати шоирӣ Мирзо Турсунзода [Матн] / Олимҷон Ҳоҷамуроодов // Мирзо Турсунзода ва масоили назарии фарҳанги навини тоҷикон. – Душанбе: Контраст, 2011.– 438 с.
11. Шерозӣ, Саъдӣ. Кулӣёт. Иборат аз шаш чилд. Чилди 111. [Матн] / Саъдии Шерозӣ. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. – 368 с.
12. Шучоъ, Шаҳобуддин. Бозтоби анъана дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода [Матн] / Шаҳобуддини Шучоъ. – Душанбе: Дониш, 2011. – 170 с.

БАРДОШТҲОИ ОҶОҶОНАИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА АЗ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Мирзо Турсунзода дар баробари қору фаъолияти давлатию маъмурӣ бо ба арсаи адабиёт қадам ниҳодан ҳамроҳи худ ҳамеша дастовардҳои бадеии бехтарин суҳанварони гузаштаи адабиётмонро дар мутолиаи омӯзиш дошт, ки таъсири мусбати онро дар осори дар тамоми умр

эҷодкардаи шоир равшан мушоҳида менамоем. Ў ҳанӯз аз овони мактабхонӣ бо ашъори дилове-зи Одамушшуаро Рӯдакию Ҳаким Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавию Саъдии Шерозӣ, Хоча Ҳофизу Мавлоно Ҷомӣ, Бедилу Шохин ва дигарон ошноии басанда дошта, дар кори эҷодияш муттақои худ донистааст. Бардошти ӯ аз эҷодиёти ин суханварон якранг нест; ӯ гоҳе аз сохт ва гоҳи дигар аз мазмуну мухтавои ашъори шоирони пешини адабиёти форсии тоҷикӣ вом гирифтааст.

Дар мақолаи мазкур дар бораи омӯзишу андӯзиш ва бардоштҳои эҷодкорои Мирзо Турсунзода аз адабиёти бобаракати форсии тоҷикӣ сухан меравад.

Калидвожаҳо: Мирзо Турсунзода, шоир, адабиёт форсии тоҷикӣ, Турсунзода ва адабиёти классикӣ, шеър, дoston, пайравӣ, суханварон, пайравӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алии Муҳаммадии Хуросонӣ – номзоди илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Тел.: 927-37-72-42

РАЗМЫШЛЕНИЯ МИРЗО ТУРСУНЗОДА ИЗ КЛАССИЧЕСКОЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Наряду со своей государственной и административной работой, Мирзо Турсунзода, вступив на литературную ниву, всегда имел при себе в чтении и изучении художественные достижения лучших поэтов нашей прошлой литературы, положительное влияние которых мы можем ясно видеть в произведениях, созданных поэтом на протяжении всей его жизни. Еще со школьных лет он был знаком с проникновенными стихами Адамушшуаро Рудаки и Хакима Фирдавси, Низами Гянджеви и Саади Ширази, Ходжи Хафиза и Мавланы Джамии, Бедила и Шохина и других, и считал их своим вдохновением в своем творчестве. Его вдохновение из произведений этих поэтов не однородно; иногда он заимствовал из структуры, а иногда из содержания стихов предыдущих поэтов персидско-таджикской литературы.

В этой статье обсуждается изучение, собрание и творческая интерпретация Мирзо Турсунзода богатой персидско-таджикской литературы.

Ключевые слова: Мирзо Турсунзода, поэт, таджикская персидская литература, Турсунзода и классическая литература, поэзия, эпос, последователи, ораторы, последователи.

Об авторе: Алии Муҳаммадии Хуросони - кандидат филологических наук, заведующий отделом Центра письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана.

Тел.: 927-37-72-42.

MIRZO TURSUNZOD'S REFLECTIONS FROM CLASSICAL PERSIAN-TAJIK LITERATURE

Along with his state and administrative work, Mirzo Tursunzoda, having entered the literary field, always had with him in reading and studying the artistic achievements of the best poets of our past literature, the positive influence of which we can clearly see in the works created by the poet throughout his life. Since his school years, he was familiar with the heartfelt poems of Adamushshuaro, Rudaki and Hakim Firdavsi, Nizami Ganjavi and Saadi Shirazi, Khoja Hafiz and Mawlana Jomi, Bedil and Shokhin and others, considered them his inspiration in his work. His inspiration from the works of these poets is not uniform; sometimes he borrowed from the structure, and sometimes from the content of the poems of previous poets of Persian-Tajik literature.

This article discusses the study, collection and creative interpretation of Mirzo Tursunzoda's rich Persian-Tajik literature.

Keywords: Mirzo Tursunzoda, poet, Tajik Persian literature, Tursunzoda and classical literature, poetry, epic, followers, orators, followers.

About the author: Alii Muhammadii Khurusoni - candidate of philological sciences, head of the department of the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Tel.: 927-37-72-42

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ШОИР ВА ОРИФ

Нигматова М.С.¹

Ҳофиз Шерозӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ аз баргузидатарин шоир, файласуф ва орифи ғазалсаро ба шумор рафта, нақши ӯ дар олами адаби форсӣ ҳамчун ғазалсаро на танҳо адабиёти мо, балки адабиёти ҷаҳонро мусаххар намудааст. Осори ин адиби ширинсухан мардуми башарро асрҳои тулонӣ ба худ ҷалб намуда, имрӯз ва ҳазорсолаҳои дигар низ ба сӯйи хеш меҳонад. Аз ин рӯ, тамоми афкори баргузидаи ӯ бо нозуқиҳои махсус дар адабиёти ҷаҳон пойдор ва ҷовидон мондааст.

Ба ақидаи олим, донишманд ва таърихшиноси барҷастаи тоҷик Бобочон Ғафуров шеърҳои ошиқонаи Ҳофиз эҳсоси баланд ва шавқу рағбати бепоёни одамиро иброн намуда, дурӯғу риёро мазаммат ва писандидатарин хислатҳои инсониро талқин мекунад [1, 570]. Ӯ дар китоби машҳураш, ки таърихи миллати тоҷикро дар бар мегирад, ғазали зеринро ба пуррагӣ овардааст:

Ман на он риндам, ки тарки шоҳиду соғар кунам,
Муҳтасиб донад, ки ман ин корҳо камтар кунам.
Чун сабо маҷмуаи гулро ба оби лутф шуст,
Қачдилам хон, гар назар бар сафҳаи дафтар кунам...
Шеваи риндӣ на лоик буд васфамро, вале
Чун дарафтодам, чаро андешаи дигар кунам?

[1, 571]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби машҳураш – “Ҷеҳраҳои мондагор” вобаста ба ин мавзӯ чунин таъкид намудааст: “Боиси ифтихор аст, ки осори панду ахлоқӣ ва фалсафии ҳазорсолаи мо дар саросари ҷаҳон эътироф гардида, барои тарбияи маънавии инсонҳо хидмати беандоза кардааст. Башарияти тараққиқарвар дар сафи бузургони ҷаҳон ҳамеша аз устод Рӯдакӣ, Ҳаким Фирдавсӣ, Шайх Саъдӣ, Ибни Сино, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Абдурахмони Ҷомӣ ва Мирзо Бедил ёдовар мешавад. Мо аз он низ сарбаланд ҳастем ва ифтихор дорем, ки шоири шаҳри Олмон Ҳете аз байни адибон ва шоирон ҳафт тан аз ҳамзабонони моро “ситораи дурахшони назм” номид ва дар назди истеъдоди онҳо сари таъзим фуруд овард, ки Ҳофиз Шерозӣ яке аз барҷастатарини онҳо мебошад” [11, 360].

Дар баробари ин, олими олмонӣ – Иоханн Волфганг Гете (1749-1832) хангоми баҳрабардории ғазалҳои файласуфона ва орифонаи Ҳофиз Шерозӣ чунон ошику фирефта мегардад, ки сармаст сафари сарзамини Форсро пеш мегираду 12-соли умри худро сарфи таҳқиқоти аҳволу осори ин абармарди роҳи хирад менамояд ва дар охир чунин хулосабарорӣ мекунад:

Ҳофизо, бо ту баробар будан. Чӣ хаёлест муҳол,
Хешро чун ту ба қадр афзудан? Нест ҷуз айни вубол...

[3,169]

Аз ин шеъри шоири олмонӣ – Гете пай бурдан мумкин аст, ки ба ақидаи ӯ хешро дар радифи Ҳофиз Шерозӣ қарор доданаҳ гуноҳест гарон. Чунки ҳарчанд, бештар осори Ҳоҷа Ҳофизро меомӯхт, ҳамон қадар муштоқи ақидаҳои орифонаи ӯ мегардид:

Шеъри ту ҳадди ҷамол асту камол,
Гоҳ чун мавҷи шарар ҷону диламро сӯзад.

1. Моҳшариф Саъдуллоевна Нигматова – ходими илмӣи шӯъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттии МИТ

Гоҳ монанди насими сахар аз тарфи чаман,
Ба дилам накхати гулбоди баҳор андӯзад...
Ба забони қаламам чуръати гуфтор бидех,
Ман муриде зи муридони туам, эй устод!
[3.169]

Иоханн Волфганг Ҳёте дар сарзамини ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ сайр намуда, дучанд муштоқи кироат намудан ва аз худ кардани ин осори ҷовидонаву ошиқона мешавад ва худро аз камтарин муридонаш меҳисобад.

Меҳру муҳаббати Волфганг Ҳёте то ба ҳадде буд, ки аз Ҳофиз дида, дар ғазалсароӣ орифи бузургтареро пай набурда буд. Аз ҳамин нуқтаи назар, дар ҷойи дигар бо муҳаббати зиёд баён менамояд:

Ҳофиз ту мисоли ҷовидонӣ,
Чун умри абад надорӣ поён...
Сарчашмаи умри лоязолӣ.
Шеъри ту мисоли Оби Ҳайвон.
[3,167]

Ин акдиби забардаст, дар ниҳояти қор шеъри Хоча Ҳофизро ба “Оби Хизр”, “Оби Ҳаёт”, обе, ки аз нӯшиданааш абадӣ зинда мондан мумкин аст ва обе, ки қимати ҷони инсонро дорад, баробар мекунад.

Дар ҳақиқат, шеъри “Лисонулғайб” ва “Ҷаҳонуласрор” – Ҳофизи Шерозӣ чашмаи равонеро мемонад, ки ҷовидонӣ фаввора мезанад, ва нӯшидани ӯ ба рӯҳу равони кас ҳаловат мебахшад. Аз ин ҷост, ки на танҳо адибони ориёнаҷод, балки дигар халқу миллатҳо низ, ба монанди ӯ ғазалпардозии орифонаву нодирагуфтории содиқонаро эҳсос мекунанд, ки яке аз онҳо Ҳёте мебошад:

Ҳофизо, кош чу ту нодирагуфторӣ кунам,
Пайрават бошаму гӯям сухани хостае.
Резакорӣ зи ту омӯхтаву пардозам,
Шеъри мумтозу гаронмояву перостае...
То ба тарзи ту кунам шеъру ғазалпардозӣ,
Эй маликушшуарои ҳама дунё, Ҳофиз!
[3,169]

Маълум мегардад, ки дар дунёи ғазал Ҳофизи Шерозӣ яке аз барҷастатарин ғазалсароёнори ориф буда, ҳамчунин ҷаҳони ғазалро бо афкори ҳамидаву ҳаёлоти нек равшан гардондааст. Барҳақ, адабиёти тоҷикро ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ончунон ҷаззоб ва дилписанд гардондааст, ки пайравонаш дар радифи ғазалҳои ӯ асрҳои зиёд асарҳои гуногун меофаранд ва ба ҳамдигар дар атрофи нуҳуфтаҳои Ҳофизи бузургвор муқобилият менамоянд.

Адабиёти форсии тоҷикӣ шаҳодат медиҳад, ки пас аз Ҳофизи Шерозӣ тамоми шоиру файласуф ва орифони минбаъда дар жанри ғазал назмофарӣ намудаанд, ки қариб дарсади онҳо пайрав ба ин шоири ғазалсаро мебошанд. Аз ҷумла, Шамсиддин Шоҳин, ки худро дилбастатарин мурид ва мухлиси Ҳофизи бузургвор меҳисобид, дар пайравии ғазали Ҳофизи Шерозӣ ғазалсароӣ намудаасту ғазалҳои онҳо ба ҳам бисёр ҳамоҳанг мебошанд.

Аз Ҳофизи Шерозӣ:

Эй ҳама шакли ту матбуъу ҳама ҷойи ту хуш,
Дилам аз ишваи ширини шакарҳои ту хуш.
Ҷамчу гулбарги таре ҳаст, вучуди ту латиф,
Ҷамчу сарви чамане хулд, саропойи ту хуш...
[8, 160]

Шамсиддин Шоҳин дар пайравӣ мегӯяд:

Ҳамаи аҷзои ту хубу ҳама аъзои ту хуш,
Ҳама ҷои ту ба хубӣ зи ҳама ҷои ту хуш.
Нест сарве ба чаман чун қади раънои ту хуб,
Нест моҳе ба фалак чун руҳи зебои ту хуш.
[1,287]

Дар ин порчаҳои ғазал ҳарду шоир мефармоянд, ки ҳар инсон ба тарафи зебой майл дорад ва ҳама зебоиро мепарастад. Чи табиати зеборо дида ҳаловати рӯҳӣ мебарад, чӣ либоси зеборо дида майли харидорӣ менамояд. Чи сирати зеборо дида, волаву ҳайрон мешавад ва чӣ сурати зеборо дида ошиқи шайдо мешавад. Ҳофизи Шерозӣ низ тахайюлан ошиқи зебой буд. Ошиқи сурату сирати зебои маҳбуба. Сар то сар ғазалҳои ӯ аз тасвири зебоиҳои маҳбуба, зебогии табиат, зебоии ботинии инсон иборат аст. Инчунин, шоир дар тасвир намудани ҷамоли маъшуқа ҳамчун як наққоши моҳир ба назар мерасад, ки он ҳам санъату истеъдоди худ ва ҳам нозуқориҳоро истифода бурдааст.

Дар навъи ғазал қадамҳои собит ва устувори шоир гувоҳӣ аз он медиҳад, ки ин адиби забардаст чӣ дин ва чӣ дунёро ба ҳам тавҷам намуда, муҳтавои ин ду падида дар ниҳоди ғазалиёти худ ҷой додааст. Дар байте аз ғазалаш мефармоянд, ки аз шарофати дин ҳам ҳамаҷониба бархурдор аст:

Субҳхезию саодатгалабӣ, эй Ҳофиз,
Ҳарчи дидем, ҳама аз давлати Куръон дидем.
[8, 45]

Ғазалҳои орифонаву ошиқона саропойи осори Ҳофизи Шерозиро фаро гирифтааст. Мавзӯҳои ҳаёти дар каломии шоир бо ғояи баланд рӯйи қор оварда шудааст, ки яке аз дигаре ҳаловатбахшу таъсирбахшанд:

Шароби талх мехоҳам, ки мардафкан бувад зӯраш,
Ки то як дам биосоям зи дунёву шару шӯраш,
Симоти даҳри дунпарвар надорад шахди осоиш,
Мазоқи ҳирсу оз, эй дил, бишӯй аз талху аз шӯраш.
[9, 69]

Шоир дар ин ғазал падидаҳои номатлуби замон, аз ҷумла, ҳирс ва тангчашмиро ба риштаи мазаммат кашида, дурӣ чустан аз чунин хислатҳои манфурро тавсия медиҳад.

Бояд гуфт, ки аз таъсири осори шифоҳии мардум, саросари ғазалиёти шоирро баёни эҳсосот, тараннуми шӯру завқу нишоти ишқ, меҳру муҳаббати инсонӣ ва хуррамии ҳаёт дар бар мегирад. Аз ин нуқтаи назар ҳама ҳодисаҳои азназаргузаронида ва андешаҳои шоир пайваста аз таҷрибаи ҳаёт ва бо муҳаббат нишон дода мешавад:

Пирон сухан зи таҷриба гӯянд, гуфтамаст,
Ҳон, эй писар, ки пир шавӣ, панд гӯш кун.
[9, 53]

Академик Бобочон Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” мавқеи Ҳофизи Шерозиро ниҳоят устувор доништа, ибраз медорад, ки: “Шеърҳои Ҳофиз ҳанӯз дар айёми ҳаёти ӯ дар байни оммаи халқ хеле паҳн шуда, тадричан як қисмати онҳо ба фолклор низ дохил гардидаанд” [1, 570]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки фолклор низ ба осори ӯ таъсири мусбат расонида, аз як чашма об нӯшида-

анд.

Осори шифоҳии ориётаборон ба мероси маънавии Ҳофизи Шерозӣ ончунон таъсир расонидааст, ки дар баёни маънӣ аз нерумандтарин ғазалсароёни адабиёти ҳама давру замонҳо ба ҳисоб меравад.

Дар ин маврид, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китобаш “Забони миллат – ҳастии миллат” чунин ёдовар шудааст: “Ҳоча Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз (1325-1389) аз баргузидатарин суханварони ин давр ва яке аз маъруфттарин адибони тоҷик ва кулли форсизабонони олам мебошад. Ашъори баландпарвозаш ўро ханӯз аз даврони зиндагиаш бо лақабҳои “Лисонулғайб” ва “Ҷаҳонуласроф” машҳур гардонида буд”. Ў ба ин мазмун дар як байташ ишора мекунад:

Ба шеъри Ҳофизи Шероз мегӯянд мераксанд,
Сияҳчашмони кашмириву туркони самарқандӣ.

Ё:

Шаккаршикан шаванд ҳама тӯтиёни Ҳинд,
3-ин қанди порсӣ, ки ба Банғола меравад”.
[10, 57]

Ҳофизи Шерозӣ дар ҳама навъҳои шеър, аз қабилӣ қасида, рубой, маснавӣ ва ғайра аз худ осори гаронбаҳое гузоштааст. “Вале ў устои ғазал буда, ҳунари ғазалсароиаши ба арши аъло расида будааст” [9, 62].

Мавзуи ғазалиёти Лисонулғайб – Ҳофизи Шерозӣ ба ин анҷом намепазирад. Ў ҳамчун файласуф, мутафаккир ва орифи барҷаста ба як қатор масъалаҳои ҳаётӣ низ дахл намуда, доираи ғазалро хеле ва хеле васеъ гардонидааст. Аз ҷиҳати хушмазмунӣ ва лиризмӣ хосашон девони ўро “ангубини маонӣ” номидан мумкин аст. Ин аст, ки лаззату маззияти шеъри гузаштагонӣ мо ба ғазалиёти ў ба ҳосил омада, вай ба шеър хусну таровати тоза эҳдо намудааст.

“Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини каломи Ҳофиз дар он аст, ки ба таносуби сухан аҳаммияти аввалиндараҷа додааст. Ин хусусият дар ҳама ашъори шоир ба ҳубӣ риоя карда шудааст” [10, 191].

Бояд ошкор кард, ки устодӣ ва маҳорати бузурги шоир дар нозукона истифода бурдани воситаҳои тасвири бадеӣ мебошад. Мазмуни ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ на ба суханони бетаъсир ва хушқу холӣ, балки дар ниҳояти зебӣ ва бо роҳи тасвири бадеӣ истифода шудаанд, ки ба рӯҳу равони кас таъсири ҳаловатнок мебахшад.

Васфи шоир ва осори хирадмандонаи ў дар адабиёти мактабӣ тараннум ёфтааст, ки ҳеч гоҳ аз хотир нахоҳад рафт. Ҳофизи Шерозӣ, ки маҳз бо ҳамин ному тахаллус оламгир шудааст, боиси ифтихор ва сарбаландии мардуми Аҷам аст. Беш аз шашсад сол осмони фарҳангу адаби тамаддуни башариро чун хуршеди тобон нуру зиё бахшидааст. Ғазалҳои шӯрангезу диловезаш ба дардҳо дармон, ба ҷонҳо сомон, ҳадя бинмуда, зиндагии инсонҳои сайёраро боз ҳам ширину рангин намудаанд [1, 171].

Дар ҳақиқат, хангоми мутолиаи ғазалҳои дилкашу дилнишини Ҳоча Ҳофиз ў барҷастатарин орифи асрордон пеши назар мерасад. Чунки ҳар як ғазали ў дар алоҳидагӣ фалсафаи муъҷизаангези ҳаётиро ба хотир меорад. Дар ҳар байти осораш сеҳри қалам ниҳон аст ва он кас, ки аз ин ганҷина бархурдор мегардад, абадан дунболи ин осори ҷаҳонгир мешавад.

Ҳамин тариқ, Шамсуддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ дар дунёи илму адаб, махсусан адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳамчун як ситораи чилванамо падидор гашта, бо осори пурҳикмату орифонааш мавқеи онро устувор ва безавол гардонидааст, ки аз аҳаммият холӣ нест ва дар тарбияи маънавии наслҳои наврасу ҷавон ва кулли мардуми башар созгор ҳасту хоҳад буд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Ғафуров Бобочон. Тоҷикон / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 975с.
2. Камолиддинов Баҳриддин. Забони тоҷикӣ // Баҳриддин Камолиддинов. – Душанбе, 2015.

– 240с.

3. Зайниддинов М., Худойдодов А. Адабиёти ҷаҳон. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11 мактаби миёна // М. Зайниддинов А. Худойдодов. – “Офсет”, 2001. – 352с.

4. Тоиров У. Солеҳов М., Шарифов Р. Адабиёти тоҷик, китоби дарсӣ барои синфи 10-ум КВД «Комбинати Полиграфии шаҳри Душанбе», 2014. – 336 с.

5. Мирон Тўйҷӣ, Давлатзода Сунатуллоҳ // Адабиёти тоҷик, китоби дарсӣ барои синфи 9. – Душанбе: Мавлавӣ, 2009. – 367с.

6. Зехнӣ, Туракул. Санъати суҳан / Туракул Зехнӣ. – Душанбе, 1967.

7. Шерозӣ, Ҳофиз. Саду як ғазал / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 103с.

8. Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ. Куллийёт. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2020. – 336с.

9. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат- ҳастии миллат. қисми 1 / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, “Таъминотчӣ”, 2018. – 516с.

10. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат- ҳастии миллат. қисми 2, – Душанбе: “Нашриёти муосир”, 2020. – 432с.

11. Раҳмон Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор. нашри 2, – Душанбе: “Эр-граф”, 2023. – 424с.

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ШОИР ВА ОРИФ

Дар мақола суҳан дар боби андешаҳои ошиқонаву орифона дар ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва дигар осори ӯ меравад, ки ба рӯҳу равони кас ҳаловати тоза мебахшанд. Сарпои ғазалиёти Ҳофиз Шерозиро андешаҳои ибратбахшу пандомӯз фаро гирифтаанд, ки аз таъби баланди аршпайвандаш шаҳодат медиҳад. Шоири забардаст нахустин мураббии худро дар симои халқ мебинад. Иқтибосҳое, ки дар мақола зикр гардидааст, барои ҳар як хонанда ва омӯзгору пажӯҳанда пандомӯз буда, дастури амал ҳам ҳаст.

Муаллифи мақола, махсусан, дар симои ғазалҳои устод Ҳофиз Шерозӣ мубрам будани осори ӯ ва аҳаммияти ҳоси онро дар таълиму тарбияи наслҳои наврас ва ҷавон муҳим арзёбӣ менамояд.

Гуфта мешавад, ки Ҳофиз Шерозӣ ба воситаи ибораву иқтибоси дилнишину форам, баъзе панду ифодаҳои пурмазмуни халқӣ ғазалҳои худро хонданибоб гардонидаст, ки ба хонандагон аз як тараф ҳузуру ҳаловати рӯҳи мебахшанд, аз тарафи дигар дар баланд бардоштани дониши онҳо нақши мусбат мегузоранд.

Мазмуни вижаи мақола аз андешаҳои файласуфона, орифона ва ошиқонаи Ҳофиз Шерозӣ маншаъ гирифта, ки таъсирпазириро дар замири хонандагон эҳдо созанд ва дар ин замина, ҳаловати рӯҳию равонӣ ва педагогию психологиро дар замири онҳо дучанд мегардонанд.

Калидвожаҳо: Ғазал, Ҳоҷа Ҳофиз, мардум, истиора, фолклор, тавсиф, пажӯҳиш, муболиға, масал, ишқ, бадеиёт.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нигматова Моҳшариф – ходими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ,

Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, кӯчаи Раҳмон Набиев, 279.

Тел: +992 070 79-21-21

ХАФИЗ ШЕРОЗИ ПОЭТ И МЫСЛИТЕЛЬ

В статье говорится в главе «Романтическая и изображающая производство Хафез Шерози и другого», которая дает уборку умственной религии. Шерози -хранитель Сарзали освещал радостные мысли и умы, которые свидетельствуют о его шоссе. Мудрый поэт видит своего первого преподавателя по образу народа. Цитаты, упомянутые в статье, представляют собой исследование для каждого ученика и учителя и домохозяйства, а закон - обучение.

Автор статьи, особенно перед лицом Мастера Газали, к беспомощному и ее особому значению для обучения и молодого образования по образу Мастера Газали.

Говорят, что у Хафез Шерози есть вечные призраки, и честь сильных людей, которые будут

любимы, и с другой стороны, сыграют позитивную роль.

Содержание статьи состоит в том, что философия, Iethon и романтические и романтические романтические возможности могут быть подняты влиянием на пост студентов, а также психологические, психологические и психологические атаки в этом контексте.

Таким образом, публикация и реализация статьи в пользу работы и не пользуются важности.

Ключевые слова: Газель, Ходжа Хофиз, люди, заимствование, фольклор описание, исследование, гипербола, пословица, любовь, художественное творчество.

Сведения об авторе: Нигматова Мохшариф, научный сотрудник Центра писминного наследия при Президиуме НАНТ.

Адрес: город Душанбе, р. Сино, ул. Рахмана Набиева – 279.

Тел: +992 070 79-21-21

HAFIZ SHTROZI POENT AND THINKER

The article says in the chapter “Romantic and depicting the production of Hafes Sherzy and another”, which gives a cleaning of mental religion. Sherzi -Guardian Sarzali illuminated joyful thoughts and minds that testify to his highway. The wise poet sees his first teacher in the image of the people. The quotes mentioned in the article are a study for each student and teacher and households, and the law - training.

The author of the article, especially in the face of the master Gazali, to the helpless and its special significance for training and young education in the image of the master Gasali.

They say that Hafes Sherzy has eternal ghosts, and the honor of strong people who will be loved, and on the other hand, will play a positive role.

The content of the article is that philosophy, Iathon and romantic and romantic romantic possibilities can be raised by influence on the post of students, as well as psychological, psychological and psychological attacks in this context.

Thus, the publication and implementation of the article in favor of work and does not use importance.

Keywords: lyric, People, metaphor, folklore, description, research, exaggeration, parable, love, fiction.

Infarmation about the author: Nigmatova Mohsharif junior Researcher of the Center for Written Heritage under the Presidium of the National

Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: Dushanbe city, Sino district 279 Rahmon Nabiev Street.

Phon: +992 070 79-21-21

«ТУХФАТ АЛ-ХАБИБ»-А ФАХРИ ХИРАВИ

Ализода С.¹

«Тухфат ал-Хабиб» является одним из важнейших сочинений Фахри Хирави. Этот сборник – зеркало, отражающее ярче и полнее других источников особенности традиции составления назира в газельной лирике начала XVI века.

Социально-политическая обстановка второй половины XV -начала XVI вв. в Иране, Хорасане, Средней Азии и Индии, когда в Иране и Хорасане к власти пришли Сефевиды, Средняя Азия была захвачена кочевыми тюркскими племенами под предводительством Шейбанидского клана, а потерпевшие от них поражение чигатайские племена ушли в Индию, где создали государство Великих Моголов.

Этот период политической и общественной жизни перечисленных регионов являлся чрезвычайно сложным, можно даже сказать – бурным. И так как жизнь и творчество Фахри Хирави теснейшим образом связаны с общественно-политической обстановкой данного периода и его культурной ситуацией, возникла необходимость вкратце осветить здесь историю политической жизни Хорасана начала XVI в.

В 1502 г. Исмаил Сефевид, воспользовавшись благоприятно сложившимися для него условиями, с помощью кизилбашей отвоевал у клана Ак-Куюнлу Тебриз и провозгласил себя шахиншахом. Затем войска шаха Исмаила (1502-1524 гг.) присоединили к его владениям города и провинции Казвин, Кум, Кашан, Исфахан, Шираз, Йезд, Керман. Таким образом, 1502 г. стал годом образования государства Сефевидов, которое просуществовало 240 лет.

Историческая концепция происшедших событий, согласно которой в рассматриваемый период под давлением противоборствующих друг с другом, как в политическом, так и духовном отношениях Сефевидов и Шейбанидов, в судьбах персоязычного населения огромной территории произошел глубокий разлом. Дело в том, что в своем противостоянии Сефевиды и Шейбаниды выступили под знаменами, соответственно, шиизма и суннизма. Военное противостояние Исмаила Сефевидов, фанатично придерживавшегося шиизма, с узбекскими кочевыми племенами, захватившими владения прежних пришельцев – чигатайцев, привело к первым непримиримым столкновениям среди местных шиитов и суннитов.

Походы шаха Исмаила Сефевидов на Мавераннахр и наоборот, вторжение Шейбанидов в приграничные провинции Хорасана и Ирана имели кровавые последствия. Провозглашение шиитского мазхаба государственной религией Ирана привело к глубокому расколу в персоязычной среде.

Постоянные военные выступления Сефевидов, Шейбанидов и паштунских племен привели к разрушению не только хозяйственной, но и интеллектуальной жизни Ирана, Хорасана и Мавераннахра. Огромное число ученых, писателей и поэтов, других деятелей культуры покидали родные края и находили убежище в более благополучных и спокойных краях, особенно в Индии.

В начале XVI в. в Иране, Хорасане и Индии образовались три государства: Сефевидов- в Иране, Аргунидов- в Синде и Тимуридов- в Индии. Эти государства мы специально выделяем потому, что жизнь и творчество Фахри Хирави напрямую связаны именно с ними.

Сложная политическая обстановка того периода, которая становится причиной оттока из Мавераннахра, Ирана и Хорасана значительных творческих и духовных сил. Факты и сведения, собранные диссертантом, свидетельствуют о том, что культурным и литературным центром в рассматриваемый период являлся город Герат, где благодаря стараниям Абд ар-Рахмана Джамии и Алишера Навои все еще сохранялся высокий дух художественного и интеллектуального творчества. В этом культурном центре формировался Фахри Хирави как творческая личность.

В период правления последних тимуридов в Хорасане Герат, как культурный и интеллектуальный центр, испытывал серьезный кризис. В.В.Бартольд, касаясь этого обстоятельства, писал, что столица Султана Хосейна Мирзы, как любая средневековая столица Востока и Запада,

1. Саидходжа Ализода- Ведущий научный сотрудник Центра письменного наследия НАНТ..

была центром и культуры, и разврата, и безнравственности (См: В.В.Бартольд. Мир Алишер и политическая жизнь // Сборник «Мир Алишер». – Ленинград, 1928. – С.132). Такая точка зрения подтверждается фактом появления произведений этического содержания, таких как Кашифи «Ахлак-и Мухсини» («Мухсинова этика»), Даввани «Ахлак-и Джалали» («Джалалова этика»), «Бехруз и Бахрам», «Хафт кишвар» («Семь стран») Фахрии Хирави, а также содержанием «Латайиф-наме» Али Сафи, «Бадайеъ ал-вакайеъ» («Удивительные события») Зейн ад-дина Васифи, «Бабур-наме» Бабура и т.п.

Приход к власти в Хорасане Сефевидов, приверженных шиизму, способствовал оживлению теологической литературы и науки – (мусульманская юриспруденция, хадисоведение, комментирование священных текстов и т.д.).

В этот период в поэзии особое развитие получила поэтическая форма творческого подражания - татаббуъ – ответ на выдающиеся образцы поэзии, что, в свою очередь, стало причиной появления многочисленных поэтических сборников типа маджмуъа, байаз, которые в Мавераннахре имели распространение как «Радайиф ал-ашъар».

Следует подчеркнуть, что, хотя литература эпохи Сефевидов в общих чертах не преодолела рамки традиционных жанровых форм, поэтики, тем не менее набирали силу тенденции, обращенные к описанию не дворцовой жизни правителей, а живой действительности с ее запросами и интересами.

Обобщение всех доступных сведений, позволило установить, что полное имя писателя и поэта - Султон Мухаммад ибн Мухаммад Амири, дополняющееся словом «тахаллус» (т.е. литературный псевдоним), который относился как самому Султану Мухаммаду, так и его отцу Амири. Место происхождения Фахри-город Хари. (Герат- в Афганистане).

Султон Мухаммад, как и его отец, был уроженцем Герата, тогда иранского, а ныне-афганского города. По подсчетам пакистанского ученого Х. Рошиди, [13:448] Султан Мухаммад родился в 903/1497-8 г., что совпадает с нашими вычислениями в 932/1525-6 г. по сочинениям самого писателя. Он был еще жив когда был казнен тюрками Шамлу покровительствовавший ему влиятельный министр Карим уд-дин Хабибуллах.[8:4] Это трагическое событие вынудило Фахрии Хирави покинуть родину и искать убежище в Синде, где царствовал потомок чигатайских Тимуридов Хасан Аргун. Здесь писатель прожил 15 лет. За этот отрезок времени он написал сочинения «Розат ус-салатин» - тазкиру о писавших стихи государях, «Саноеъ ал-Хасан» трактат о поэтике, посвященный шаху Хасану и «Джавахири ул-аджайиб». Еще в 962/1554 г., когда к власти пришел мятежный Иса Тархан, он находился в этой стране. Синд он покинул в 1556 г., когда на страну напали португальцы и внесли большую смуту, и перебрался в Акбарабад.

Мухаммад Амир, отец Султан Мухаммада, как удалось нам выяснить, был влиятельным чиновником при правителе Герата и образованным человеком. В его доме проходили встречи поэтов города, которые не могли не оставить свой отпечаток на личность юного Султан Мухаммада. По всей вероятности, отец будущего писателя и филолога самолично занимался образованием сына, в результате чего Султан Мухаммад впоследствии стал одной из образованнейших личностей своего времени. О том, что его образованием занимался отец, Султан Мухаммад неоднократно упоминал в своих произведениях.

О раннем периоде жизни Фахри Хирави источники умалчивают, однако в творчестве самого писателя содержатся ссылки на хорошие отношения отца с правителем Герата. При этом писатель намекает на то, что в юном возрасте он был признан знатоком языков, в частности, тюрко-чагатайского.

При Сефевидях Фахри придерживался лояльных отношений с премьер-министром Ходжа Хабибуллахом Саваджи, который руководил диваном министров в правительстве Дурмиш-хана, сына шаха Тахмаспа Сефеви. Вскоре после смерти Хаджи Хабибуллаха Фахри под видом паломника, покидает родину. Совершил Фахри хадж, или нет, источники ничего не сообщают, как не содержат сведения и о последних годах его жизни.

Фахри Хирави являлся одним из наиболее выдающихся литературоведов и писателей своей эпохи, заслуги которого остались вне поля зрения научного сообщества. Справедливости ради

следует напомнить, что данное обстоятельство было отмечено литературоведом К.Чиллаевым еще в 1981 г. [8:5].

Необходимо заметить, что Фахри Хирави свою научную деятельность начал с перевода на родной язык труда чагатайского ученого, государственного деятеля, поэта Алишера Навои, который, до нашествия узбекских племен во главе с Шайбаком, составил довольно обширную тазкиру под названием «Маджалис ан-нафойис».

Отметим, что свою творческую деятельность Фахри начал, как можно судить по источникам, с лирических стихов, но основательное образование, полученное им от общения с «аристократией духа», подготавливало ему другую творческую судьбу.

Известный иранский поэт и ученый Мухаммад-Таки Бахар, более известный как «Малек аш-шуъара Бахар» в своей весьма содержательной трехтомной книге «Сабк-шенаси» («Стилистика») писал, что в XVI в. не было создано ни одного хорошего прозаического произведения, а если и написано, то весьма сложным архаизированным орнаментированным стилем.[8:94]

Причину такого мнения, по всей видимости, следует искать в состоянии изучения письменных памятников. В качестве аргумента обратимся к описанию рукописного списка «Семи стран», осуществленного Мухаммад-Таки Данешпажухом. Описывая произведение, ученый определил его жанровую характеристику, как «История, перемешанная с этикой, сказкой и эпикой» [11, 257].

Первый перевод «Маджалис ун-нафайис» на фарси был осуществлен Фахри Хирави в 928/1521 г. в Герате, который он назвал «Латайиф-наме». В своем труде Навои приводит сведения о 411 персоязычных и 41 тюркоязычных поэтах. Тазкира была издана в 1323/1945 г. в Тегеране Али Асгаром Хикматом. «Латайиф-наме» в диссертации рассматривается не просто как механическое переложение материала, перевода на фарси литературного произведения, а как творческая переработка труда Навои с переводом на фарси.

Следует заметить, что хотя Фахри Хирави сохранил форму изложения оригинала, тем не менее он внес существенные изменения в состав его текста. Так, он сократил сведения о 72 поэтах. В частности, из 164 тюркских стихов, принадлежащих Султану Хусейну Байкара, он оставил 2 бейта. В то же время переводчик внес в свою версию тазкиры новые сведения о некоторых поэтах, которые не были упомянуты в оригинале. Фахри Хирави добавляет к восьми «маджлисам» Навои свой – девятый, куда вносит сведения о Халисе, Наргиси, Хайри, Бадаийи уз-замане, Гариби, Фагани, Малике, Асафи, Пахлаван Мухаммад Абу Сайиде, Амир Тимуре Курагани, Хамиди, Васли, Сайид Хазини, Султан Хосейне, Ёри, Тути, Фаридуне Хосейн Мирза.

Добавленный девятый «маджлис» Фахри Хирави делит на девять частей, в первой части которого он приводит сведения о жизни и творчестве самого Навои. Это первое сообщение литературоведческого характера о выдающемся поэте и политическом деятеле после его кончины.

Из этих 118 лиц, упомянутых в труде Фахри Хирави, 67 поэтов являются уроженцами Хорасана. Среди них Фахри Хирави специально выделяет тех, кто помимо своего основного ремесла занимается еще и литературным творчеством. Лепешечник Хайдар, художник Ходжа Мухаммад, мастер по ножам Файзи, изготовитель стрел Максуд, портной Кахи, шорник Ахмад и другие относятся к этой категории поэтов.

Следует отметить, что среди упомянутых Фахри Хирави лиц, 29 происходят из различных городов Мавераннахра. Это обстоятельство говорит об общих литературных процессах на всей территории распространения языка фарси.

В своем дополнении Фахрии Хирави приводит данные о 189 лицах, имевших отношение к литературе и литературным процессам первой половины XVI в.

Дополнения Фахрии Хирави, уникальные по своей природе, чрезвычайно важны для истории литературы, т.к. они больше не встречаются ни в каком другом источнике. Добавочную главу «Латайиф-наме», по праву можно считать небольшой самостоятельной тазкирой.

Рукописные списки «Латайиф-наме» хранятся в различных рукописных фондах и частных коллекциях мира.

«Тухфат ал-Хабиб» и традиции радаиф ал-ашъар относится к числу чрезвычайно важных сочинений Фахри Хирави. Надо учитывать что сборников типа «Тухфат ал-Хабиб», до сих пор не

получили должного изучения.

До Фахри Хирави в истории персидско-таджикской литературе было составлено трех сборников, предшествовавших «Тухфат ул-Хабиб». Первый из них под названием «Маджмуа-йи латийф ва сафина-йи зарайиф» («Собрание изяществ и кладезь тонкостей») составлен в 803/1400 г. Сайфом Джами Хирави.

Второй сборник – «Мунис ал-ахрар фи дакайик ил-ашъар» («Друг благородных в тонкостях поэзии»), составленный Мухаммадом Бадр Джаджурми, охватил образцы стихов 200 поэтов.

«Радайиф ал-ашъар» разновидность поэтического состязания – впервые в персидской поэзии в форме сборника оформлен под названием «Бустан-и хийал» составителем которого (1505 г.) был Бекташкули Абдал. Отдельные литературоведы, среди которых есть и такие известные ученые, как Сайид Нафиси и Абдулхай Хабиби, ошибочно приписывали это собрание Фахри Хирави. После изучения выяснилось, что «Тухфат ул-Хабиб» был составлен после выхода сборника «Бустан-и хийал». Видные ученые А. Мирзоев, О.Ф. Акимушкин, А. Афсахзод, А. Гольчин Маъани, А. Хайямпур, А. Хикмат, Х. Рашиди, А. Хабиби, которые максимально полно пользовались материалами этого сборника, считая его наиболее надежным источником для исследования литературы XIV-XVI вв. Сборник, как и «Латийиф-наме», посвящен Хабибуллаху Саваджи, о чем свидетельствует его название – «Дар Хабибу». Сборник составлен в 924 /1522 г. в Герате.

Следует особо отметить, что «Тухфат ал-Хабиб» Фахри Хирави является одним из его основных и крупных произведений, которое еще при жизни самого автора имело всеобщее признание и последователей появления «Тухфат ал-Хабиб» в литературе начала XVI века открывало новое направление в персидско-таджикской литературе и способствовало появлению множества сборников в литературных кругах Мавераннахра, Хорасана и Индии. В Мавераннахре были составлены сотни сборников под названием «Радайиф ал-ашъар», в Хорасан - «Джунг» и в Индии - «Махак». В настоящее время в библиотеках различных стран хранится большое количество таких сборников. В Фонд восточных рукописей Института востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан находятся более 10 рукописей радиоиф ал-ашъар.

Сборник газелей – «ответов» первым обнаружил А.М. Мирзоев, сообщивший о них следующее: «многочисленные примеры газелей типа джавобия («ответные») мы встречаем не только на диванах поэтов этого времени, но и в так называемых «Радайиф ал-ашар Фахри Хирати хранящихся в библиотеке Института востоковедения АН УЗССР (рук. “ 4596. А.А.), мы находим многочисленные примеры стихов, написанных именно таким образом 254 – мя поэтами – в основном представителями литературной школы Герата второй половины XV в. В этом сборнике имеются 92 газелия Джами, 65 газелей Амира Хусрава Дихлави, 24 газелей Сухайли, 16 газелей Сайфи, 15 газелей Наваи (Фони) [7, 40].

А. Афсахзад в своем исследовании подчеркивает, что наблюдения А.М. Мирзоева весьма интересны и важны. На основании изучения данной антологии он приводит к выводу. Что во второй половине XV в. Внимание авторов назира привыкли не только газели Хафиза, но и газели Саади, Хусрави Дехлави, Хасани Дехлави, Камола Худжанди, Катиби, Джами, Наваи (Фони), Амир Шахи, Сухайли и других поэтов. Однако список использованный А.М. Мирзоевым не является редакцией самого Фахри Хирати. В него было добавлено много газелей поэтов XVI – XVII вв. А.М. Мирзоев не дает ответа на основной вопрос, возникающий в связи с интересующей нас проблемой: сколько среди приведенных в сборнике Фахри оригинальных газелей, послуживших образцами, и сколько ответных стихотворений, а также на произведения какого поэта приходится больше всего назира? На наш взгляд, получить эти данные очень важно. [3, 129].

В рукописном списке, принадлежащим профессору Худжандского университета Э. Шодиеву, нашли место 1399 газелей - ответов, принадлежащих 276 поэтам.

Согласно данным антологии Фахри, в XV – первой половине XVI в. Чаще всего создавались назира на газели Амира Хосрава Дехлави, Саади, и Хафиза. Из произведений поэтов первой половине XV столетия наиболее часто предметом подражания становилась газели Джами, Асафи и некоторых других поэтов этого периода.

Ученый востоковед А. Афсахзад определил количественные отношения между газелями -

образцами (с указанием их авторов) и «ответами» на них по данным «Радаиф ал- ашар» Фахри можно представить в следующем виде (в первой колонке имена автров приводятся в хронологическом порядке, во второй – в зависимости от количества подруженный на их газели; первая цифра обозначает количество газелей – образцов, вторая – количество «ответов» на них:

1. Анвари (ум. В 1187 г.) – 1 – 7	1. Хосрав – 48 – 308
2. Захиор Фарьяби (1156 –1201) – 4 – 43	2. Саади – 31 – 231
3. Саади (1184 – 1298) – 31 – 231	3. Джами – 27 – 135
4. Ираки (1207 – 1289) – 1 – 5	4. Хафиз – 23 – 135
5. Хумом (ум. В 1314г.) – 4 – 40	5. Хасан – 13 – 66
6. Низари (1247 – 1320) – 10 – 57	6. Камал – 13 – 61
7. Хосров (1253 – 1325) – 48 – 306	7. Низари – 10 – 57
8. Хаксан (1254 – 1327) – 13 – 66	8. Салман – 7 – 40
9. Хаджу (1281 – 1352) – 4 – 18	9. Шахи – 7 – 43
10.Имод (1310 – 1372) – 4 –18	10. Хаджу – 6 – 35
11. Салман (1300 – 1376) – 7– 43	11. Котиби – 5 – 9
12. Хафиз (ум. В 1389 г.) г– 23 – 125	12. Захир – 4 – 43
13. Камал (1318 – 1401) – 13 – 61	13. Хумам – 4 – 40
14. Нематуллах Вали (1329 – 1431) – 2 – 19	14. Асафи – 4 – 23
15.Касим ал-Анвар (1355 – 1433) – 2 –9	15. Имад – 4 – 18
16.Катиби (ум. 1435г.) – 5 – 19	16. Риязи – 3 – 11
17.Исмаг (ум. в1436 г.) – 2 – 13	17. Вали – 2– 19
18.Хайали (ум. в 144 7 г.) – 2 – 8	18. азари – 2 – 15
19.Арифи (ум. в 1449 г.) – 1 – 7	19. Исмаг – 2 – 13
20.Шахи (ум. в1458 г.) – 7 – 40	20. Новои – 2 – 12
21. азари (1382 – 1462) – 2 – 15	21. Касим ал-Анвар – 2 – 9
22. Хафиз Са, д – 1 – 3	22. Хайали – 2 – 8
23. Джами (1414 – 1492) – 27 – 135	23. Сайфи – 1 – 8
24. Риязи (ум. в 1479 г.) – 3 – 11	24. Бинои – 1 – 8
25. Новои (1441 – 1501) – 2 – 12	25. Анвари – 1 – 7
26. Сайфи (ум. 1500 или 1505 г.) – 1 – 8	26. Арифи – 1 – 7
27. Бинаи (ум. в 1515) – 1 – 18	27. А.М. Юсуф – 1 – 7
28. Асафи (1449 – 1517) – 4 – 23	28. Химмати – 1 – 6
29. Амир Мухаммад Юсуф Хулки (1466 – 1521) – 1– 7	29. Ираки – 1 – 5
30. Химмати – 1 – 6	30. Асили – 1 – 5
31. Асили – 1 – 5	31. Ахи – 1– 5
32. Ахи (ум. 1521 г.) – 1 – 5	32. Хафиз Са д – 1 – 3
33. Ахли Туршези (ум. в 1497 г.) – 1 – 3	33. Ахли Туршези – 1– 3
34. Мохйи (ум. в 1527 г.) – 1 – 3	34. Мохйи – 1– 3
35. Хайдар Кулуч (ум. в 1540 г.) – 1 – 1	35. Хайдар Кулуч – 1 – 1

По данным подсчету А. Афсахзад, в «Тухфат ал-Хабиб» Фахри Хирати 1399 газелей – назира принадлежит 276 поэтам. 234 оригинальных газели написаны 35 поэтам. Большинство из них – представители литературных кругов Герата времени Джами. Более 50 поэтов жили и творили в XIII – XV вв. – до Джами (в их числе Хосров Дехлави, Саади, хасан дехлави, хаджу Кирмани, Салман Саваджи, Имад, Хафиз, Камал, Катиби, Насими, Нематаллах Вали, Касим ал-Анвар. Шахи, азари, Туси); творчество более 70 поэтов приходится на вторую половину XV и первую четверть XVI в. , причём принадлежат эти авторы к литературным кругам, находившимся вне Герата (в Мавероуннахре, Ираке, Азербайджане, Индии, Турции) [3.131].

Многочисленные рукописные списки «Тухфат ал-Хабиб», которые дошли до наших дней, свидетельствуют о том, что данный труд Фахри Хирави был оценен по достоинству. Эти списки хранятся в различных библиотеках мира и служат науке. В диссертации обобщены обширные сведения об этих списках.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акимушкин О.Ф. О функциях поэтических сборников и альбомов в средневековой персидской и таджикской словестности / О.Ф.Акимушкин // Актуальные проблемы иранской филологии.–Душанбе: Дониш, 1985.– С. 207-212.
2. Алишир Навоий. Маджалис ан-нафаис. Критический текст. / Навои Алишир //Подг. Суима Ганиева. –Ташкент.– 256 б.
3. Афсазад А. Лирика Абд ар-Рахмона Джами. Проблемы поэтики / А. Афсазад. – М.: Наука, 1988. – С. 324 с.
4. Боровиков А. «Маджалис-уннафоис» («Собрание редкостей» / А. Боровиков // Известия АН СССР. От. Литературы и языка. – Москва, 1947, том VI, вып. 6. – С. 547-538.
5. Большириев А.Н. Персидские переводы «Маджалис ан-нафаис» Алишера Навои / А.Н. Большириев // Ученые записки ЛГУ-1952, № 128. Серия востоковедических наук. Вып. 3.– С.131-161.
6. Вохидов Р. «Мажолисун-нафоис» нинг таржималари / Р. Вохидов. – Ташкент: Фан нашрети, 1984. –70 б.
7. Мирзоев А. Камал ад-дин Бинои / А. Мирзоев. – М.: Наука, 1976. – 479 с.
8. Ҳирави Фахри. Ҳафт кишвар / Фахрии Ҳирави. –Душанбе: Ирфон, 1992. – 303 с.
9. یلع مامته و یعسب. یئاون ریشیلع فیلأت. یرجه من نرق ء ارعش ؤرکذت رد سئافنل سلاجم. ص 471، 1323، نارته. بتمکح رغصا
10. ص 441. 1447. نارته. موس دلج راهب یقت دمحم فنصت. یسراف رثن روطت خیرأت ای یسانشکبس.
11. ص 715. 1351. نارته. یناعم نیچلگ دمحا فیلأت. مود دلج. یسراف یاه مرکذت خیرأت.
12. ص 879، 1343. نارته. یوقن اضریلع عدیس فیلأت. ناتسکاپ و دنورد یسراف یسون مرکذت.
13. یچارک. یدیشار نیدلا ماسح دیس شیشوک و یعسب. بئاجعلا راهوج نیطالس ؤضور. یوره یرخف. ص 342. 1968.

“ТУХФАТ-УЛ- ҲАБИБ”-И ФАХРИИ ҲИРАВИ

“Тухфат-ул-Ҳабиб” яке аз асарҳои муҳими Фахрии Ҳирави мансуб мебошад. Ин асар мисли ойнаест, ки анъанаи назиранависиро дар ғазали адабиёти асри XVI дар нисбати дигар сарчашмаҳои адаби дар худ мунъакис сохтааст.

Бояд тазакур дод, ки “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фахрии Ҳирави, яке аз асарҳои бузурги Фахри Ҳирави мебошад, ки ҳанӯз дар замони дар қайди ҳаёт буданаш машҳур гашт, ки баъд аз таълиф шудани он дар адабиёти асри XVI анъанаи нав, назирасарой ва татаббуъ ба ашъори шоирони мутақаддам ва мутааххир ривоч ёфт. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар доираҳои адабии Мавароуннаҳр, Хуросон ва Ҳинд ин анъанаи адаби густариш ёфт. Дар Мавароуннаҳр ин маҷмуаҳо бо номҳои “Радоиф-ул-ашъор”, дар Хуросон – “Қунг” ва дар Ҳинд ба онҳо “Маҳак” номгузори карданд.

Дар замони ҳозира дар китобхонаҳои кишварҳои мутааддид нусхаҳои зиёди чунин маҷмуаҳо хифзу ниғаҳдорӣ карда мешаванд. Дар Ганҷинаи дастнависҳои ММХ АМИТ бештар аз 10 нусхаи радоифулашъор ва баъзе маҷмуаҳо зиёд хифз ва ниғаҳдорӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: Фахри, Хуросон, Сафавиҳо, ғазал, назира, татаббуъ, радоифулашъор, маҷмуа, тазира, шоир, ҷавоб ва ғ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ализода С. н.и.ф., ходими пешбари Маркази мероси хатии назди Раёсати АМИТ, Ҳусейнзода -35,

тел. 918-61-64-12, **E-mail:** alizoda1955@mail.ru

«ТУХФАТ АЛ-ХАБИБ»-А ФАХРИ ХИРАВИ

«Тухфат ал-Хабиб» является одним из важнейших сочинений Фахри Хирави. Этот сборник – зеркало, отражающее ярче и полнее других источников особенности традиции составления назира в газельной лирике начала XVI века.

Следует особо отметить, что «Тухфат ал-Хабиб» Фахри Хирави является одним из его основных и крупных произведений, которое еще при жизни самого автора имело всеобщее признание и последователей появления «Тухфат ал-Хабиб» в литературе начала XVI века открывало новое направление в персидско-таджикской литературе и способствовало появлению множества сборников в литературных кругах Мавераннахра, Хорасана и Индии. Мавераннахре были составлены сотни сборников под названием «Радаиф ал-ашъар», в Хорасан - «Джунг» и в Индии - «Махак». В настоящее время в библиотеках различных стран хранится большое количество таких сборников. В Фонд восточных рукописей Института востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан находятся более 10 рукописей радоиф ал-ашъар.

Многочисленные рукописные списки «Тухфат ал-Хабиб», которые дошли до наших дней, свидетельствуют о том, что данный труд Фахри Хирави был оценен по достоинству. Эти списки хранятся в различных библиотеках мира и служат науке.

Ключевые слова: Фахри, Хорасан, Сефевиды, тазкира, татаббуъ, радаиф ал-ашъар, антология, газел, поэзия и т.д.

Сведение об авторе: СайидходжаАлизода. Ведущий научный сотрудник Центра письменного наследия НАНТ. 734025.Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода, 35

Тел.: 922 918 61 64 12. **Email:** alizoda1955@mail.ru

FAKHRI HIRAVI AND HIS "TUKHFAT AL-HABIB"

Major political events of the beginning of the 16th century - the coming to power of the Shaibanids in Mawarannahr and the Safavidov in Khorasan, as well as the subsequent fierce struggle between them, had a noticeable impact on social and political life.

The destabilization of the socio-political situation in Mawrannahr and Khorasan led to the fact that a large number of poets, writers and scientists left their native lands and found more peaceful places to continue their creative activity.

During this period, a form of creative imitation-tatabbu developed in poetry, which became the reason for the appearance of numerous and widespread collections of the "Radaif al-ashar" type.

Fahri spent the first half of his life in his hometown of Herat, where he was educated and had access to the palace. In particular, he had friendly relations with the minister under the government of Durmishkhan, Khoja Khabibullah, and devoted his main works to him.

The article proves that Fakhri Hiravi contributed to the development of literature in the early 16th century. Each of his tazkira was perceived by contemporaries of his time and following generations of literary scholars as an important source and basis for the perception of the literary processes to which they are dedicated.

"Tuhfat ul-Habib" is one of the most important works of Fakhri Hiravi. This collection is a mirror with brighter and fuller reflection than other sources of the peculiarity of the tradition of compiling the Nazir in the ghazal lyric of the early 16th century. The compilation of this type of collection of gazelles in the literature of the early 16th century opened a new direction in the history of literature and contributed to the appearance of hundreds of collections in the literature of Mawerannahr, Khorasan and India. Fakhri Hiravi's collection "Tohfat al-Habib" laid the foundation of a new variety of Tazkira "Radaif al-ashar".

Main keywords: Tuhfat ul-Habib, literature, poet, rhythm, gazal, manuscript, answer, text, radaifalashar, etc.

Information about the author: Alizoda S. candidate of philological Sciences Leading for Written Heritage, National Academy of Sciences of Tajikistan. Khuseinzoda -35,

phone : 918-61-64-12, **E-mail:** alizoda1955@mail.ru

ҲОШИМ ШОИҚ АФАНДӢ ДАР ХОТИРАҲОИ УСТОД ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ

Мирзоев Б¹.

Бо нашр гардидани “Ёддоштҳои устод Халилуллоҳи Халилӣ (таи мукотиба бо духтараш Морӣ) [2] дар хусуси равшан намудани лаҳзаҳои зиёди таърихи зиндагонии шахсиятҳои муосирӣ Афғонистон, ки бо адабу фарҳанг ва забони форсӣ алоқа доштанд ва хидмати бузургеро дар рушду тавсеаи он ба ҷо оварданд, қобили зикр ва шоистаи таҳсин аст. Дар ин асар роҷеъ ба зиндагонии ҳуди шоир ва ҳатто пештар аз он, аз замони ҳукумати амир Ҳабибуллоҳон (1901-1919) то ба соли 1985, замони ҳукумати Бабрак Кормалро фаро гирифтааст, маълумот, воқеа, саргузашт ва қиссаҳои ҷолиберо метавон ба даст овард, ки имкони дар дигар манбаъ пайдо кардан ба гумон бошад.

Яке аз ин шахсиятҳо, ки устод Халилуллоҳи Халилӣ бо эҳтирому садоқат, самимияту дилбастагӣ ва меҳру муҳаббати хосса суҳанронӣ мекунад, Ҳошим Шоиқ Афандӣ мебошад. Бо он ки Ҳошим Шоиқ Афандӣ аз Халилуллоҳи Халилӣ 21 сол бузургтар буд, вале боз ҳам алоқамандҳои зиёде миёни ин ду бузургманд арзи вучуд карда буд, ки то ба лаҳзаҳои охир ин муносибати олии инсониро пос доштанд. Ҳар ду шоир буданд, ҳар ду аҳли таҳқиқ буданд, ҳар ду устоди донишгоҳ буданд, ҳар ду ба ҳукумати русӣ нафрат доштанд, ҳар ду сафир буданд ва ҳар ду оқибат дар кишвари ғариб зиндагии худро падруд гуфтанд.

Дар ин мақола мо кӯшидем сабку услуби устод Халилуллоҳи Халилиро, ки аз ҷониби виростору мурағатибон дар китоб нигоҳ дошта шудааст, то он ҷое, ки имконпазир буд, бидуни тағйир пешкаши хонандагонии гиромикадр намоем. Аммо инро зикр бояд кард, ки дар ин авохир мақолаи профессор Абдулҳаким Шаръии Ҷузҷонӣ - муҳаққиқи афғон ба дар бораи ҳаёту фаъолияти Ҳошим Шоиқ Афандӣ ба ҷоп расид ва ба хотири комил гардондани баъзе лаҳзаҳо, ки дар ёддоштҳои устод Халилӣ ҷо надоштанд, аз он мавриди истифода гардид.

Ҳошим Шоиқ Афандӣ фарзанди домулло Муҳаммадияъкуби Мухлис дар соли 1886 дар Марғонони Фарғона таваллуд шуда, ба Бухоро кӯч мебаранд ва дар Бухоро таълимоти ибтидоӣ, ҳифзи Қуръони карим, таҳсилотро дар риштаҳои улуми арабӣ ва исломӣ дар мадрасаи Мири араб фаро мегирад. Бо ҷадидҳо робита пайдо карда, аз маълумоти Ҷузҷонӣ маълум мегардад, ки ӯ бо яке аз раҳбарони саршиноси ҷадидҳо алоқаи мустақаме доштааст. Соли 1911 ҷадидҳо ӯро барои фарогирии таҳсилоти олитар ба Туркия мефиристанд ва пас аз 10 соли таҳсил аз тариқи Қафқоз ба Бухоро бармегардад ва ба сифати вазири хорича ва сарпарастии умури вазорати маориф таъйин ва соли 1921 ба ҳайси вазири мухтор ва сафири қабири давлати Бухоро дар Кобул гумошта мешавад.

Устод Халилуллоҳи Халилӣ охири лаҳзаҳои сафорати Ҳошим Шоиқ Афандиро чунин ёдоварӣ менамояд:

“Ҳошим Шоиқ Афандӣ дар Кобул сафорат мекард, намедонам дуруст, як-сол ё ду сол ба ҳайси сафири қабир дар Кобул давом кард, ки ҳукумати Бухоро суқут кард. Вазорати хоричаи Афғонистон мехост, ки қазияро ба Ҳошим Шоиқ Афандӣ иблаг намояд. Ман ин суҳанро аз забони марҳум Усмонҷони Амир ривоят мекунам, ки дар он вақт саркотиб буд дар вазорати хоричӣ дар Кобул ва Усмонҷон воқеан марди ростгӯ ва амин буд. Гуфт, ки марҳум Маҳмудбеги Тарзӣ вазири хорича аз қазияи суқути Бухоро саҳт мутаассир буд, ҳатто ашқаш мерехт ва ба Сардор Абдурахмонхон бародари Сардор Абдуваҳҳобхон, ки мусташор ё ноиби дуҷуми вазорати хорича буд, амр кард, ки сафирро маъмулан эҳзор кунад ва қазияи суқути Бухоро ба сафир иблаг намояд, то дигар парчаи худро ба номи сафорат аз Кобул фурӯд орад. Абдуррахмонхон ҳам ба икроҳ ва дилнодил ин қазияро қабул кард. Вазири хорича гуфт ман худам наметавонам, ки ин хабар шумро ба сафири давлати мусулмон ва бародар изҳор намоям. Инро мегуфту ашқояш мерехт.

Усмонҷон мегӯяд, ки ман ҷавон будам ва бисёр алоқа доштам, ки чӣ гуна ба як сафир хабарии суқути ҳукуматашро иблаг мекунам ва ин маросим чӣ гуна ба поён мерасад ва сафир чӣ гуна

1. Мирзоев Баҳриддин – ходими калони илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

истикбол мекунад. Ҳошим Шоик Афандӣ бо аспу годӣ (ароба) омад ба вазорати хорича, ба расми ҳамеша ба вай эҳтиром карданд ва салони низомӣ ба ҷо оварданд. Ин ҳама ҳидояти Маҳмудбеги Тарзии марҳум буд. Баъд аз он ба расми ҳамеша ўро оварданд дар солони ташрифоти вазорати хорича. Вазорати хорича дар ҳамин ҷо мебуд, ки ҳоло низ вазорати хорича аст. Он вақт онро «Кутит сутур» мегуфтанд ва ин аз биноҳои амир Ҳабибуллоҳон сирочу милат ваддин буд. Гуфт, ки сафир аз қазия беҳабар омад ва марди олиму донишманд бо ҳамон лаҳҷаи форсии бухороӣ расми салому алайк ба ҷо овард ва Сардор Абдурахмонхон низ, ки шахси олиму донишманд буд, бо эҳтироме аз ҳар рӯз бештар ва гармтар аз сафир истиқбол кард ва аммо ҷой нахост ва ба сафир гуфт, ки ботаассуф хабари бисёр бад дорам.

Сафир бо чуръат пурсид, ки ин писари ҷавонам дар Бухоро мариз будааст, магар мурдааст, хабараш омадааст? Гуфт на, кошки писарат мемурад, гуфт хонам хароб шуда, яъне хонумам мурдааст? Гуфт кошкӣ хонумат ҳам мемурад. Гуфт пас чӣ шудааст, зуд бигӯ. Гуфт гуфтат наметавонам. Гуфт хоҳиш мекунам. Гуфт Бухорои шариф суқут кард ва ҳукумати Бухоро музмаҳил шуд ва чанд тан кушта шуданд ва коммунистҳо Бухороро ба тамоми маънӣ истило карданд. Гуфт дидам, ки ин мард бо он виқори ҳамешагӣ, ки дошт, якбора ба ларза дарафтод ва тарафи осмон нигоҳ карду чашмонаш гунаи дигар шуд, ин сон ҳаёл мекард, ки мурду ғаш кард. Фавран Сардор Абдурахмонхон амр доданд ба расми он вақт шарбату гулоб оварданд, доданд ва сафир хӯрд ва ба ҳол омад. Гуфт бигӯй. Гуфт бале, воқеа ҳамин буд, ки ба шумо гуфтам. Аммо сардор Абдурахмонхон нагуфт, ки шумо байрақи худро фурӯд оред. Худи сафир ин корро кард. Сафир рафт ба сафорати худ ва гуфт ба дигарон, ки шумо биравед байрақи моро пеш кунед. Бухороиҳо нарафтанд, гуфтанд мо наметавонем байрақи худро поин кунем. Ба яке аз дарбонони афғон гуфтанд, рафт, аз қазия беҳабар, парчами Бухороро поин кард» [2, 144].

Ҳошим Шоик Афандӣ дар Кобул монд ва ҳукумати Амонуллоҳон ўро ба эҳтиром нигоҳ кард, Ҳошим Шоик Афандӣ гуфт, ки ман дигар ба Бухоро намеравам, бо ин ки медонам зане дорам дар он ҷо, фарзанде дорам дар он ҷо, духтаре дорам дар он ҷо, ҳамаро мекушанд, аммо ман дигар ба ватани худ боз намегардам, дигар он ватан ватани ман нест, он ватани русҳост, он ватани коммунистҳост, он ватани аҳли илҳод аст, агар маро қабул мекунед, дар Афғонистон мебошам ва агар қабул намекунед, меравам дар сарзамини дигар. Амонуллоҳон қабул кард ба ҳайси миллатгии сиёсӣ. Ҳошим Шоик Афандӣ дар Кобул монд. Чун муносибати русҳо ва Афғонистон бисёр хуб буд, ба чизҳои андак русҳо намехостанд хотири ҳукумати Афғонистонро аз худ ранҷа бисозанд [2, 144].

Холмуҳаммади Ҳаста дар тазкираи худ «Муосирони суҳанвар» меоварад, ки Ҳошим Шоик Афандӣ дар адабиёт, рӯҳиёт, тарбия, таърих осоре дорад [1, 191-193].

Ҳошим Шоик Афандӣ шахси олиму донишманд буд, таҳсилоти худро ба Туркия карда буд, ҳаҷдаҳ ҷузви Қуръонро ҳофиз буд. Шоир буд, аммо саҳт муҳаққиқ буд. Таҳқиқоташ ўро ба ҳайси як олими муҳаққиқ ва як донишманди таърихи адабиёт ва як суҳаншиноси бузург бор оварда буд. Се забонро бисёр хуб медонист: забони туркӣ, забони форсӣ ва забони арабӣ.

Ин нукта қобили тазаккур аст, ки Ҳошим Шоик Афандӣ бо аҳли илму дониш ва шахсиятҳои барҷастаи фарҳангии вақти Афғонистон ба мисли Салоҳиддини Салҷуқӣ, маликушшуаро Қорӣ Абдулло, маликушшуаро Бетоб, Муҳаммадқарим Назеҳӣ, Халилуллоҳи Халилӣ, Қорӣ Шарафиддини Шараф машҳур ба Домулло Бедил, Холмуҳаммади Ҳаста, Иброҳим Сафо ва даҳҳо дигар робитаву алоқаи васеъ дошт.

Устод Халилуллоҳи Халилӣ суҳанашро идома дода, чунин қайд мекунад: Ҳошим Шоикро бурданду ба ҳайси раиси дорутгаълиф мукаррар карданд ва чуръат карданд як маҷаллае ҳам барои Ҳошим Шоик доданд. Танҳо маҷаллаи фарҳангӣ ва илмӣ буд, гумон мекунам, ки маҷаллаи «Оинаи ирфон» буд. Ин мисраъро Ҳошим Шоик ҳамеша дар оғози маҷалла таъб мекард: «Фӯлод мефишораму оина мекунам». Рафта-рафта кори Ҳошим Шоик боло гирифт ва Сардор Азизуллоҳон писари Сардор Насруллоҳони марҳуми ноибуссалтана, яъне писари коко (амак)-и Амонуллоҳон ба иҷозаи Амонуллоҳон духтари худро ба Ҳошим Шоик ба никоҳи саҳеҳи шаръӣ дод, гӯё Ҳошим Шоик пайвандӣ ба хонаводаи салтанатӣ пайдо кард.

Ҳошим Шоик Афандӣ духтари Сардор Азизуллоҳони марҳумро гирифт ва дар Кобул монд

ва алҳамдулиллоҳ роҳу расме ҳам пайдо кард. Дар хонаи худ як китобхонаи бисёр ғанӣ дошт ва чун Сардор Насруллоҳони марҳум ҳастӣ ва зиндагонияш ҳама забт шуда буд ва як қисмати китобҳои махтуташ ба дасти писараш Сардор Азизуллоҳон монда буд, Сардор Азизуллоҳон ҳам фавт шуда, марҳум шуд ва ин духтарҳо китобхоро ба мерос гирифтанд. Як миқдор китобҳо ҳам ба мерос аз хонаи Сардор Насруллоҳон ба Афандӣ соҳиб омада буд. Дар лаби дарёи Кобул, ин ҷо буд, ки Пули хиштӣ мегӯянд, ин ҷо як хонагаке дошт устод ва каримуннафс буд, дасти боз дошт ва дар як гӯшаи ҳавилиаш як утоқе барои китобхона боз буд ва дари хонааш барои шогирдон ҳамеша боз мебуд. Мо ҳам мерафтем шабҳо ба ҳам менишастем ва он ҷо китоб мехондему шеър мехондему баҳс мекардем ва нони шабро дар хидмати Афандӣ мехӯрдём. Ва гоҳе субҳ, ки мешуд офтоб мебаромад, аз манзили Афандӣ ҳар як ба хонаи худ мерафтем.

Аз ин навиштаҳои устод Халилуллоҳи Халилӣ дари хонаи Ҳошим Шоик Афандӣ ба рӯи дӯстони аҳли фазлу дониш, адабу фарҳанг ва шогирдон боз буд ва Ҷузҷонӣ дар тақвияти гуфтаҳои устод Халилӣ менависад, ки «устод бедилшиноси мутабаҳхир буд ва ҳар сол дар чаҳоруми моҳи сафар тайи маҳфили хос рӯзи таваллуди Мирзо Бедилро дар хонаи худ таҷлил мекард, донишмандон ва адибони иштироккунанда навиштаҳо ва ашъорашонро бад-ин муносибат мехонданд ва маҳфил ба маркази баҳсу мунозира табдил мешуд. Ў бунёнгузори ирси Бедил дар Афғонистон буд». Ҳошим Шоик бо он ки илмхоро дар худ фаро гирифта буд, тамоми анвои хатҳои арабию форсиро баҳубӣ аз худ карда буд ва дар хондани нусахи хатҳои маҳорати комил доштааст. Ҷузҷонӣ ёдовар мешавад, ки ӯ китоби «ал-Мутаввал»-ро, ки ҳар кас тавони фаҳми амиқи онро надошт, ба шогирдон тадрис мекардааст. Яке аз шогирдонии ёдовар мешавад, ки оромӣ мусаллат бар мавзӯ бо калимоти шумурда суҳбат мекард, суҳанонаш чунон ҷаззоб ва дилнишин буд, ки диққати ҳамаро ҷалб мекард. Сулотро бо самимият ҷавоб меод ва қаноати тарафҳо ҳосил мекард. Бадеҳагӯӣ ва ҳозирҷавоб буд. Боре дар атрофи маънии луғавии калимаи «таҷрид» ва мафҳуми илмӣ он дар адабиёт, равоншиносӣ, фалсафа, мантиқ, фикҳ ва дигар илмҳо барои шогирдон дар худуди якуним соат маълумот дода, шунидани қисмати дигари баҳсро дар ин мавзӯ ба ҳафтаи дигар вогузор кардааст. Як идда аз шогирдонаш баъдҳо, ки ба унвонҳои баланди илмӣ расидаанд, чун профессор Мирҳусейншоҳ, профессор Алимӯҳаммад Заҳмо, профессор Шохалиакбар Шаҳристонӣ, Валимӯҳаммади Панҷшерӣ, Маъсума Асамии Вардак ва даҳҳо тан аз фозилони Афғонистон пеши Ҳошим Шоик Афандӣ дарси адабу ҳикмат омӯхтаанд.

Дар соҳаи илми педагогика яке аз шахсиятҳои буд, ки системаи навини таълиму тарбияро дар соҳаи маорифи Афғонистон пиёда намуда, бунёди онро ниҳодааст. Барномаҳои дарсии мактаб ва муассисаҳои олии Афғонистон фақат бо машварати ӯ татбиқ мегардид. Худаш низ ба ҳайси профессор дар факултаи адабиёти Донишгоҳи Кобул ва факултаи занон ва литсеи «Ҳабибия» равоншиносӣ, фанни тарбияро ба иловаи дигар фанҳо дарс меод.

Абдулҳаким Шаръии Ҷузҷонӣ аз нақли профессор Мирҳусайншоҳ дар хусуси мулоқоти Саъид Нафисӣ, ки ба Кобул омада буд ва дар факултаи адабиёт дар атрофи Ибни Сино лексия мехонд, ба сифати як алоқаманди Ҳошим Шоик ҷойгоҳи баланди ӯро дар миёни устодони факултаи адабиёт эътироф намуда, таъкид кардааст, ки Шоик Афандӣ шахсияте ба миқёси ҷаҳонӣ аст. Дар навбати худ Ҳошим Шоик Афандӣ як чилд «Куллиёти Бедил»-ро ба Саъид Нафисӣ ҳадя намудааст.

Чанд лаҳзаи дигар аз зиндагонии дар ғурбат ихтиёркардаи Ҳошим Шоик Афандӣ, ки баъд аз солҳои зиёд Халилуллоҳи Халилӣ низ бо он дучор мегардад, аз забони Халилӣ чунин зикр гардидааст:

Як боғчагаки хурде ҳам дар Пағмон насибаш шуда буд. Ба он хушихову ифтихориҳо мекард. Гоҳе дар вақти шукуфа моро ба боғи Пағмон ҳам мебард. Хулоса, яке аз дӯстони бисёр бузургвори ман буд ва яке аз уламо буд ва ҷои таассуф ин буд, ки ҳар вақте ки мо дар як ҷо барои рӯзҳои баҳор мерафтем ва ё дар зимистон барои манозирӣ барф мерафтем, ҳазрати Афандӣ ҳам ташриф меоданд. Як бор дар айни ҳол замзама мекарданду оҳиста-оҳиста ба лаҳҷаи бухороӣ шеър мехонданд. Оҳиста-оҳиста, ки маънии онро худашон мефаҳмиданд ва мо мефаҳмидем, ки ҳол омад ва мегуфтём, ки ҳол омад ва ин ашкҳои Афандӣ аз зери айнакҳо мерехт ва мегуфтём чӣ шуд? Мегуфт Бухороям ба ёдам омад, як шеър мехонд, ки ёди ман рафтааст, ки «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд» ва гоҳе ҳам як рубоӣ мехонданд: «Эй боди сабо, тарабфизо меой, аз тарфи кадомин

кафи по меой, Аз кӯйи кӣ бархостаӣ, рост бигӯ, Эӣ гард, ба чашмам ошно меой».

Ҳошим Шоиқ Афандӣ 25 сунбулаи 1333 (1954) дар асари маризи чигар ва фишори хун аз дунё чашм пӯшид. Устод Халилуллоҳи Халилӣ вопасин лаҳзоти умри Ҳошим Шоиқро ёдоварӣ карда, менависад:

«Билохира, ба бемории бисёр тулонӣ вафот кард ва он хонааш дар нақшае рафт ва мутаассир шуд бисёр. Баъд дар чодаи Майванд мебуд дар яке аз опортамонҳо. Он чо чон дод ва ман вақти охир хидматаш рафтам ва ба болинаш расидам, саҳт мутаассир шудам. Гуфт, ки Халил, аз ту хоҳиш мекунам, ки аввал лавҳи қабрамро ту бинавис, менависӣ? Ман гуфтам иншоаллоҳ, шумо зинда хоҳед буд ва марсияи маро хоҳед сохт. Гуфт дигар ман васият кардаам, ки маро дар тарафи чануби кӯҳи Шердарвоза дафн накунанд, агарчи шуҳадои солеҳин ва мақбараи бисёр бузургвор аст. Маро дар он тарафи шимоли кӯҳи Осмой, агар имкон дошта бошад, дар наздикиҳои қабри Сардор Насруллоҳон дар қавли обҷакон ва инҷоҳо дафн кунанд. Ман гуфтам барои чӣ? Гуфт барои ин ки аз он чо ҳавои Бухоро аз тарафи шимол зудтар мерасад. Инро гуфту ба ҳоли ғаш афтод. Ҳоло он ҳол дигар ёдам меояд, ки ин рӯз барои худи мо пеш омад. Худо устодро ғариқи раҳмати худ бигардонад. Худо устодро ғариқи раҳмати худ бигардонад. Худо устодро ғариқи раҳмати худ бигардонад» [1, 291-293].

Ҳамчуноне, ки дар боло зикр шуд, устод Халилӣ дар хусуси шеър навиштани ӯ ишорае дорад ва шеъри Ҳошим Шоиқ асосан дар сабки Бедил суруда шудааст. Аз ашъори ӯ ин ду ғазал намуна оварда мешавад:

Шуд баҳору боз соғарро ба соғар мезанам,
Чун қадаҳ бар дасти соқӣ, бӯса аз сар мезанам.
Менигорам тарҳи рангин ҳамхаёли боғбон,
Бар саропои чаман аз сабза мистар мезанам.
Ашкҳоро мекунам ҳамчашмаи шабнам ба боғ,
Хаймаи худро ба паҳлуи гули тар мезанам.
Нағма мечӯшам ба гулшан ҳамнавои обшор,
То напиндорӣ, ки санги пой бар сар мезанам.
Чанд рӯзе мешавад бӯи баҳорам карда маст,
Чун насим аз беҳудӣ худро ба ҳар дар мезанам.
Субҳ ҳамбазми ҳазор овозхонӣ мекунам,
Шом чун парвона гирди ҳар гуле пар мезанам.
Офотобосо нишотангез мехезам зи чой,
Хандаро пар мекушоям, гиряро сар мезанам.
Дар камар доман зада, Шоиқ ба истиқболи гул,
Чун сабо ман низ дасту остин бармезанам.

* * *

Ба ҳасрати гули рӯи ту ҳар кӣ оҳ кашад,
Зи рашк булбули мо ранчи тирамоҳ кашад.
Ба ҳар саре, ки чу афсар ҳавои теғат шуд,
Кучо зи подшаҳон миннати кулоҳ кашад.
Ба завқи хуни дилам тири ӯ шино бикунанд,
Лабони ташнаи обе, ки рӯ ба чоҳ кашад.
Дил аз талотуми тӯли амал дар ин дарё
Ба чуз сафинаи ишқат кучо паноҳ кашад.
Касе, ки бар шутури шавқи Шоиқ аст савор,
Кучо ба Каъбаи кӯи ту ранчи роҳ кашад.

Ба муносибати даргузашти Ҳошим Шоиқ шоирони муосираш ба мисли Маликушшуаро Бетоб, Иброҳими Халил ва дигарон марсияҳо навиштанд, ки марсияи устод Халилуллоҳи Халилӣ ба тариқи намуна баргузида мешавад:

Хуфта ин чо Ҳошими Шоик, ки дар фазлу амал,
Қарнҳо шуд модари гетӣ қарини вай назод.
Хонақоҳи Мавлавиро охирин шамъи умед,
Дарсгоҳи Буалиро вопасин барқи мурод.
Роздони Фаҳри Розӣ дар умури фалсафа,
Раҳшиноси Буханифа дар мақоми иҷтиҳод.
Аз Бухоро то ба Кобул в-аз Ҳарӣ то Кошғар,
Чашми арбоби назар гардид аз ӯ равшан савод.
Маҳфилаш соҳибдилонро раҳнамои файзи кудс,
Маҳзараш аҳли назарро раҳбари кӯйи рашод.
То шавад соли вафоташ офтобӣ назди халқ,
Килки ман гуфт аз пайи таърихи ӯ «мағфур бод».

Хулоса метавон гуфт, ки чунин ишораҳои ҷузъии воқеӣ метавонанд дар кушода додани ҳаёту фаъолияти корию эҷодии чеҳраҳои намоёни таърихию адабӣ саривақтӣ ва бамаврид бошанд. Ба ҳамин маънӣ, андешаҳои Халилуллоҳи Халилӣ роҷеъ ба Ҳошим Шоик андак бошад ҳам, дар таҳқиқи ҳаёту эҷодиёти Шоик гиреҳкушоянда ва короям доништа мешаванд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Хаста, Холмуҳаммад. Муосирони суҳанвар / Холмуҳаммади Хаста. – Кобул, 1339.
2. Ёддоштҳои устод Халилӣ (тайи муқола ба духтараш Морӣ). – Кобул: Бунгоҳи интишороти Майванд, 1390 ҳ.ш. – 285 с.
3. Асланов, М., Гирс, Г. Баъзе қайдҳо дар бораи адабиёти Афғонистон / М. Асланов, Г. Гирс // – Шарқи Сурх, № 6, Сталинобод, 1958.
4. Асозода Х. Адабиёти садаи ХХ-и форсии тоҷикӣ / Х. Асозода. – Душанбе. 1996.
5. Асозода Х. Чеҳраҳо / Х. Асозода. – Душанбе. 1997.
6. Аҳрорӣ З. Маҳбуби дилҳо / З Аҳрорӣ. Дастхати мақола аз Китобхонаи устод Халилӣ дар ш. Душанбе.
7. Саидӣ С. Ёде аз устод Халилуллоҳи Халилӣ / С. Саидӣ. Дастхати мақола аз Китобхонаи устод Халилӣ дар ш. Душанбе.
8. Сиёвуш М. Устоди суҳанвар Халилуллоҳи Халилӣ / М. Сиёвуш. Дастхати мақола аз Китобхонаи устод Халилӣ дар ш. Душанбе.
9. Ҳабиб, Асадулло. Дар савоҳили Ганго / Асадулло Ҳабиб. Таҳия ва баргардони Лола Ҳочизода. – Душанбе, 2025. – 180 с.

ҲОШИМ ШОИҚ АФАНДӢ ДАР ХОТИРАҲОИ УСТОД ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ

Китоби “Ёддоштҳои устод Халилуллоҳи Халилӣ (тайи муқотиба ба духтараш Морӣ)”, ки дар Кобул нашр гардид, дар хусуси равшан намудани лаҳзаҳои зиёди таърихи зиндагонии шахсиятҳои муосири Афғонистон, ки ба адабу фарҳанг ва забони форсӣ алоқа доштанд ва хидмати бузургеро дар рушду тавсеаи он ба чо овардаанд, қобили зикр ва шоистаи таҳсин аст. Халилуллоҳи Халилӣ дар бораи яке аз шахсиятҳои, ки бо муҳаббат ва самимият дар бораи он ҳарф мезананд, Ҳошим Шоик Афандӣ мебошад. Ҳошим Шоик Афандӣ пас аз сукути давлати Бухоро дар Афғонистон зиндагӣ ихтиёр намуда, дар ҳаёти илмӣ, фарҳангӣ ва педагогии Афғонистони солҳои 30-50 асри гузашта мартабаи бузургеро соҳиб гаштааст. Дар китоб лаҳзаҳои ҷолиби зиндагии Ҳошим Шоик ба қалам омадааст, ки метавон аз рӯи он хидматҳои ин бузургмардро дар аксар ҷабҳаҳои ҳаёти илмӣ-фарҳангии ин давраи Афғонистон мушаххас намуд.

Калидвожаҳо: Ҳошим Шоик, Халилӣ, фарҳанг, педагогика, адабиёт, шеър, муҳаққиқ, шоғирд, донишманд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Бахриддин – ходими калони илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рӯдакӣ, ҷамоати Гулистон, деҳаи Тезгари боло.
Тел: 904505770 Email: bahridin1963@mail.ru

ХАШИМ ШАИК АФАНДИ В ВОСПОМИНАНИЯХ УСТАДА ХАЛИЛУЛЛАХА ХАЛИЛИ

Книга "Мемуары устада Халилуллаха Халили" (по переписке с дочерью Мори), изданная в Кабуле, заслуживает упоминания и похвалы за освещение многих моментов жизненной истории современных афганских деятелей, которые были связаны с персидской литературой, культурой и языком и внесли большой вклад в их развитие. Халилуллах Халили рассказывает об одной из личностей, об Хашимом Шаиком Афанди, о котором говорит с любовью и искренностью. После падения Бухарского государства Хашим Шаик Афанди решил жить в Афганистане и сделал большую карьеру в научной, культурной и педагогической жизни Афганистана в 30-50-е годы прошлого века. В книге описаны интересные моменты жизни Хашима, по которым можно выделить заслуги этого великого человека во многих аспектах научно-культурной жизни Афганистана этого периода.

Ключевые слова: Халили, Хашим Шаик, культура, педагогика, литература, поэзия, исследователь, студент, ученый.

Сведения об авторе: Мирзоев Бахриддин - старший научный сотрудник Центра письменного наследия при НАНТ.

Адрес: Республика Таджикистан, район Рудаки, джамоат Гулистон, село Тезгари Боло.
Тел: 904505770 Email: bahridin1963@mail.ru

HASHIM SHAIK AFANDI IN THE MEMOIRS OF USTAD KHALILULLAH KHALILI

The book "Memoirs of ustad Khalilullah Khalili" (by correspondence with his daughter Mori), published in Kabul, deserves mention and praise for highlighting many moments in the life history of modern Afghan figures who were associated with Persian literature, culture and language and made a great contribution to their development and expansion. Khalilullah Khalili talks about one of the personalities that Hashim Shaik Afandi speaks about with love and sincerity. After the fall of the Bukhara state, Hashim Shaik Afandi decided to live in Afghanistan and made a great career in the scientific, cultural and pedagogical life of Afghanistan in the 30-50s of the last century. The book describes the interesting moments of Hashim's life, which can be used to highlight the merits of this great man in many aspects of the scientific and cultural life of Afghanistan during this period.

Keywords: culture, pedagogy, literature, poetry, researcher, student, scientist.

Information about the author: Mirzoev Bakhridin - Senior Researcher, Written Heritage Center, NAST.

Address: Republic of Tajikistan, Rudaki district, Guliston jamoat, Tezgari Bolo village.
Tel: 904505770 Email: bahridin1963@mail.ru

ҲИКОЯИ “ЗАРДПАРВИН” – АВВАЛИН КЎШИШИ ҲИКОЯНАВИСИ КРИШАН ЧАНДАР

Раҷабов Ҳ¹

Бародари Кришан Чандар – Маҳиндранатх, ки худ низ ҳамчун адиб шинохта мешавад, боре дар бораи ин нависандаи бузург, ки шухрати ҷаҳонӣ дорад, чунин гуфта буд: “Дар яке аз маҳаллаҳои назди шаҳри Бомбей зери дарахтҳои сарсабз як хонаи хурдакаке ҳаст. Ин хона аз берун ниҳоят зебо ва аз дохил бисёр хоксорона оро дода шудааст. Дар ҳамин ҷо ҳамин одами оддӣ бо ҷуссаи хурд, вале бо дили бузургу андешаҳои олий зиндагӣ мекунад. Чандар дар адабиёт то баландҳои баланд расид, лекин дар суҳбату ахлоқи ӯ ягон оҳанги ғайриоддӣ дида намешавад. Вай ҳамон Кришнаи оддист, ки ман аз кӯдакияш мешиносам” [4,3]. Ҳамин одами оддӣ Кришан Чандар (1914-1977), ки аз ҳамаи чунин одамони одии замону маҳалии худ аз ягон ҷиҳат фарқе надорад, чунин ҳикоянависи номваре мебошад, ки бо чунин ҳунараш, бо шумораи зиёди ҳикояҳои романҳои (500 ҳикоя, 46 роман) машҳури ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон гаштааст. Ӯ миёни садҳои ҳазор дӯстдорони каломӣ бадеъ сазовори баландтарин эҳтироми низ шудааст. Адибаи шинохтаи урдузабон Чилону Бону (тав. 1936), дар “Пешлафз”-и асари худ “Кришан Чандар”, дар олами ҳикоянависӣ беҳамто будани ин адибро махсус зикр намудааст: “Дар таърихи навини адабиёти урду Кришан Чандар (1914-1977) мақоми мумтозро ҳосил намудааст. Дар даҳсолаи сеюми асри ХХ дар гардиши нав пайдо кардани ҳикояи урду вай ҳам ҳиссагузор аст” [7,7]. Доктор Салим Ахтар дар китоби худ “Мухтасартарин таърихи адабиёти урду”, ки дар андак вақт 18 маротиба рӯи ҷопро дидааст, борҳо ба шахсият ва фаъолияти адабии Кришан Чандар рӯ оварда, ӯро дар қатори маъруфттарин адибони асри бисти адабиёти урду ва фаъолтарин аъзои “Анҷумани адибони тараққипарвари Ҳиндустон” дохил кардааст [5]. Дар солҳои сеюми асри ХХ дар адабиёти урду ва дигар адабиётҳои Ҳиндустон, дар воқеъ, як гурӯҳ адибони ҷавон санҷиши қалам мекарданд ва онҳо худро бо ифтихор намоёндогони “Адабиёти пешқадам” (Progressive literature) мешумориданд. Алӣ Сардор Ҷаъфарӣ (1913-2000), Сачҷод Зоҳир (1905-1973), Рашид Ҷаҳон (1905-1952), Саодат Ҳасан Манто (1912-1955), Ҳоча Аҳмад Аббос (1914-1987), Раҷендра Сингх Бедӣ (1915-1984), Упендранатх Ашк (1910-1996), Бҳишма Саҳнӣ (1915-2003) ва Кришан Чандар аз ҷумлаи онҳо буданд.

Аз нимаи дуюми асри XIX сар карда дар адабиётҳои Ҳиндустон бештар иншои роман, ҳусусан романҳои таърихӣ, анъана шуд. Мисоли равшан романи Мавлавӣ Назир Аҳмад “Оинаи арус” (“Miraat-ul-Aroos” (1869) мебошад. Пас, оҳиста-оҳиста навиштани ҳикоя, ба ҳамон мазмун ва шакле, ки имрӯз дораду онро ҳикояи муосир мегӯем, анъана шудан гирифт. Дар адабиёти ҳиндӣ қабл аз ҳама Чандрадҳар Шарма Гулерӣ (1883-1922) ва дар адабиёти урду Премчанд (1880-1936) ин таҷрибаро ҷорӣ намудаанд, яъне онҳо аввалин ҳикоянависони замони нав мебошанд. Чандрадҳар Шарма Гулерӣ, худ нависандаи ҳиндизабон мебошад. Вай дар баробари Ҷайашанкар Прасад (1889-1937) ва Премчанд яке аз асосгузорони адабиёти муосири ҳиндӣ ба ҳисоб меравад. Ҳикояи машҳури ӯ “Вай гуфта буд” (Us ne kaha tha) ном дорад дар таърихи адабиёти навини ҳиндӣ яке аз аввалин чунин ҳикояҳоест, ки ҳамчун намунаи ҳикояи муосир, ҳикояи замони нав шинохта шудааст.

Ин замони нав гуфтан на танҳо ба вақт дахл дорад, балки боз ба он дахл дорад, ки ин адибон аз ҷумлаи қаламкашҳои ба воқеаҳои замони худ хушёртар нигоҳ мекардагӣ ва масъалаҳои воқеиро дақиқтар тасвир менамудагӣ буданд. Онҳо дар инкишофи адабиёти давраи нав нақши муҳиме гузоштаанд. Онҳо дар ҷустуҷӯи қаҳрамонҳои афсонавии тавоно муъҷизакору беайб набуданд. Онҳоро қабл аз ҳама одитарин одам бо одитарин амалу суҳанронии худ ва одитарин воқеа диққати онҳоро ҷалб мекард. Дар оғоз ин мисли як таҷриба сурат мегирифт, пас рафта-рафта ин таҷриба пайравони ниҳоят зиёд пайдо намуд. Дар асри ХХ пайравони ин адибон дар адабиёти ҳиндӣ ва урду машҳуртарин адибон шуданд. Масалан, Мирзо Адиб (1914-1999), Аҳмад Надим

1. Раҷабов Ҳабибулло – д.и.ф., профессори кафедраи филологияи Ҳинду Покистони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қосимӣ (1916-2006) Амаркант (1925-2014), Бҳишма Саҳнӣ (1915-2003) ва Пҳанишварнатҳ Рену (1921-1977) аз чумлаи онҳоянд.

Кришан Чандар вақте ки бо шавқу рағбати зиёд шумораи зиёди ҳикояҳои ҳамин гуна адибони ҳиндустонӣ ва хоричиро мутолиа мекунад, худ низ ба навиштани ҳикояро даст мезанад. Аз тарафи дигар, бисёр маҷаллаҳои адабӣ барои нашри ҳикояҳо махсус саҳифаҳо мекушоданд ва бо ин васила шумораи хонандагони ин гуна маҷаллаҳо рӯз то рӯз зиёд мешуд. Ҳамин тариқ, Кришан Чандар аввалин ҳикояи худро бо номи “Зардпарвин” (Zardparvin) навишта, онро дар соли соли 1936 дар маҷаллаи адабии “Олами адаб” (Adabi dunya) дар шаҳри Лоҳур нашр менамояд. Дар атрофи ҳикояҳои сершумори ӯ суҳанрониҳо хеле бисёр аст. Сарчашмаҳо дар нишон додани шумораи ҳикояҳои Кришан Чандар яқинан маълумот надоранд. Баъзе сарчашмаҳо 300 ва баъзе сарчашмаҳо ҳатто 500 ҳикоя эҷод кардани адибро зикр намудаанд. Лекин оид ба аввалин ҳикояи ӯ, ки ҳамчун “Зардпарвин” маълум аст, ноадолатона кам назари андеша шудааст, ҳарчанд, ки ном ва то андозае қимати бадеии ин ҳикоя, дар шакли бисёр кутоҳ бошад ҳам, дар ҳар мавриди муносиб ҳамеша ҳатман зикр карда мешавад ва ин ишора ба он аст, ки адиб дар аввалин таҷрибаи ҳикоянависии муваффақ шудааст. Танҳо олими рус Сухачев А.С. оид ба ин ҳикоя андак назаре намуда, хусусияти романтикӣ доштани аввалин ҳикояҳои адиб, аз ҷумла, ҳикояи “Зардпарвин”-ро зикр намудааст [6, 27].

Дар воқеъ, агар ба бисёр навиштаҳои адиб дурусттару бештар ошно шавем, ҳатман мо ҳам хулосаи ин олими русро дастгирӣ менамоем, ки осори Кришан Чандар дорои сояҳои романтизм аст. А.С. Сухачев дар ҷои дигар, вақте ҳикояи Кришан Чандар - “Ангӣ”-ро ба ёд меорад, боз таъкид мекунад, ки дар ин ҳикоя ҳам нишонаҳои романтизмро дидан мумкин аст: “Яке аз асарҳои лирикии давраи аввали эҷодиёти Кришан Чандар ҳикояи “Ангӣ” буд, ки аз ҷиҳати мавзӯ бо Кашмир алоқаманд аст, бо ҳамон ҷое ки дар он кӯдакиву ҷавонии адиб гузаштааст. Ин ҳикоя ранги романтизмро дорост” [2, 7].

Вақте Кришан Чандар дар ҳикояи “Зардпарвин” оид ба бемории зардпарвин андаке истода, пас чунин оғоз мекунад: “Ҳамин тариқ, ман гирифтори бемории зардпарвин шудам. Мисли ҳамон нобино, ки дар баҳор ҳама чиз барояш сабз менамояд, шахси ба бемории зардпарвин гирифтोर шударо ҳама чиз ба назараш зард менамояд, гӯё, ки кадом дасти нономаёне дар саросари олам заъфарон пошида бошад. Ин оғзи беморист. Пас беморӣ ба марҳилаи дигар мегузарад ва вақте ки ин парда аз назар меафтад, бемор ҳама чизро дар шакли аслиаш мебинад. Ҳамин ҳолат ба мани мучаррад, марди шоиста рӯй дода буд”. Пас ин ҷо нахуст мебинем, ки ҳикоя аз номи шахси нақлкунанда баён мешавад, ки худ қаҳрамони марказии ҳикоя мебошад. Дар бораи ровӣ қариб ҳеч гуна маълумоте нест. Тавре дидем, фақат ҳамин қадар маълум аст, ки вай марди мучаррад ва шоиста будааст. Хуб, ҳамин ҳам кофист, ки кӣ будани ровиро тахмин карда тавонем. Ҳамин мучаррад будан боиси ошики зани шавҳардор шудани ӯ гардидааст. Лекин дар мазмуни ҳикоя аҷиб ин аст, ки адиб масъалаи бемории зардпарвинро ба як тарафи дигар бебозгашт гузошта, аз тасвири беморӣ ба тасвири эҳсосе мегузарад, ки онро танҳо муҳаббат гуфтан мумкин аст.

Бояд махсус зикр кард, ки бисёр ҳикояҳои Кришан Чандар аз забони шахси яқум иншо шудаанд, ки дар аксарияти мавридҳо қиссагӯи худ Кришан Чандар ва воқеаи баёншуда пурра бофтаи адиб набуда, пояи воқеа низ дорад. Пояи воқеа ба он маъно, ки ҳодисаро худ адиб аз сар гузарондааст, ё бо ҷашмони худ дидааст. Ин гуна услуб боварии хонандаро нисбат ба воқеаи зикр шуда бештар, мазмунро ҷолибтар ва ҳавсалаи ҷиддитар хонданро бештар менамояд. Ҳикояи “Зардпарвин” дар ин ҷо истисно нест. Пас аз иқтибоси болои хонанда, ҳатман гумон мекунад, ки ровӣ акнун пурра ба тасвири бемории зардпарвин, ки нависанда худ ба он гирифтोर шудааст, мегузарад, лекин адиб зуд инро эҳсос мекунад ва чунин шарҳ медиҳад: “Сухбат оид ба зардпарвин фақат оғози ҳамин ҳикояи кутоҳ буд. Акнун ман бемор нестам”. Дар дигар ҳикояҳои адиб чунин оғозу якбора чунин гардиши шадид ба назар намерасад. Ин гуна хусусият гирифтани ҷараёни ҳикоя хонандаро дар дуруҳа мегузорад. Хонандае, ки мехост дар бораи зардпарвин чизе бифаҳмад, “ноумед” мешавад ва завқи идома додани қироати ҳикоя каме коҳиш меёбад. Хонандаи дигар бошад, аз он сабаб қироати ҳикояро қатъ накарда идома медиҳад ва мехоҳад бифаҳмад чаро адиб самти гуфторро дигар кардааст, инро матлаб чӣ бошад? Агар мо бо диққат ба давоми ҳикоя

нигоҳ кунем, пас тарзи баёни адиб, ки аз хунари волои қиссагӯии ӯ дарак медиҳад, моро ба тарафе мебарад, ки аз он самт пас гаштан, ё ҷое таваққуф кардан намеҳаҷем. Зеро бар ивази тасвири зардпарвин, ки ҳамчун беморӣ шуниданаш чандон лаззатбахш нест, чизи дигар, чизи дилчаспияш бештар пеш меояд Барои он, ки ба чунин услуби сухангӯии адиб ошноии бештаре дошта бошем, ва баъзе асрори ин тавр сухангӯиҳо шинос шавем, бисёр асарҳои ӯро бояд аз назар гузаронем. Ҳоло агар ба ин ҳикоя каме бо диққаттар нигоҳ мекунем, баъзе паҳлуҳои асрори сухангӯии пуртаъсиру ҷолиби ӯ пинҳон намоёнад.

Ҳамин тариқ, мебинем, ки акнун нависанда ба бемории зардпарвин дигар эътибор намедиҳад ва ошкоро чунин мегӯяд: “Ман акнун бемор нестам ва Шама барои дидани ман намеояд. Ман ба шумо ошкоро дар бораи Шама нақл мекунам ва ин барои он, ки ман ӯро дӯст медорам, лекин вай шавҳари худро дӯст медорад”. Аз ҳамин ҷо мавзуи асосӣ ба муносибати ровӣ бо ҳамин ҷавонзани бисёр зебои шавҳардор бахшида мешавад. Шавҳари Шама дар як шаҳри дигар, дар шаҳри Чаквал кор мекунад ва ҳар моҳ музди корашро ба хона мефиристад (Шаҳри Чаквал дар қаламрави Покистон ҷойгир аст. Шаҳр он маркази маъмурии округи Чаквал дар музофоти Панҷоб мебошад. Ноҳияи Чаквал низ ҳаст, ки вай дар минтақаи Дҳанни, дар шимоли Панҷоб ҷойгир аст. Дар вақти иншоӣ ин ҳикоя ҳанӯз давлати Покистон ташкил наёфта буд.) Шама хату савод надорад ва вақте ки шавҳараш аз шаҳри дигар ба ӯ мактуб менависад, ин зан маҷбур мешавад, ки мактубро ба ҳамин ровӣ барои хондан диҳад. Хондани ҳамин мактубҳо сабаб мешаваду байни ровӣ ва духтар зуд-зуд суҳбат ва муносибати самимона сурат мегирад. Ровӣ ин ҷавонзани зеборо дӯст медорад ва дӯст доштаниро рад намекунад, вале дар муносибати онҳо ягон амали ғарзнокӣ ахлоқро доғкунанда дида намешавад, ки хонанда инро фаҳмида, ин ду нафарро маҳкум кунад. Нависанда хатман ҳамин гуна тахмини хонандаро оиди ҷавони мучаррад ва ҷавонзани шавҳардорро пай мебарад, ки чунин мегӯяд: “Дӯстдорони Шама бисёр буданд, лекин ба ин нигоҳ накарда духтар бисёр пок ва беайб буд”.

Дар ин ҳикоя мо шоҳиди он мешавем, ки адиб аввалин нигоҳи худро оид ба тасвири симои ҷавонзани тавр додааст: “Ман ба тарафи Шама нигоҳ кардам. Вай ба ҳайкале монанд буд, ки аз тилло сохта буданд. Даҳонаш каме кушода, лабҳои тар ва арғувонии ӯ мисли гулбаргҳои садбарг медурахшиданд”. Дар тасвири образи Шама мушоҳида мекунем, ки адиб симои қаҳрамони худро яку якбора намедиҳад. Боз мавридҳои дигари мувофиқ пайдо намуда, тасвири образро мукаммалтар мекунад. Дар байн ва дар анҷоми ҳикоя адиб боз ба тасвири симои Шама бармегардад. Дар анҷом оид ба тасвири симо, ки каме аз азияти пештар дидааш осор дошт, ин чиз илова шудааст: “Чеҳрааш ранги париди гирифта буд. Лабҳои равшан сурхаш шабеҳи гули анор буд”.

Воқеаҳои ҳикояи “Зардпарвин” дар як шаҳрчаи хурдак мегузарад. Инро адиб махсус зикр мекунад: “Шаҳри мо бисёр хурд аст. Дар ин ҷо ҳамагӣ панҷ нафар кормандони тиб кор мекунад: се табиб ва ду коромӯз, як дукончаи обфурӯшӣ ва як дукончаи яхмосфурӯшӣ ҳаст... Дар шаҳр мо ҳамагӣ як мактаби миёна дорем, ки он ҳам синфҳои болоиаш ҳамин сол кушода шуданд”. Ин ҷо пас аз он, ки ин маълумот дода мешавад, боз кӯшиши тасвири симоро мебинем: “Муаллимаш ҷавон. Вай ҷавони зебо ва хуштабиат буд”. Тавре ба назар мерасад, Кришан Чандар дар ҳикоянависӣ ҳанӯз таҷриба надошта бошад ҳам, аллақай хуб огоҳ аст, ки чорҷӯбаи жанри ҳикоя чӣ қадар имконияти бардошти тасвири симоро дорад. Ҳунари симофарии муаллифони ҳикояҳо маҳз дар ҳамин чорҷӯбаи танг ифшо мегардад. Адиб ҳар мавриди мувофиқро хеле моҳирона истифода бурда, дар вақти тасвири симо хатман назаре ба ҷониби баъзе хислатҳои инсон дорад, ки ин тасвири симоро мукаммалтар мекунад. Ва азбаски қабл аз ҳама барояш муҳим тасвири Шама мебошад, боз дар дигар лаҳзаҳо низ ӯро фаромӯш намекунад. Ёрдамчиҳои андозчин ҳам ба тарафи Шама ҳамин тавр нигоҳ мекунад, ки гӯё вай зани зинда набуда, як ҳайкали мраммин ва ё тасвири ба чашм ҳаловат мебахшидагӣ мебошад.

Адиб вақте дар бораи маъбади шаҳрча чизе гуфтани мешавад, ин ҳам то андозае ба Шама дахл дорад: “Ҷои ба таври кофӣ маълуми шаҳри мо ин маъбади Таҳман Гира мебошад. Занҳои диндор Таҳман Гираро ҳамчун “падари муқаддас” мешиносанд. Ин як шахси қоқинаи баландқадди сафедпӯсти солхӯрда аст. Лекин вай боз кӯшиш мекунад, ки ҷавонтар намояд. Шодкомӣ дорад, маводи муҳаддир истифода мекунад, шароб менӯшад. Вай ҳам саҳт ошиқи Шяма мебошад”.

Адиб барои он ки ошиқи Шама будани “падари муқаддас” - Таҳман Гираро зикр кунад, дар асл кӣ будани ўро, тавре дидем, ҳангоми додани симояш нишон додааст.

Ровӣ ба кадом тарафе нигоҳ накунад, Шама он ҷост. Дар пеши назари ў бисёр чизҳо намоён мешаванд, вале аз ҳама бештар Шама ва шабпараку парвонаҳо намудоранд. Барои ифодаи андешаи адиб ин худ як навъ рамзҳо мебошанд. Дар баъзе лаҳзаҳо дар ҳикоя ба чунин рамзҳо эътибор равшантар акс ёфтаанд: “Шуълаи чароғ акнун тақон намехӯрд. Дар атрофи он парвона чарх мезад. Чашмонам пӯшида мешуданд. Парвона... чароғ... Ралӣ... Шама... парвона...Хобам бурд”.

Ин вақт лаҳзае мерасад, ки адиб боз аз як персонажи дигар ёдовар мешавад. Дар асарҳои адибони Ҳинд мо бисёр мушоҳида мекунем, ки қаҳрамони ҳаёлий, бофта ва ё воқеӣ, ки бисёр вақтҳо худӣ нависанда мебошад, ҳатман ҳузур доранд. Адибони Ҳинд дар ҳар навъ асарҳои худ, аз ҷумла дар ҳикояҳо бештар барои иҷроӣ амале, ки маъмулан, амали судманд мебошад, боз қаҳрамонҳои дигарро маҳз аз ҷумлаи хизматгорҳо интихоб менамоянд. Ва ҷолиби тавачҷуҳ ин аст, ки намоёнтарин адибони Ҳинд, аз ҷумла, Равиндранатх Тҳакур (1861-1941) бисёр бо муҳаббату дилсӯзӣ бо чунин қаҳрамонҳои худ муносибат доранд. Дигар нависандаи Ҳинд - Сударшан (1896-1983) яке аз ҳикояҳои худро “Хизматгор” номида, дар образи хизматгор - Ишвардас бехтарин хислати инсонӣ оддиро офаридааст, ки ин хислатҳо аз вафодориву ҳалолкориву садоқат ба хӯчаин иборат аст. Дар ҳикояи “Зардпрвин” нависанда ягон воқеаи ғайриоддӣ ё поёни ғайриинтизорӣ доштаро тасвир карданӣ нест ва тавре гуфтем, ин ҷо тасвиру тавачҷуҳи ровӣ қабл аз ҳама ба Шама нигаронида шудааст. Лекин мебинем, ки дар ин миён адиб аз хислату бо кадом кор машғул будани Ралӣ ном хизматгориаш низ каме лаб мекушояд: “Дар маҷмуъ Ралӣ хизматгори хуб аст, лекин гоҳ-гоҳе танбалӣ ҳам мекунад. Вай падар дорад, лекин вай худашро беҳона меҳисобад, чунки модари угаӣ ўро кайҳо аз хона пеш кардааст. Вақте буд, ки падару модар ўро дӯст медоштанд. Акнун...” Аз давом додани ин андеша адиб худдорӣ кардааст ва давомаш чӣ тавр аст, худӣ хонанда бе шарҳ ҳам тахмин карда метавонад. Ҳамин хизматгори ровӣ бо иҷозати ў ҷони худро дар хатар монда, дар як вазъияти душвору хатарнок ба модари Шама ёрӣ мерасонад. Вазъият ин тавр аст: Ҳаво ноором аст ва борони шадид борида наш мумкин. Модари Шама назди ровӣ омада аз ў хоҳиш менамояд, ки хизматгориаш Ралиро иҷозат диҳад, то ин ки ў аз дигар тарафи дарё аз осиб орди ин занро биёрад. Ҳангоми иҷроӣ ин кор Ралӣ ҷони худро дар хатар мондааст. Вақте Ралӣ дер, соати дувоздаҳи шаб, ҳангоми торик шудан бармегардад, байни хӯчаини хавотиршуда ва хизматгор чунин муколама сурат гирифтааст:

- Ралӣ, ин ту ҳастӣ? – пурсидам ман.

- Ҳа, ман.

- Ордро овардӣ?

- Овардам, хӯчаин. Онҳо ҳамашон хоб рафта буданд. Ман Видвуро бедор карда, ордро ба ў додам.

- Не, охир. Ман мепурсам, ки ту чи хел ордро дар ин борон овардӣ?

- Дар ҳалтаи чармин овардам, хӯчаин. Орд тамоман тар нашудааст. Дарё пуртуғён буд, лекин Худо раҳми маро хӯрд.

- Нодон, чаро ту саросема шудӣ. Ту метавонистӣ то пагоҳ дар он тарафи соҳил монӣ.

- Дуруст, вале ман фикр кардам, ки агар Шама гурусна бошад ва чизе аз хӯрдани набошад чӣ, пас...

Ҷавоби вай барои ман хеле таъҷубовар буд. Вай чи гуна рӯҳи наҷибе дорад, аз сар гузарондам ман.

- Хуб, агар ту дар об ғарқ мешудӣ пас...

Вай муддате хомӯш монд. Дандонҳояш аз хунукӣ бо ҳам зада садо мебароварданд. Пас ў гуфт:

- Ҷони ман чӣ қадре дорад, хӯчаин, вай ба кӣ даркор? Ман худ хӯчаини ҷони худам ҳастам.

- Маҷнунӣ воқеӣ ҳамин тавр мисли ту девона буд, - гуфтам ман”.

Тавре мебинем, ин ҷо ҳам образи ин персонаж чун шахси фидокор барои он дода шудааст, ки боз бо ягон андозае тавачҷуҳи ҷавони қиссагӯ нисбат ба Шама намоён шавад. Аз ҷониби дигар ноҳама намонад, ки образи хизматгор, дар андак баён барало тасвир шудааст. Хизматгор бисёр софдил ва фидоии кори худ аст ва ин дар ҳоле, ки меҳрубонӣ бештаре аз падару модар ба

ӯ нарасидааст. Дар бораи худ ӯ ҳеч вақт фикр намекунад. Вай таваҷҷуҳи хӯчаинашро нисбат ба Шамаи хушлиқо хуб пай бурдааст. Кӯшиш мекунад ба онҳое ҳам хизмат кунад, ки барои хӯчаинаш бетафовут нестанд. Ё барои он хизмат мекунад, ки ӯ ҳам бо ин зани зебо шинос аст. Ин гуна тасвири инсонии оддӣ чанбаи образофарии Кришан Чандарро ғанитар гардондааст. Тасвири хислатҳои наҷиби инсонии оддӣ Кришан Чандар тасвир карда аз тарафи Кришан Чандаршинос Сухачев А. С. ноҳида намондаст: “Дар ин ҷо нависанда нақши муҳим доштани Ралӣ – хизматгори ровиро махсус зикр кардааст. Ралӣ як ҷавони деҳотии оддист, ки бисёр вафодор аст, ҳарчанд шитобкор нест” [6, 27]. Ҳамаи ин гӯё ҷараёни воқеаи табиист, вале дар хотири хонандаи раҳмдил “Қони ман чӣ қадре дорад, хӯчаин, вай ба кӣ даркор?” гуфтани Ралӣ осоре мегузорад, ки гумон аст зуд аз хотир равад. Хонанда боз ҳатман сари ҳамин нуқтаро баён кардани адиб андеша хоҳад кард.

Баробари тасвири образҳои ашхоси воқеӣ тасвири табиат низ аз назари адиб дар ҳамаи асарҳои ӯ, аз ҷумла дар ҳикояи “Зардпарвин” ҳеч гоҳ дур намеравад. Тасвири манзараҳои мафтункунандаи табиат, хусусан табиати нотакрори Кашмир, ҳамчун як бахши мустақилу бисёр ҷолиби ҳамаи офаридаҳои Кришан Чандар гӯем, хато намешавад. Ин гуна тасвири табиат мавзӯи асосиро рангин, сероб васеҳнок кардаанд. Кришан Чандар худ низ чунин ишора кардааст: “Азбаски бачагии ман дар Кашмир ва бештар дар оғӯши табиат гузаштааст, барои ҳамин дар зиндагии ман шахсияти аз ҳама бузург, ки ба ман таъсир расондааст ин табиат мебошад. Ман аз наздик дар фасли сармо аз боридани барф ва дар фасли баҳорон аз кайфияти гуногуни шукуфтани гулҳо бисёр чизҳоро омӯхтаам. Дар дахшату саркашиҳои табиат низ баъзе зебоиҳоро дидам, ки дар ягон ҷои дигар диданаш имкон надорад. Ман бузургтарин хуширо ҳангоми дар оғӯши табиат зистан эҳсос кардаам” [3,7].

Ин паҳлӯи эҷодиёти адибро ҳамаи муҳаққиқони осори ӯ зикр кардаанд. Лекин баробари ин боз ҳамон бахши офатбори табиат низ тасвири худро меёбад. Бо ин адиб ишора ба он мекунад, ки табиат низ ҳамеша яқранг зебоибахш нест. Маҳз дар ҳамин гуна бисёррангӣ ва саҳтгирии табиат чандин паҳлуҳои шоиста ва ношоистаи табиати инсонӣ ифшо мешаванд. Образи инсонии оддӣ, образи Ралӣ дар ҳамин истодагарӣ бо ва ба саҳтгириҳои табиат тоб овардану дар мубориза бо ин саҳтгириҳо ғолиб омадан равшантар зоҳир шудааст. Дар иртибот бо Шама Кришан Чандар боз чанде барои қавитару равшантар намудани образи Ралӣ, образи ин қаҳрамони ба гурӯҳи мардумии оддӣ дохил буда, ки ҳамчун “Одами оддӣ” (عام آدمی) маълум аст, дохил шуда, боз санҷишҳои дигарро раво дидааст. Хӯчаин ба Ралӣ амр мекунад, ки ба боғи маъбад рафта, аз он ҷо гулҳои ёсуман канда биёрад. Ралӣ аввал бо сабаби он, ки борони саҳт борида истодааст, рафтани намешавад. Хӯчаин ҳам дигар таъкид накарда, бепарво хоб меравад. Лекин хизматгор, ки ба хӯчаинаш бисёр содиқ аст, ба ҳар ҳол наметавонад ин амри хӯчаинро дар вақташ иҷро накунад. Пас хонанда шоҳиди ин ҳодиса мешавад:

“- Писаракам, бедор шав. Нигоҳ кун. Равӣ омад.

- Модар, вай гулҳоро овард?

- Эээ, магар ту ўро фиристода будӣ? – пурсид модарам, ба саволи ман эътибор надода. Ралии бадбахт. Ҳам дасташ шикастаасту ҳам сараш кафидаст. Ҳоло вай дар айвон хоб аст...

- Беақл. Магар ту бо падари муқаддас чанг кардӣ? Хайр, агар намонд, ки гул чинӣ, баяд бармегаштӣ. Чӣ даркор буд занозанӣ кардан?

- Бачем, маъбадро селоб шуста бурдаст”.

Маълум мешавад, ки вақте Ралӣ дохили боғи маъбад мешавад, ногоҳ борон боз саҳттар мебораду селоби дахшатнок то зинаҳои маъбад мерасад. “Падари муқаддас” оқибати фалокатовари селобро зуд пай бурда, ҳамроҳи ёрдамчиаш Сомнатх парвои Шама накарда, ҳар ду зуд худашонро аз офат халос мекунанду баромада мераванд. Дар он ҷо танҳо Ралӣ, ки барои гулчинӣ ва Шама, ки барои дуохонӣ омада будаст, мондаанд. Шамаи дар ҳолати душвору хатарнок монда ҳарчанд имдод мепурсад, касе ёрӣ намерасонад. Рамӣ садои духтарро шунида, худро ба селоб меандозад ва ин духтарро аз ғарқ шудан халос мекунад, лекин худ баробари ин саҳт осеб мебинад. Хӯчаин Рамаи маҷруҳро, ки аллакай ҷойҳои захмӣ шудаашро докапеч карда буданд, дида бисёр хайрон мешавад. Дар ҳамин вақт ёрдамчии андозчин ба хона мебарояд. Ё назди бистари Ралӣ нишаста,

ба бочуръатию мардонагии ӯ аҳсан мегӯяд. Пас ба хучаини Ралӣ рӯ оварда хабар медиҳад, ки шаб чӣ воқеае шудааст:

“- Имшаб хизматгори Шумо мардона амал карда буд. Вай Шамаро аз селоби маъбади вайроншуда наҷот дода, худаш маҷруҳ шудааст. Ман худам Ралиро назди табиб бурда бурдам. Ӯ Ралиро муолиҷа кард. Имрӯз табиб боз бегоҳӣ хабаргирӣ меояд”.

Ҳикоя бо он ба анҷом мерасад, ки шавҳари Шама омада, баъди панҷ рӯзи ин воқеа зани худро гирифта ба шаҳри Чаквал мебарад. Пеш аз рафтани Шама ба хонаи хучаини Ралӣ омада, бо Ралӣ хайру хуш қарданӣ мешавад. Ралӣ бошад дар ин вақт кучое барои об овардан рафта будааст. Шама як соат омадани ӯро интизор мешавад, вале дараки омадани ӯ нест. Шама бо садои мулоим “Вай мумкин аст набиёяд” гуфта баромада меравад. Азбаски дар ҳикоя, ба ҳар ҳол нақши муҳим Шама дорад, гумон меравад, ки бо рафтани ӯ ҳикоя поён меёбад. Ҳамин тавр ҳам ҳақиқат, лекин камтар идома ёфтани ҳикоя хонандаро ба чандин андешаҳои дигар мебарад ва чанд саволе пайдо мешавад. Аввало магар ба шаҳри дигар рафтани Шама ин поёни умеди ровист, ки дар дил муҳаббат ба ин духтар дошт? Пас чаро Ралӣ аз хайрухуш қардан бо Шама худро дур гирифтааст? Чаро ҳикоя бо офатҳои селоб, вайрон шудани маъбад, духтарро дар хатар монда рафтани хучаини маъбад ва ёрдамчии ӯ, наҷот додани Шама, саҳт захмӣ шудани Ралӣ ва дар охир аз ин шаҳрча тамоман рафтани Шама поён меёбад? Ҳамаи ин саволҳо ҷавоб, ё шарҳ меҷӯянд, вале чорҷӯбаи ҳикоя бардошти ҷавоби ҳамаи онҳоро надорад. Агар ҳикоя тавре тамом мешуд, ки чунин саволҳо пайдо намешуданд, ҳикоя сифати хабари маъмулиро мегирифт. Додани як саволи дигарро, яъне хучаин Ралиро барои қанда овардани гулҳои ёсуман фиристонда буд, чӣ шуд, ин ҷо мо зарур надонистем, зеро ба он адиб худ дар охири ҳикоя ба он шарҳ додааст. Лозим донистем ин ҷо ин шарҳро пурра иқтибос кунем:

“Ралӣ бисёр дер бо кӯзаи об дар болои сараш омад. Чехрааш ниҳоят ҳаста ва лабҳояш кабуд шуда буданд.

- Ту кучо ғайб задӣ, Ралӣ? – пурсидам ман ӯро, вақте ки вай дар назди ман нишаста пойҳоямро масҳ мекард.

- Шумо фармуда будед, ки бароятон гулҳои ёсуман биёрам. Овардам, метавонед гиред, – гуфта аз бағалаш як даста гул баровард. Гулҳо пажмурда шуда буданд, баргҳо зард, лекин ҳанӯзам бӯи дилкаш доштанд.

- Онҳоро худат гир, Ралӣ ва дар наздат нигоҳ дор.

- Не хучаин, ман онҳоро гирифта наметавонам.

- Чаро?

Ралӣ хомӯш буд.

- Ралӣ ман намедонистам, ки ту ин қадар рӯҳи ҳасоси шоирона дорӣ, гуфтам ман, бо хандаи пур аз асабноқӣ. Вай мисли ҳайкал хомӯш нишаста, пойҳои маро масҳ мекард. Ман эҳсос кардам, ки болои пойҳои ман чанд қатраи гарми оби чашм афтид”.

Хомӯшона ашкрезии Ралӣ ин ҳам рамзест, ки адиб ба сӯи он бо “хандаи пур аз асабноқӣ” ишора мекунад. Рамзест, ки хизматгор мисли ҳамаи дигар одамон дил, эҳсос ва муҳаббат дорад, вале ҳамаи инро кӣ мефаҳмад. Ровӣ худ эҳсос мекунад, ки Шамаро наҷот додани Ралӣ на танҳо амали мардонагӣ буд. Боз, албатта, ягон эҳсоси дигаре, эҳсоси ҳосе барои равшантар намоён қардани ин мардонагӣ сабаб шудааст ва онро шояд дар ҳамон қатраҳои гарме, ки хомӯшона афтидаанд, дидан мумкин бошад.

Савол пайдо мешавад, ки чаро дар аввалин навиштаҳои Кришан Чандар масълаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ акси худро наёфтаанд, ҳол он ки давраи аввали эҷодиёти адиб ба солҳои сиёми асри XX, ба солҳои тамоми мамлакатро фаро гирифтани ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ рост омадааст ва худи Кришан Чандар дар сафи адибони пешқадам, ки набзи ин ҳаракатҳоро ҳис мекарданд, ҳозир буд. Азбаски Кришан Чандар дар иқлими Кашмир ба воя расидааст, барои ҳамин ҳам унсури романтизм дар аксари ҳикояҳо ва романҳои ӯ бештар ба назар мерасад. Барои ҳамин аввалин, ҳикояҳои ӯ наметавонанд чанбаҳои иҷтимоӣ сиёсии он замонро равшантар муаррифӣ накунад. Аммо вақте ки нависанда бузургтар шуду бо мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеа бештар рӯ ба рӯ гашт, дар услуби навиштани ӯ тағйирот ба амал омад ва баробари ин унсури ҳақиқи на-

макин илова гардид. Вай аз нахустин навиштаҳояш, ки “Зардпарвин” яке аз онҳост, нишон дод, ки ӯ тамоми инсониятро беинтиҳо дӯст медорад. Бо “Зардпарвин” барин асарҳояш мехост собит намояд, ки муҳаббати поку самимӣ доштан, барои инсон ҷонсупорӣ кардан ва дар ҷавоби ин ҳеч гуна тамаъ ва ғараз надоштан, ҳамааш дар ҷомеае, ки бисёр аъзоёнаш, аз назари адиб, дорои ин гуна накухислатӣ ва инсондӯстӣ нестанд, ниҳоят зарур аст. Фаромӯш намекунем, ки дар нахустин солҳои фаъолияти адабии Кришан Чандар, Ҳиндустон мустамлика буд, мамлакате буд, ки торочшуда. Тавре ки Мирзо Турсунзода дар арафаи озод шудани Ҳиндустон ба ин мамлакат сафар карда, то кадом андоза ба мардуми ҷабрдидаву ба кишвари торочшуда ҳамдардӣ дорад дар байти зерин баён шудааст :

Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.

Ин торочшавӣ дар адабу фарҳанг низ осоре гузошта буд, ки дар шакли маъюсиву парешонӣ ва ноумедӣ ҳар замон аз худ хабар меод. Ин дар воқеъ, замоне буд, ки адибони пешқадам аз дилҳои сардшудаю пурғам ва зери бори гарони истисмори дучониба мондагии мардум огоҳӣ ёфтанду онро бо муҳаббату фаҳмиши ҳосе рӯи коғаз меоварданд. Ин гуна тасвир барои адибони пешқадам хеле муҳим буд. Премчанд маҳз аз барои зиндагии ҳамин гуна қаҳрамонҳоро тасвир намуданаш соҳиби шуҳрати ҷовидона шуд. Кришан Чандар пас аз Премчанд, дар адабиёти урду аз ҷумлаи нахустин адибоне буд, ки персонажҳои асарҳояшро аз миёни ашхоси дар адабиёт фаромӯшшуда ва на чандон маъмулӣ интиҳоб намудааст. Ӯ худ ин гуна ашхосро ҳар рӯз меид, бо онҳо ошноӣ дошт, нисбат ба рӯзгору тақдиршон бе тафовут набуд ва мехост ҳар чӣ ӯ дидааст, дигарон низ дида тавонанду шояд бетараф намонанд. Шояд болонишинҳо дарк намоянд, ки кӣ болонишинии онҳоро бо кадом заҳмат муҳайё намудааст. Тавре ки профессор Абдулло Салом зикр намудааст, Кришан Чандар дар адабиёти урду ягона адибе мебошад, ки тавонистааст арзиши ҳар як сатри таҷрибаи ҳаёт, мушоҳидаҳо ва тадқиқоташро ифода кунад. [1]

Кришан Чандар пас аз навиштану нашр намудани ҳикояи “Зардпарвин” дар оғоз гумон надошт, ки дар эҷоди ҳикоя муваффақ мешавад. Муддате аҳвол ҳамин тавр низ буд, ки нависандаро чанд вақте ноумед дарёфтаанд. Лекин вақт ва тавачҷуҳи хонанда ба ҳикояҳои адиб вазъиятро дигар намуд. Пас аз ҷопи якчанд ҷунин ҳикоя ба мисли “Зардпарвин”, ки онҳо дар маҷмӯаи “Тилисми хаёл” ба таъби расидаанд, тавачҷуҳ ба истеъдодми ҳикоянависи Кришан Чандар ва олами мавзӯюти қаҳрамонҳои ӯ хеле зиёд шуд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуллоҳ Салом. Романи урду дар асри XX. Карочӣ, 1973. (عبدالله سلام. اردو نپول بسوين سادى مپن .) :ڪراچى
2. Кришан Чандар. Повести и рассказы. М. 1972 .
3. Кришан Чандар. Бехтарин ҳикояҳои Кришан Чандар. Дехлӣ, 2024. . . ڪرشنا چنڊر كى بهترين افسانے . . . دہلى 2024
4. Махиндранатх. Кришан Чандар. Кришан Чандар. Мать ветров. М. 1957
5. Салим Ахтар. Таърихи мухтасартарини урду. Лоҳур, 2007. (اردو ادب كى مختصارتارين تاريخ. سليم) . اختر. لاہور ، 2007
6. Сухочев А. С. Кришан Чандар. М. 1983.
7. Чельшев Е.П. Индийская литература: вчера и сегодня / Е.П. Чельшев. – Москва, 1989. – 384 с.
8. Цилони Бону. Кришан Чандар. Дехлӣ, 1998. (دہلى ، 1998 . ڪرشنا چنڊر. جيلانى بانو)

ҲИКОЯИ “ЗАРДПАРВИН” – АВВАЛИН КЎШИШИ ҲИКОЯНАВИСИ КРИШАН ЧАНДАР

Маъруфтарин ҳикоянависи урдузабону ҳиндизабони Ҳиндустонро дар замони нав Кришан Чандарро (1914-1977) хонандаи тоҷик хуб мешиносад. Даҳҳо ҳикояҳо ва яке аз романҳои машҳу-

ри ӯ “Як гулу сад харидор” (ба забони урду “Ek aurat aur hazar divane”) ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Лекин оид ба худи Кришан Чандар ва асарҳои ӯ, хусусан ҳикояҳои дар урдушиносии тоҷикӣ назари андеша ниҳоят кам мебошад. Дар мақолаи “Ҳикояи “Зардпарвин” - аввалин кӯшиши ҳикоянависи Кришан Чандар” андешаҳо оид ба нахустин ҳикояи ин адиб меравад. Муаллифи мақола аввало кӯшиш кардааст, ки сабаби зардпарвин ном гирифтани ин ҳикояро баён кунад ва баъдан оид ба мавзӯ, симои қаҳрамонҳои марказии ҳикоя ва табиати Кашмир, (дар ҳамон ҷое, ки воқеа рӯй додааст), то кадом андоза муваффақ шудани Кришан Чандарро муайян созад. Хулоса шудааст, ки Кришан Чандар ханӯз дар аввалин офаридааш, рӯ ба тасвири инсонии одӣ, дар айни ҳол хизматгор Рали, оварда, симои ӯро басо дилсӯзона ва вақеъбинона тасвир намудааст. Аз эҳсосе, ки дар ин ҳикоя чун муҳаббат ишора шудааст, дарк кардан мумкин аст, адиби ҷавон ин чизро муқаддас ҳисоб карда, пок будани онро таъкид менамояд.

Вожаҳои калидӣ: Кришан Чандар, зардпарвин, ҳикоя, адабиёти урду, симо, Шама, Рали, Ҳиндустон, маъбад, аввалин ҳикоя, замони нав, асри XX, хизматгор, Як гулу сад харидор.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабов Ҳабибулло – д.и.ф., профессор кафедраи филологияи Ҳинду Покистони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Тел. 907-96-30-00. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

РАССКАЗ ” ЖЕЛТУХА ” – ПЕРВАЯ ПОПЫТКА КРИШАНА ЧАНДАРА СОЧИНЯТЬ РАССКАЗЫ

В новое время самым известным новеллистом Индии, который сочинял свои произведения на урду и хинди является Кришан Чандар (1914-1977), которого таджикский читатель хорошо знает. На таджикский язык переведены десятки его рассказов и один из самых известных его романов “Одна девушка и тысячи влюбленных (на урду “Ek aurat aur hazar divane”). Однако о самом Кришне Чандаре и его произведениях, особенно о его рассказах, в таджикской урдулогии сведения и суждения крайне скудны. В статье "Рассказ "Желтуха" - первая попытка Кришны Чандара сочинять рассказы" высказываются суждения о первом рассказе этого писателя. Автор статьи сначала попытается объяснить причину, по которой этого рассказа писатель называет «Желтухой», а затем говорит об основной теме, об образе центральных героев о природе Кашмира (где произошло событие рассказа) и о том насколько успешным новеллистом стал Кришан Чандар. Сделан вывод, о том что Кришна Чандар еще в своем первом творении, обратился к образу простого человека на примере слуги Рали. Образ слуга Рали изображен объективно и вызывает сочувствие. Что касается проблемы любви, то при ее описании писатель подчеркивает, что она должна быть священной и чистой.

Ключевые слова: Кришан Чандар, желтуха, рассказ, литература урду, образ, Шама, Рали, Индия, храм, первый рассказ, новое время, двадцатый век, слуга, одна девушка и тысячи влюбленных.

Сведения об авторе: Раджабов Хабибулло – д.ф.н. профессор кафедры индийской и пакистанской филологии ТНУ.

Тел. 907-96-30-00. E-mail:rajabov_h@yahoo.com

THE STORY ”JAUNDICE” IS KRISHAN CHANDAR'S FIRST ATTEMPT AT WRITING SHORT STORIES

In modern times, the most famous short story writer in India, who composed his works in Urdu and Hindi, is Krishan Chandar (1914-1977), whom the Tajik reader knows well. Dozens of his short stories and one of his most famous novels, One Girl and a Thousand Lovers (Ek aurat aur hazar divane in Urdu), have been translated into Tajik. However, information and opinions about Krishna Chandara himself and his works, especially about his stories, are extremely scarce in Tajik Urdulology. The article "The story "Jaundice" - Krishna Chandar's first attempt to compose short stories" expresses opinions about the first story of this writer. The author of the article will first try to explain the reason why the writer calls this story "Jaundice", and then talks about the main theme, about the image of the central characters,

about the nature of Kashmir (where the event of the story took place) and about how successful Krishan Chandar became a short story writer. It is concluded that Krishna Chandar, even in his first creation, turned to the image of a simple man using the example of the servant of Rali. The image of Raleigh's servant is portrayed objectively and evokes sympathy. As for the problem of love, when describing it, the writer emphasizes that it must be sacred and pure.

Keywords: Krishan Chandar, jaundice, short story, Urdu literature, image, Shama, Rali, India, temple, first story, modern times, twentieth century, servant, one girl and thousands of lovers. Information about the author: Khabibullo Radjabov is a Ph.D. Professor at the Department of Indian and Pakistani Philology of TNU.

Tel. 907-96-30-00. **E-mail:** rajabov_h@yahoo.com

САБАБҲО ВА ОМИЛҲОИ ТАЪЛИФИ ТАЗКИРАИ “РАВЗАТ-УС-САЛОТИН”-И ФАХРИИ ҲИРАВӢ

Иззатов Н.Ҳ.¹

Тазкиранависӣ яке аз чанбаҳои муҳимми адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб гардида, таҳқиқ дар ин бора ва таъбу нашри интиқодии тазкираҳо гоми муҳимме дар ин самт дорад. Ироа ва муаррифии мазоҳири завқ ва таъби латифи забон, ки балоғати адабиву итеъдоди лафзиву маънавии забони ширини тоҷикии форсӣ барои баёни шевотарину ширинтарин ва бориктарин афқору авотифи мазомин бо оростватарин алфозу асвот ба шумор меравад. Тазкираҳои форсӣ бар ду қисм тақсим мешаванд.

Тазкираҳои умумӣ ва тазкираҳои хос. Тазкираҳои хос низ ақсоме доранд, ки муҳимтарини онҳо иборат аст аз тазкираҳои маҳаллӣ ё маҳсуси шуароӣ як минтақа ё вилоят ва тазкираҳои, ки ихтисос ба навъи муайяне аз ашъор мисли маснавию қасида, ашъору манзумаҳои ирфонӣ, мазҳабиву ҳамосӣ ва ғайраҳоро доро мебошад. Ва билохира тазкираҳои, ки маҳсус ба табақаи муайяне аз шуаро масалан ба урафову уламо ва вузарову салотини шоир бахшида шуда аст.

Тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ аз навъи охири тазкираҳо ҳафтумин нашрия аз силсилаи тазкираҳои форсиест, ки ба ҳиммат ва кӯшиши доктор Абдурасули Хаёмпур (тав. 1898 - ваф. 27.03.1979) устои Донишқадаи адабиёти Табрез ва узви муассисаи таърих ва фарҳанги Эрон бо тасҳеҳ ва тавзеҳоти муфассал ба таъб расидааст. “Равзат-ус-салотин” дарбаргирандаи тарҷумаи ҳоли мухтасари 86 тан аз салотин ва умароӣ шоир аст ва муҳаққиқ бо тасҳеҳи дақиқи интиқодӣ ба матни китоб иловаи феҳристи мукаммали арзиши онро чандин баробар афзун кардааст. Маҳз барои навиштани ин мақолаи илмӣ китоби таҳияи Абдурасули Хаёмпур бароямон кумаки бисёр намуд [7, 1-2].

То имрӯз дар адабиётшиносии тоҷик оид ба тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Мовлоно Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ, ба истиснои овардани баъзе маълумоти мухтасару умумӣ дар рисолаҳои ҷудоғона, ягон тадқиқоти нисбатан муфассалу фарогири омӯзиши ҳаёту фаъолияти шоҳону амирону салотину умароӣ шоир ва суҳанвар мунташир нашудааст. Тавассути осори гуногуншаклу мухталифмазмунӣ Фаҳрии Ҳиравӣ метавон ба як давра ва марҳалаи муҳимми ҳаёти адабӣ, илмӣ ва фарҳангии мардуми тоҷику форс дар қаламрави мамолики гуногун маълумот дода ва равияҳову самтҳои асосии ҳаёти илмиву адабии он айёмро то андозае муаян намуд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи ҳаматарафаи осори Фаҳрии Ҳиравӣ ба хусус тазкираи «Равзат-ус-салотини», инчунин ҳаёти ӯ муносибати ҷиддӣ, нуктасанҷона ва эҳтиёткоронаро тақозо мекунад.

Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ яке аз намоёндагони маъруфи илму адаби нимаи аввали садаи XVI-и форсу тоҷик ба шумор меравад. Ӯ ҳамчун адиб, тазкиранигор, муҳаққиқ, шоир ва тарҷумон дар замони барҳаёт буданаш машҳур гардида, дар байни шуаро ва уламои се доираи илмию адабии машҳури замони худ - Хуросон, Синд ва Ҳинд обрӯву эътибори баландеро соҳиб гашта буд. Ногуфта намонад, ки шуҳрати Фаҳрӣ, пеш аз ҳама, тавассути осораш, хусусан тазкираи «Равзат-ус-салотин», «Латоифнома» - тарҷумаи нахустини форсии «Маҷолис-ун-нафоис»-и Алишери Навоӣ ва «Тухфат-ул-Ҳабиб» то Мовароуннаҳру Синду Ҳинд расида буд.

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дер боз мураттаб сохтану таълиф намудани чунин тазкираву маҷмуаҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Ин кор боиси он гардидааст, ки ному осори як идда шоирони гумном дар онҳо боқӣ монда то замони мо бирасанд. Ба андешаи адабиётшиносии тоҷик С. Ализода дар дисертатсияи худ чунин гуфтааст: “Ин анъанаи адабӣ аз тазкиранигорӣ, баёзнависӣ тартиб додани «Радоиф-ул-ашъорҳо» ва маҷмуаҳои мухталифи дигаре иборат аст, ки то имрӯз дар китобхонаҳои гуногуни дунё шумораи зиёди онҳо ниғаҳдорӣ мешаванд. Бояд қайд намуд, ки чунин маҷмуаҳо ва ё тазкираҳо то кунун ба таври комилу ҳаматарафа мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтаанд. Осори садҳо нафар шоири ношинохтаи форсу тоҷик дар саҳифаҳои

1. Иззатов Нейматулло Ҳикматуллоевич - докторанти PhD Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

чунин асарҳо нигоҳ дошта мешавнд. Аз ин рӯ лозим меояд, ки ба омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷонибаи онҳо таваҷҷуҳи бештаре зоҳир сохта шавад, то ин ки осори ношинохтаи шоирони бузург аз осори илҳоқӣ чудо танзим гардад” [4, 1-3].

Яке аз чунин маҷмӯаҳо ин тазкираи «Равзат-ус-салотин»-и султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ мебошад.

Дар мавриди ҳаёту фаъолият ва зиндагии муаллиф бояд гуфт, ки иттилооти бисёр каме дар даст аст, зеро тазкиранависон дар бораи вай маълумоте надодаанд ё худ бисёр мухтасар навишта муртакиби иштибоҳот шудаанд. Роҷеъ ба аҳволи падар ва хонаводааш низ чунин равишро ихтиёр кардаанд.

Аҳвол ва осори Фаҳрӣ ва падараш дар баъзе сарчашмаҳо мухтасаран оварда шудааст ва то кунун дар осори мутузаккираи қабл аз мутақаддимин мавҷуд будааст, ки мусаннифини баъдӣ онҳоро ҳамчун маъхаз қарор додаанд.

Номи ӯ Султон Муҳаммад ва таҳаллуси ӯ Фаҳрӣ ва номи падараш Муҳаммад Амир буда ва ё ба муносибати ном ба тавре ки Авҳадӣ навиштааст, ба иллоти аморат амирӣ таҳаллус мекард. Ва агарчи Ҳирот асли меҳани хонаводааш нест, вале ақалан аз давраи падарбузургаш хонаводаи ӯ шуҳрати Ҳиротро доро будаанд, зеро аз навиштаи соҳиби Арафот собит мешавад, ки Амрӣ дар Ҳирот ба дунё омада буд. [11, 434].

Муҳаммад Амир Амирӣ: Тақии Авҳадӣ зери унвони (Амири Хуросонӣ) аҳволи падари Фаҳриро чунин баён кардааст:

“Ахтари бурчи олимаконӣ, гавҳари дурчи комилбаёнӣ, Мавлоно Амирии Хуросонӣ аз аъён ва акобир аст. Гӯянд: ба нисбати аморат-Амирӣ таҳаллус карда, мавлуди вай Ҳирот аст ва волиди мулло Фаҳрӣ соҳиби “Тухфат-ул-ҳабиб аст” [11, 434].

Нақл аст, ки Шоҳ Исмоил баъд аз тасхир Ҳиротро ба вай супурд. Ва эшон ба ғоят хуш сулук карданд, аммо Амирӣ аз афозили муқаррад ва амочид машҳур аст. Ӯ бисёр хуштабӯу фаҳму ҳақим ва доно буд. Ва бо Бадриддини Ҳилолӣ ва Абдуллоҳи Ҳотифӣ ва дигар азза ҳамеша махсус афтада. Аз мундариҷоти боло ошкор мешавад, ки Амирӣ ҷузви умаро ва акобири аср ба шумор мерафта ва худаш дар илму фазл мумтоз ва дар фаҳму фаросат номвар буд. Ва бо шуарои маъруфи аср мисли Бадриддини Ҳилолӣ (ваф. 927 х.) маросими хосе дошт. Бо шуарои дигари вақт низ рафту омади зиёде дошт. Дурмишхон (ваф. 931 х.) дар соли 927 х. аз тарафи шоҳзодаи Сом Мирзо басмати ноёби салтанати Ҳирот мансуб гашта ва эъзом гардид. Чунончӣ Амирӣ ҳам ба маҳалле маъмур шуда буд. Бадехӣ аст, ки ӯ ҳануз дар қайди ҳаёт буда ва ин ҳамон даврае аст, ки Ҳоҷа Ҳабибуллоҳи Соваҷӣ мақоми вазоратро дар Ҳирот доро буд ва Фаҳрии Ҳиравӣ аз номбурда хеле ситоиш кардаву “Тухфат-ул-Ҳабиб” ва “Латоифнома”-ро ба номи вай инъом карда аст. Бинобар ин маълум мешавад, ки дар он аём Амирӣ мусин шуда буд ва Фаҳрӣ дар он замон ҳудуди 25 сол дошта аст. Амирӣ на танҳо ошиқи шеър буда ва шуъароро низ дуст медошт, балки худаш ҳам шеър мегуфт ва агар девоне тартиб дода бошад, ҳам то ҳол дар ҳеч китобхона ё ганҷинае мавҷуд нест. Вале Фаҳрӣ дар “Тухфат-ул-Ҳабиб” ва Авҳадӣ дар “Арафот” чанд ғазали номбурдаро нақл кардаанд, ки аз ҷониби Амирӣ суруда шудаанд ва аз қабилӣ зер аст [11, 87]:

Зи он ҷо, ки қадри ӯст ҷӣ бинад хирад ба зар,
Хуршед заррае нанмояд ба чашми он.
Ҳам муфтаҳир ба тинати поки вай обу хок,
Ҳам мунфаъил зи дасту дилаш монда баҳру кон.
Сипехри авчи саодат, ки дар асобати раъй,
Билоди рӯйи заминро, ба ӯст зиннату зин.
Ҷаҳони фазлу ҳунар маъдани сахову ҳунар,
Мулозу малҷао, аҳли камолу шоҳ Ҳусайн.
Эй он, ки ҷаҳони хуш ба лиқои ту бувад,
То дар сипехр аст, ба лиқои ту бувад.
Ҳар ҷо, ки ҳадис бар забоне гузарад,
Хатми сухани он бех, ки дуои ту бувад.

[5, 176-177]

Бинобар ин ба хусусияти ихтисоси ду-се асари муҳаққиқона, ки аз тарафи баъзе фузалов ва донишмандони муосир навишта шудааст. Мавлоно Султон Муҳаммад мутахаллис ба Фаҳрии Ҳиравӣ фарзанди амире аз шуаро ва муаллифони қарни даҳуми ҳиҷрӣ аст, ки ин низ сабабе шуда метавонад барои таълифи тазкираи Равзат-ус-салотин” [8, 107].

Ҳамчу Фаҳрӣ ба дуои ту сухан хатм кунам,
Сурати ҳол нагӯям, ки дуорост маҳал.

[4, 6]

Таърихи вилодати вай ба дурустӣ маълум нест, вале аз муқоисаи таърих таълифи “Латоифнома” дар ҳудуди соли 962 ва “Ҳафт кишвар” дар аҳди шоҳ Исмоили аввал (907-930) бо таърихи таълифи чадидтарин асараш яъне “Қавохир-ул-аҷоиб”, ки дар ҳудуди соли 923 таълиф ёфтааст, метавон нагиҷа гирифт, ки ин асарҳо маҳсули давраи қавонии муаллиф аст ва “Қавохир-ул-аҷоиб” таълифи давраи пириаш. Аз ин рӯ метавон давраи вилодати вайро дар авоили қарни даҳум ё охири қарни нуҳум донист. Таърихи қатъии вафоти вай низ монанди таърихи вилодаташ маҷҳул аст.

Бино ба гуфтаи Тақиюддин Авҳадӣ “Арафот”, ки менависад:

“Ифтихори замони Мавлоно Фаҳрӣ дар санаи 970 дар Ҳинд буда ва маддоҳии шоҳ Ҳасан ибни Шуҷоъи Арғунӣ бисёр карда, вафоти вай бояд баъди соли 970 иттифоқ афтада бошад, соҳиби “Қомус-ул-аълум” (чилди панҷум 347) гӯяд:

“Дар авохирӣ қарни даҳуми ҳиҷрӣ вафот ёфта аст [10, 5].

Сабабҳо ва омилҳои асосии таълифи тазкираи “Равзат- ус-салоин” маҳз ҳамин маддоҳии шоҳ Ҳасан будани Фаҳрӣ аст. Аз абёте, ки ба василаи шоҳ Ҳасан дар “Тухфат-ул-Ҳабиб оварда шудааст маълум мегардад, ки Фаҳри ва шоҳ Ҳасан ҳанӯз аз Ҳирот ҳамдигарро мешинохтаанд.

Вақте ки Фаҳрӣ қадам ба ин ҷо гузошт фазо мусоид буд ва муҳити он ҷо аҷнабияте надошт. Дарбори шоҳ Ҳасан ороста буд ва шоирони Ҳирот дар он ҷо нағмасаро буданд. Ташкил ва зикри маҳофили илмӣ ва адабии он ҷо, ки ҳанӯз қиссаи порина нашуда буд забонзадаи ҳоссу ом буд. Ашхосе, ки аз он сарзамин ба он ҷо ворид шуданд, китобҳо ва девонҳои шеърро ба унвони тухфа ҳамроҳи худ оварданд. Бинобар ин қабл аз таълифи “Равзат-ус-салотин” девони шоҳ Ҳусайни Бойқаро ба дасти шоҳ Ҳасан расида буд. Ва ҳамон девон сабабгори асосии таълифи тазкираи “Равзат-ус-салотин” гардид [4, 6].

Фаҳрӣ тақрибан ба муддати 15 сол (947-962 ҳиҷрӣ) ё бештар ба шоҳ Ҳасан пайваста буд ва дар ин муддат ҷӣ карда аст маълум нест, вале дар ин муддат ӯ ду китоб ба номи “Равзат-ус-салотин” ва “Саноеъ-ул-Ҳасан” ба номи шоҳ Ҳасан таълиф намуд.

Сабабҳои дигари таълифи ин тазкира дар он аст, ки шоҳ Ҳасани Арғун, ки муғулнаҷод буд, бинобар ин фитратан тундмизоч ва сангдил буда, пас аз тахири Синд бар аҳолии он ҷо раҳм накард ва бинои зулму дар он ҷо гузошт. Аз рӯйи сиёсат умаро ва афроди қаблаи худро дар нуқоти мухталиф мусаллат кард то аҳолии маҳал натавонанд сари шӯриш бардоранд ва бадин тариқ муҳити номусоиде эҷод кард, ки дар он нафас кашидан душвор буд. Вале дар бораи аҳли илму фазлу шеърӯ сухан ва илму адаб вай ҳамон навозишу таваҷҷуҳро қабул медошт, ки соири фармонравоёни муғул дар Осӣи марказӣ рӯя менамуданд. Яъне дар як даст шамшер, ки зери он сари бурида хунҷакон ва дар дасти дигараш дафтари Маснавии шарифи ҳазрати Мавлонои Румиро доштанд. Аз як тараф манораҳо аз ҷумҷумаҳо сохта мешуд ва аз тарафи дигар дарборҳо ороста мегардид, ки дар он ҷо анбуҳи қасире аз арбоби илму фан парвариш меёфтанд.

Шоҳ Ҳасан мазҳари комили ҷумлаи ҳасоили муғул буд ва бо он, ки фитрати сахтгирӣ дошт, илмдӯст ва адабпаравар ва қадрдони фан ҳам буд. Худаш шеър мегуфт ва шуароро навозиш мекард. Соммирзо дар “Тухфаи Сомӣ” наққош будани ӯро ҳам баён карда аст.

“Ба ҳиддати зеҳну завоми айш машғул буда ва гӯянд: дар тасвир гоҳе дасте дорад ва гоҳе ба гуфтани назм хотир мегуморад” [9, 30]

Вақте, ки Фаҳрӣ ба дарбори илмнавозии вай расид, илова бар қасоид китобҳо низ ба номи вай

иншо кард. Тасаввур меравад аввалин китоби ӯ “Равзат-ус-салотин” аст ба тавре ки аз сатрҳои зер маълум мешавад: роҷеъ ба соли таълиф ва сабаби таълифи китоб мақоланигорон қиёси ҷудогона доранд:

Аввал, Марҳум Қозӣ Ахтар таълифи онро солҳои 920-921 х. мешуморад;
Баъдан, Доктор Абдурасули Хаёмпур бошад соли 957-962 х. меҳисобад;
Ва оқои Абдулхай Ҳабибӣ дар ҳудуди 960 х. ҳисоб мекунад.

Вале аз рӯйи шаҳодате, ки дар матни китоб мавҷуд аст, чунин ба назар мерасад, ки китоби мазкур баъд аз соли 952-953 х. ва қабл аз моҳи зулқаъдаи соли 958х. навишта шуда бошад.

Ёдгор Носир Мирзо: Носир Мирзо дар Синд ҳамроҳи Ҳумоюн буд ва пас аз мутаворӣ шудан Ҳумоюн бо ёрони Ёдгор Носирмирзо бо Комрон ва Аскарӣ алайҳи Ҳумоюн туғён намуд. Ва Ҳумоюн аз Эрон муроҷиат карда, бародарони худро шикаст дод ва Аскарӣ ва Ёдгор Носирро ибтидо зиндонӣ кард, вале баъдан вақте ки қасди тасхири Бадахшонро кард ва дар Қарабоғ расид, Ёдгор Носирро дар соли 953 мақтул сохт. Ва чадди ӯро ба Ғазна бурда дар қанори падараш Носирмирзо ба хок супурданд [15, 159].

Фаҳрӣ ин воқеаро ин тавр баён кардааст: “ва бисёр ҳавои салтанат дар сар дошт ва охир дар сари ҳамон рафт” [7, 59].

Маълумоти ғавқ мерасонад, ки Фаҳрӣ китоби худро баъд аз қатли Ёдгор Носир, ки дар соли (953 ҳичрӣ) рӯй дода, таълиф кардааст. [8, 51]

Баҳром Мирзо: фарзанди шоҳ Исмоил сафавӣ дар рамазон соли 952 х. вафот кард. Фаҳрӣ ҳоли ӯро ба наҳве навиштааст, ки гӯё ӯ ҳануз зинда буда аст:

“Баҳром Мирзо дар шеър ва иншо бисёр маҳорате дорад” [7, 72].

Ин иборат мерасонад, ки Фаҳрӣ “Равзат-ус-салотин”-ро вақте навиштааст, ки Баҳроммирзо мезиста.

Абдулазизхон: фарзанди Абдуллоҳхони узбек буд. Вафоти вай дар рӯзи чаҳоршанбе 26-раби-уссонии соли 957 х. рух дод. Фаҳрӣ исми ӯро ба наҳве зикр намудааст, ки гӯё вай ғавт шуда буд [7, 27].

Ин иборат далелат бар он ки аст, “Равзат-ус-салотин” баъд аз даргузашти Абдулазизхон дар таърихи 26-уми рабиуссонии соли 957 х. иттифоқ афтада, таълиф шудааст.

Ҳандал Мирзо: дар таърихи 21 зулқаъдаи рӯзи якшанбеи соли 957 х. ба қатл расид ва дар мавқеа, ки Фаҳрӣ ҳолашро баён карда, ҳануз ба қатл нарасида буд.

- Бинобар ин, дар рӯшаноии шавоҳиди ғавқ собит мешавад, ки “Равзат-ус-салотин” қабл аз 953-956 х. навишта нашуда, балки баъдан таълиф ёфтааст.

- Таълифи он дар байни 26 рабиулаввал соли 957 ҳичрӣ мутобиқ ба 12.04 1550 милодӣ ва 21 зулқаъда соли 958 24.11.1551 милодӣ анҷом ёфта аст.

Фаҳрӣ баъдан дар бар мундариҷаи ин китоб дар бораи шоҳ Таҳмосап менависад:

“Муддати се сол аст, ки бо ду сипоҳ кинаҳоҳи Машриқу Мағриб ба ҷидолу қитол ба сар бурда.”

Марҳум Қозӣ Ахтар дар ин маврид чунин хулоса намудааст, ки ин ишораест ба ҷидол ва қитол, ки Шоҳ Таҳмосп алайҳи туркони усмонӣ ва ғураҷистонӣ (жарҷиё) карда ва бародари вай Алқос Мирзо низ дар он даст дошта буд. Шоҳ Таҳмосп дар соли 958 бар ҳамаи онҳо зафар ёфт. Фаҳрӣ ин воқеаро ба се сол қабл қарор дода ва бино бар он марҳум Қозӣ Ахтар тасаввур кардааст, ки “Равзат-ус-салотин” се сол баъд аз ин воқеа, яъне дар соли 960-961 х. таълиф шудааст.

Бо дарназардошти нуктаи мундариҷаи боло, бадин натиҷа расидаем, ки Фаҳрӣ ин қисматро баъдан изофа намудааст.

Тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Фаҳрӣ аз лиҳози мавзӯ аввалин тазкирае мебошад, дар бораи шоҳону салотини шоир навишта шудааст. Зеро 175 сол баъд аз таълифи тазкираи мазкур Алӣ ибни Тайғури Бастомӣ тазкираи подшоҳони шеърғу ба номи “Ҳадоиқ-ус-салотин фӣ калом-ул-хавоси”-ро навишт. Ин тазкира дар соли 1092 х. дар дарбори Абулҳасан Тоношоҳ навишта шуд ва нусхаҳое аз он дар “Осорхонаи ҷунг” ба шумораи 537 мавҷуд аст. Ин тазкира арзиши бузургеро дар худ дорост, зеро тақрибан тамоми шуарои хонаводаҳои шоҳӣ дар ин китоб зикр шудааст [12, 104-113].

Тазкираи “Равзат-ус-салотин” аз лиҳози матолиб низ аҳаммият ва қадру қиммати он беш аз беш аст. Аҳволи баъзе салотин ва умарое, ки дар китобҳои дигар зикр нашуда ва аз лиҳози таърихӣ дорой аҳаммияти хосе мебошанд, ки дар ин тазкира ба риштаи таҳрир даромадаанд. Баъзе аз салотин, ки исми онҳо дар ҳеч китоби дигаре дида намешавад, дар ин китоби мазкур омадаанд. Ва баъзе аз подшоҳон ва умарое ҳастанд, ки ба василаи ин китоб барои аввалин маротиба зикри онҳо ошкоро шудааст, ки эшон шеър мегуфтаанд. Аз он ҷумла Фирӯзшоҳ, Абулҳасани Лонгоҳ, Малик Шамсиддини Пузхон, Малик Фаҳриддин, Малик Ҳусомиддин ва ғайра мебошанд. Марҳум Қозӣ Ахтар навиштааст, ки Фаҳрӣ иштибоҳан малик Фаҳриддинро Тӯроншоҳ навишта аст ва ин се султони охири зикр гардида ғолибан мутааллиқ ба силсилаи Шайбония будаанд ва зикри он ғайр аз “Табақоти Носирӣ” ҷойи дигаре ёфт намешавад [2, 15].

Сабабҳо ва илҳомоти Фаҳрӣ зимни таълифи тазкирааш ин аз “Тазкират-уш-шуъро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, “Силсилат-уз-заҳаб”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, “Зафарнома”-и Яздӣ, “Ҳабиб-ус-сияр”-и Хандамир ва “Маҷолис-ун-нафоис”-и Мир Алишери Навоӣ ба таври маъхаз истифода карда аст ва низ аз қисми ҳаштум ва нухуми маҷлиси нухум, ки ҳудаш дар “Латоифнома” изофа кардааст ба андозаи кофӣ кумак гирифта аст. Дар баъзе ҷойҳои тазкирааш ҳамон аҳвол ва ашъореро, ки дар “Латоифнома” мавҷуд мебошад айнан нақл кардааст [2, с. 15].

“Сабки иншоӣ Фаҳрӣ хеле сода, хоно ва равон аст. Албатта дар баъзе ҷойҳо ибораторӣ ҳам карда вале онро то ба охир идома надода, муҳтасар баён кардааст. Ва навиштаи ӯ ори аз тақаллуфи баён ва иншопардозӣ мебошад, ки сифати хоси тазкираҳо ва таърихҳои ҳамаср мебошад” [2, 15].

“Равзат-ус-салотин маълумотҳои ҷадидеро нисбат ба муҳити Синд фароҳам кардааст.

- Ишора ба маҷолиси илмии Шоҳ Ҳасан.

- Овардани тухфаи китобҳо аз Ҳуросон.

- Адаб ва эҳтиром нисбат ба шоҳ Ҳусайн Бойқаро. Вақте ки девони вай ба маҷлис оварда шуд Шоҳ Ҳасан эҳтироман баланд шуд.

- Нахустин бор маълум шуд, ки Шоҳбеки Арғун падари шоҳ Ҳасани Арғун шоир буда ва Нафсӣ таҳаллус мекарда аст. Шеъри ӯ низ ба таври намуна дарҷ шудааст.

Шоҳбек китобе дар нахв ба номи “Муттаҳиз-ул-баҷола” тасниф карда аст. Баъзе аҳвол ва ашъори шоҳ Ҳасанро ба риштаи таҳрир дароварда аст, ки аввалин бор барои муҳаққиқон маълум гаштааст.

Абдурасули Ҳаёмпур менависад, ки нусхаҳое, ки то кунун ба дасти мо омадааст ба шарҳи зер аст:

Нусхаи форсӣ: (шумораи 320), [13, 320], ки дар китобхонаи Носиюнол Порис мавҷуд аст, аз хама куҳантар ва дар ҳаёти мусанниф навишта шудааст. Матни китоб дар 32 варақ ё дар 64 саҳифа ғунҷонида шуда ва андозаи ҳар саҳифа 8×4 мебошад. Ва ҷаҳор саҳифа дар аввал ва нух саҳифа дар охири китоб афзуда шуда, ки рӯйи он ишора ва маншаоти муҳталиф навишта шудааст. Аз он ҷумла намунаи овардаҳои зер бо аҳаммият ва зарурӣ аст:

(С.1): аз саламаҳуллоҳу таъоло
Ба ҷӣ машғул кунам дидаву дилро, ки мудом,
Дил туро металабад, дида туро мехоҳад.
[савоб: мечӯяд]

Шунидам, ки ба гулҷеҳра назар дорӣ,
Ба ишқи лолашӯй доғ дар ҷигар дорӣ.

[11, 476]

Сабаби таълифи тазкираи Фаҳрӣ, ҳамчуноне ки аз унвони мақола ва мазмуни он маълум аст, ҳифзи таърихи салотину умаро ва шоҳони суханвар ва рӯйдодҳои муҳимми таърихии он давр аст. Муаллиф ҳамчун як шахси донишманд ва эҳтимолан шоҳид ё муосири баъзе рӯйдодҳои сиёсӣ аз таҷрибаҳои шоҳону салотин ҳатман бояд ҳифз шаванд ҳештанро масъул бар ин амр медонист ва бинобир ин ҳиммат ба ин кори бузург кардааст.

Ҳангоми таълифи тазкира Фаҳрӣ бо рӯйкард аз ахлоку шарҳи аҳвол осор ва зиндагии шоҳону салотину умарои шоир пардохта, дар навиштаи худ на танҳо намунаи ашъори эшон, балки рӯҳияи пандомезро низ пеш гирифтааст. Бисёре аз ҳикоятҳо ва шарҳҳое, ки дар тазкира омадаанд дорои паёмҳои ахлоқию тарбиявӣ ҳастанд. Муаллиф доир ба тазкираи хеш барои хонанда на танҳо паёми таърихи салотин, балки аз ҳикмату ибрат барои ояндагон панд гирифтандро меомӯзад.

Дар замоне, ки забони форсу тоҷикӣ дар Ҳиндустон забони илму адаб ва давлат буд, тазкиранависӣ ва ба авҷи аъло расида ва шеърӯ адаб ба ҳукми анъана даромада буд. Ҳамчун, як навъ хидмат ба фарҳанги исломӣ- форсии тоҷикӣ ба ҳисоб мерафт. Фаҳрии Ҳиравӣ бо ин асар мавқеъ ва ҷойгоҳи таърихию адабии форсизабонро дар муҳити қаламрави Синду Ҳинд нигоҳ медошт.

Маҳсусан дар сарзамини Ҳиндустон пас аз таъсиси давлати Темуриёни Ҳинд ба забони тоҷикӣ ба унвони адабиёти форсизабони Ҳиндустон шинохта шуд. Аз ибтидои асри XVI сар карда на шӯнамо ва ривочи адабиёт бо вучуди анъанаҳои зиёда аз панҷасраи худ, ба вазъи ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ, маънавӣ ва ҳатто муносибатҳои бо илму адаб доштани фармонфармоёни кишварҳои Мовароуннаҳр, Эрон ва Ҳиндустон алоқаманд гашт. Дар ин миён таърихи адабиёти Хуросонро то солҳои панҷоҳуми ин аср аз адабиёти Мовароуннаҳр ҳаргиз ҷудо тасаввур карда наметавон, чунки аввалан ин адабиёт давоми бевоситаи мантиқии адабиёти тоҷику форсӣ ва маҳсусан мактаби адабии Ҳирот буда, сарнавишти он ҳам дар шакл ва ҳам мундариҷаи навъҳои адабӣ ба мисоли тазкиранигорӣ аз адабиёти ин марҳилаи тоҷик мебошад. Сониян, ин таърихи тазкиранигорӣ дар адабиёт муаллифони гуногуни сарчашмаҳои адабию таърихӣ, ҳамчун Восифӣ, Фаҳрии Ҳиравӣ, Ҳақимшоҳи Қазвинӣ, Соммирзои Сафавӣ ва Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ як таркиби ҷудонопазири адабиёти тоҷику форсӣ сарзамини Мовароуннаҳр маҳсуб мегарданд [1, 3-4].

Арзани ҳунарии таърихнигорӣ ва тавонии суҳанварӣ дар маҳофилу маҷоли салотин ин сабаби дигаре аз таълифи “Равзат-ус-салотин”-и Фаҳрӣ маҳсуб мегардад. Зеро таълифи тазкира барои як адиб фурсату шароити муносиб ва дорои тақозои замонро талаб менамуд, то шева ва услуби ниғориш, дониши таърихӣ ва ҳунари суҳанвариро Фаҳрӣ дар худ доро буд. Фаҳрӣ мехост аз тариқи ин асар ҷойгоҳи илмию адабии худро устувор кунад то дар назари султон мақоми назаррасро доро бошад. Ва ба ин васила ӯ тавонист таваҷҷуҳи доираҳои ҳукмронро низ ба даст оварад.

Дар поён ба таври хулоса ҳаминаро метавон баён дошт, ки бо таваҷҷуҳ ба анъанаи эҳдои китобҳо ба салотину умаро ва шоҳону вузаро асбоби аслии таълифи тазкираи Фаҳрии Ҳиравӣ буда, ин ҳада ба ҳокими он вақт шоҳ Ҳасани Арғун амали гаштааст. Ва дар ин миён муаллиф тавонист то ба ин васила аз ҳимоят ва ҷойгоҳи иҷтимоию сиёсии хосе дар назди ӯ бархурдор гардад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Р. Ҳодизода Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI- XIX ва ибтидои асри XX): Ҳодизода Р, У. Қаримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф 1988 - 416-с.

2. Ахтарӣ Армуғон, тазкираи “Офтоби оламтоб”-и Қозӣ Муҳаммад Содикқони Ҳугли / Ахтари Содикқон ба тасҳеҳи Маризиябег Вардӣ зери назари Юсуфбек Бопур. Интишорти Сафир Ардаҳол (соли 1393 шамсӣ мутобиқ 2013 милодӣ). – 1758 с.

3. Болдирев, А. Н., Персидские переводы «Маджалис-ан-нафайс» Наваи, «Уч. зап. ЛГУ. сср. востоковедческих наук», в. 3, Л., – 1052 с. 4. Дебочаи Тазкираи “Равзат-ус-салотин” Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ бо тасҳеҳ ва ҳошияи доктор Ҳаёмпур, муассисаи таърих ва фарҳанги Эрон, Табрз (1345 ҳ.ш.). – 89 с.

5. “Латоифнома” тарҷумаи “Маҷолис-ун-нафоис” таълифи Мир Алишери Навоӣ тарҷумаи Ҳақимшоҳ Муҳамади Қазвинӣ . – 468 с.

6. Ҳидоят, Ризоқулихони Табаристонӣ / Ризоқулихон Ҳидояти Табаристонӣ. Таълифи тазкираи адабӣ муфассале аз нусхаи мунқаҳӣ бо тасҳеҳии Мусафо Мазохирӣ дар соли (1334-1340) шамсӣ мутобиқ ба (1284 қамарӣ) дар шаш муҷаллад интишор шуд.

7. Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ Тазкираи “Равзат-ус-салотин” / Ҳиравии Фаҳрӣ. бо тасҳеҳ ва ҳошияи доктор Ҳаёмпур, муассисаи таърих ва фарҳанги – Эрон: Табрз. 1345 ҳ.ш. – 189 с.

8. Тазкираи “Равзат-ус-салотин” ва “Ҷавоҳир-ул-аҷоиб” (маъа девони Фаҳрии Ҳиравӣ) / Ҳи-

равии Фахрӣ. Тасҳеҳ ва ҳошияи Сайид Ҳусомиддини Рошидӣ. – Ҳайдаробод: Дорулсалтанат солҳои 957-962 ҳ./ 1967 м. – 181 с.

9. Сомирзои Сафавӣ “Тухфаи Сомӣ” / Сомирзо Сафавӣ Муштамил бар асоми ва осори қариб 700 шоир аз шуърои номдор ва гумном бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ваҳиди Дастгардӣ (соли 1314 шамсӣ мутобиқ ба 192 милодӣ анҷом ёфт.) – Теҳрон: Армуғон. – 191 с.

10. Тазкираи “Разат-ус-салотин ва Чавоҳир-ул-аҷоиб” (маъа девони Фаҳрии Ҳиравӣ) / Ҳиравии Фаҳрӣ дар Дор-ул-салтанат дар солҳои 957-962 навишта шуд. Тасҳеҳ ва ҳошияи Сайид Ҳусомиддини Рошидӣ Ҳайдаробод: 1967 м. – 181с.

11. “Фаҳрии Ҳиравӣ ва се асари ӯ / Ҳиравии Фаҳри тарҷумаи Муҳаммад Зуфар // маҷаллаи Донишқадаи Адабиёт ва улуми инсонӣ – Машҳад: (30.03. 1350 ҳ. ш.) Аҳмад Гулчини Маонӣ. – 422-507 с. + 87 с.

12. Феҳристи Али ибни Тайғури Бастомӣ. Тазкираи подшоҳони шеърғӯ ба номи “Ҳадоиқ-ус-салотин фи калом-ул-хавоқийн”, таҳти шумораи 2:104-113 нусхаи хаттӣ.

13. Феҳристи чилди аввал Блуша, таҳти шумораи 320 Тазкираи “Разат-ус-салотин” Фаҳрии Ҳирвӣ дар китобхонаи Носиюнол Фаронса мавҷуд аст, аз ҳама кухнатар ва дар замони Фаҳрии Ҳиравӣ навишта шудааст.

14. Фаҳрии Ҳиравӣ ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик. Дисертатсияи Ализода Саидхоча. – Душанбе, 2009.

15. “Ҳумоюн подшоҳ” Тазкираи Ҳумоюн ва Акбаршоҳи Бобурӣ подшоҳи Ҳинд, таълифи Боязиди Баёт. Ба саъй ва эҳтимоми Муҳаммад Ҳидоятӣ Ҳусайн, чилди дувум. – Теҳрон: Интишороти “Асотир”, 1382 ш./ 1865м. – 449с.

САБАБҲО ВА ОМИЛҲОИ ТАЪЛИФИ ТАЗКИРАИ “РАВЗАТ-УС-САЛОТИН”-И ФАҲРИИ ҲИРАВИ

Тазкира ва тазкиранигорӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб гардида, таҳқиқ ва таъбу нашри тазкираҳо гоми муҳиммеро дар ин соҳа доро мебошад. Муаррифӣ намудани тазкираҳо, ки таъбу завқӣ муҳаққиқро бедор месозад ин балоғати адабиву итеъодӣ лафзиву маънавии бо забони ширини тоҷикии форсӣ таълиф ва эҷод гардидани тазкираҳо аст, тӯли садсолаҳо барои омӯзиши таърихи илму адаби тоҷик хидмат менамояд.

Маҳз аз зумраи чунин тазкираҳо “Равзат-ус-салотин”-и Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ маҳсуб мегардад, ки тарҷумаи ҳоли мухтасар ва ашъори 84 тан аз шоҳону салотини суҳанвар ва 2 шоири дигарро дар бар гирифтааст.

Дар мақолаи мазкур сабабҳо ва омилҳои таълифи тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ баён гардидааст, ки ин ҳифзи таърихи салотину умаро ва шоҳони суҳанвар ва рӯйдодҳои муҳими таърихӣ, таълимӣ ахлоқӣ ва ибратомӯзӣ барои шоҳону салотин, шиносӣ ва эҳёи фарҳанги исломии форсу тоҷик дар муҳити Синд ва Ҳинд, эҳдои китобҳо ба салотину умаро ва шоҳону вузаро ва дигар сабабҳо бо истифода аз сарчашмаҳои муътабар дар ин мавзӯ ишора шудааст.

Калидвожаҳо: тазкира, шоҳон, умаро, ҳоким, ғазал, қасида, сабабҳо ва омилҳо, ташаббус, шоир.

Иззатов Неъматулло Ҳикматуллоевич докторанти PhD ихтисоси 6D021400 “Адабиётшиносӣ (10.01.08)-Назарияи адабиёт матншиносӣ” ММХ назди Раёсати АМИТ

Суроға: 734042, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

Тел: (+992) 915595975. **E-mail** izzatovnematullo@gmail.com

ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ НАПИСАНИЯ ТАЗКИРЫ «РАВЗАТ-УС-САЛОТИН» ФАҲРИИ ХИРАВИ

Тазкира и тазкираописание являются важными аспектами таджикско-персидской литературы, и исследование, публикация и распространение тазкир играют значительную роль в этой

области. Представление тазкир, которые пробуждают интерес и вдохновение у исследователей, связано с их высоким литературным совершенством, богатым языковым и смысловым содержанием, а также тем, что они написаны на красивом таджикско-персидском языке. В течение столетий такие произведения служат важным источником для изучения истории науки и литературы таджикского народа.

Одной из таких тазкир является «Равзат-ус-салатин» (в переводе «Сад султанов»), изданная Султаном Мухаммадом Фахрии Хирави, в которой представлены краткие биографии и ещё стихи 84 поэтов из числа царей и правителей, а также информация двух других поэтов.

В данной статье рассматриваются причины и факторы, побудившие автора к созданию тазкиры «Равзат-ус-салатин», в частности, сохранение истории султанов, эмиров и поэтически одарённых правителей, освещение важных исторических событий, воспитательно-нравственная и поучительная направленность произведения, адресованная царям и султанам, знакомство с исламской, персидской и таджикской культурой, её возрождение в среде Синда и Индии, дарение книг султанам, эмирам, царям и визирам, а также другие причины, о которых говорится на базе надежных источников, исследованных по этой теме.

Ключевые слова: тазкира, цари, эмиры, правители, газель, касыда, причины и факторы, инициатива, поэт.

Иzzатов Нематулло Хикматуллоевич, докторант PhD по специальности 6D021400 — «Литературоведение (10.01.08) — Теория литературы, текстология», Международный междуниверситетский центр при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана.

Адрес: 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел: (+992) 915595975 **E-mail:** izzatovnematullo@gmail.com

THE REASONS AND FACTORS FOR WRITING THE TAZKIRA "RAVZAT-US-SALATIN" BY FAKHRIA HIRAVI

Tazkira and Tazkira writing are important aspects of Tajik-Persian literature, and the research, publication, and dissemination of tazkira play a significant role in this field. The presentation of tazkirs, which arouse the interest and inspiration of researchers, is due to their high literary excellence, rich linguistic and semantic content, as well as the fact that they are written in beautiful Tajik-Persian. For centuries, such works have served as an important source for studying the history of science and literature of the Tajik people.

One of these tazkirs is Ravzat-us-salatin (translated as "The Garden of the Sultans"), published by Sultan Muhammad Fakhria Hiravi, which contains short biographies and poems by 84 poets from among the kings and rulers, as well as illustrations by two other poets.

This article examines the reasons and factors that prompted the author to create the tazkira "Ravzat-us-salatin", in particular, the preservation of the history of sultans, emirs and poetically gifted rulers, coverage of important historical events, educational, moral and instructive orientation of the work, addressed to kings and sultans, acquaintance with Islamic, Persian and Tajik culture. its revival among Sindh and India, the donation of books to sultans, emirs, kings and viziers, as well as other reasons, which are discussed on the basis of reliable sources researched on this topic.

Key words: tazkira, kings, emirs, rulers, gazelle, kasida, causes and factors, initiative, poet.

Nematullo Hikmatulloevich Izzatov, PhD candidate in the specialty 6D021400 — "Literary Studies (10.01.08) — Theory of Literature, Textual criticism", International Interuniversity Center at the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734042, Republic of Tajikistan.

Tel: (+992) 915595975 **E-mail:** izzatovnematullo@gmail.com

АРЗИШИ ИШОРОТИ ИЛМӢ - АМАЛИИ ТАБИӢ, ТИББӢ ВА АСОТИРИ СИМУРҒ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ

Шоинбодов Н¹

Ҳаким Абдулқосим Фирдавсӣ дар таърихи адаби форсии тоҷикӣ аз асри X то ибтидои асри XIX ягона ҳамосасаро, ҷангноманависи Арабу Аҷам аст, ки тафаккур ва ақлу хирадро болотар аз ҳар гуна мазҳабу ойин, равия ва ҷунбишҳо гузоштааст:

Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнағзарад.
Худованди ному худованди ҷой,
Худованди рӯзидиху раҳнамой.

[1, 11]

Он чиро файласуфони баъдӣ – Иммануил Кант, Фейербах Гегел, Карл Маркс, Фридрих Нитше, Артур Шопенгауэр, Владимир Соловёв, Николай Бердяев ҷун назарияи муъҷизаи хирад ва тафаккури инқилобии исёнгарои ҷараёнҳои фалсафаи таҳлилӣ, персоналистӣ (равияҳои ба монанди позитивизм, марксизм, дуализм ва идеализми олмонӣ) мушоҳида карданд, аммо касе аз “Шоҳнома” зикр ё иқтибос накарда. Аз “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ саропо ҳамаи мактабҳои фалсафии дунё мисол оварда метавонанд. Ҷуноне ки имрӯз “Маснавӣ”-и Ҷалолиддини Балхиро ҳам исломсизеҷо, ҳам тундгароён, ҳам хирадмандони даҳрӣ ва ҳам фозилони Масеҷо, Буддо ва Кришна барои тақвияти даъво мисол меоранд [15, 54].

Афкори илмӣ ва тасвирҳои диққи Ҳаким Фирдавсӣ аз дариҷаи замони заволи шоҳаншоҳии Сомониён, даргириҷо, тохтутози аҷнабиён, баъдтар қувват гирифтани Исломи тундгаро, тақвияти ҷараёнҳои Ислом, аз ҷумла Исмоилия, ба риштаи назми “Шоҳнома” ворид шуданд. Хирад, эҷод, паҷуҳишу тадқиқот ва кашфи асрори табиат дар “Шоҳнома” танҷо маҳсули тафаккури илмӣ - таҳлилӣ ба хогири бунёди девори оҳанин ва сипари хифз аз ҷунин ҷараёну мутаакибон, кофиршикорон буд [19, 56].

Ҳаким Фирдавсӣ шоҳасарро дар анҷоми фалокатбори “асри тиллоӣ”-и Сомониён хатм кард. Аммо пас аз “борони сиёсӣ”, “барфи шадиди сиёсӣ”-и баъдтар ба миён омад, яъне пас аз тохтутозҷо ва даргириҷо ҳукумати Ғазнавиён зимоми идоротро ба даст гирифт. Ҳаким Фирдавсӣ ҷун дигар илоҷ надошт, пас аз ислоҷот ва таҳрири 5-сола “Шоҳнома”-ро ба Маҳмуди Ғазнави эҷдо кард. Замоне ки бар авлиёву анбиё ва мардуми қаторӣ ва кулли мавҷудот амр ва фармони шоҳе бо номи дини Ислом амри қатъӣ буд. Замоне ки маънавиёт ва арзишҳои фарҳангӣ зери по гаштанду бухрони маънавиёт ба авҷи аъло расида буд, Ҳакими Тӯс ба Маҳмуди Ғазнави китоб тақдим кард. “Шоҳнома” мантиқан “Инкорнома”-и давр ва дар мадди аввал ситоиш ва мадҳи Хирад, Олами офаридашуда, пайдоиши Офтобу Моҳ, мардум ва исёни хираду ақл буд. Ва баъди он ситоиши Пайғамбар ва ёронаш таъби Шоҳро хира кард. Дар ифтитоҳномаи китоб низ донишро аввалтар аз дин меғузорад:

Туво донишу дин раҳонад дуруст,
Раҳи растагорӣ бибояд-т ҷуст.

[1, 13]

Ҳаким Фирдавсӣ дар мадҳи олам ва мардум 41 байт ва дар сифати Пайғамбар ва ёронаш 30 байт эҷдо кардааст. Ва бо вучуди он ки Ҳаким Фирдавсӣ аз таърих, шарият ва фалсафаи Ислом, ҷараёнҳои динии Миср, Юнону Рум оғоҷ буд, офариниши олам, моҳу офтобро ҷун диалектикаи табиат талқин намуд:

1. Шоинбодов Начмиддин – ходими илмии Маркази мероси хатгии назди Раёсати АМИТ

Яке оташе баршуда тобнок,
Миён боду об аз бари тирахок.
Нахустин, ки оташ зи чунбиш дамид,
Зи гармиш пас хушкӣ омад паид.
В-аз он пас зи ором сардӣ намуд,
Зи сардӣ ҳамон боз таррӣ фузуд.
Чу ин чор гавҳар ба чой омаданд,
Зи баҳри сипанҷӣ сарой омаданд.

[1, 12]

Он чиро материализми амалии (бештар ба ғояи пайдоиши олами марксистӣ шабоҳат дошт) пруссаи миллионсолаи тӯфони гармӣ аз ғояти таркишҳо дар Офтоб, оғози яхбандии ҳазорсола ва пас аз вулқонҳо (ки оташ зи чунбиш дамид) хушкӣ (Зи гармӣ-ш пас хушкӣ омад паид) пайдо шудани Замиро хеле оммафаҳм тасвир кардааст.

Хиради ладуннии Ҳаким Фирдавсӣ беш аз дусад сол дар фалсафа идома ёфта, фирқаи Исмоилия тақвият ёфт, оммаи қаторӣ, Арабу Аҷам, ҳам суфиён, ҳам таййибиён ва ҳам рофизиён дар исёну инқилобҳои хеш аз “Шоҳнома” парчам сохтанд [20, 243].

Тамаддуни дунявии халқи тоҷик аз аҳди қадим то аввали асри XIX ду рукни асосӣ дошт. Ормонҳои худшиносии миллӣ, ки ба ақидаи олим Ричард Фрай, асосгузораи Ҷамшед писари Вивангаҳон буд, ба таври такмил ва тақвияти амалӣ аз ҷониби Ҳаким Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” эҳё гардиданд. Рукни дуюм, ки асосгузораи Зардушт буд, дар 4 қарни баъдӣ пасту баландихоро гузашта, ҳатто ба ҳолати заволи расида буд. Маҳз дунявияти “Шоҳнома” ба раванқи илми таърих ва ҷуғрофиё ва табиатшиносӣ роҳи васеъ кушод [16, 29].

Акнун кашфиёти илми Ҳаким Фирдавсиро оид ба баданшиносии одам (анатомияи одам) ҳангоми таваллуди Рустам дар “Гуфтор андар зодани Рустам” дар достони “Зол ва Рудоба” мушаххасан баррасӣ мекунем. Тибқи ривоятҳо, Ҳаким Фирдавсӣ бо осори илмҳои табиатшиносӣ ва тиббии замонаш, аз ҷумла, Абуалӣ ибни Сино, Закариёи Розӣ ва Берунӣ оғох буд. Рудоба пас аз 9 моҳ эҳсос мекунад, ки Рустам дар батнаш калончусса ва вазнин шудааст. Дояҳо аз ин аҳвол Зол ва аҳли хонаводаро хабардор мекунанд...

Ҳаким Фирдавсӣ муҳити хуруҷи таассуб, табобати руҳониёни дин, рушди табобат бо дуо ва сураҳои ва дигар амалиёти ҷодугариро медонист. Вале дар наҷот додани Рудоба ба Худованд, бузургони дин ва руҳониён умед набаста, Симурғи асотириро ба кумак даъват мекунад.

Мағз андар мағзи “Шоҳнома” ё худ авҷи дунявияти Ҳаким Фирдавсӣ ин достони “Зол ва Рудоба” мебошад. Тибқи маълумотҳои фанни момодоягӣ ва пизишкии, занон пас аз ҳомиладорӣ дар натиҷаи калоншавии ҳаҷми тифл дар батн ба мушкилот дучор мешавад. Рустами афсонавӣ ҷисман дар батни модар хеле бузург будааст:

Басе барнаёмад бар ин рӯзгор,
Ки озодсарв андаромад ба бор,
Баҳори дилафрӯз пажмурда шуд,
Дилаш бо ғаму ранҷ биспурда шуд.
Зи бас бор к-ӯ дошт дар андарун,
Ҳаме ронд Рудоба аз дида хун.

[1, 109]

Табибони маризиҳои занона, ҳамин тасвири Ҳаким Фирдавсиро илман тасдиқ мекунанд. Номзади илми тиб, мудири кафедраи Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон Бадахшон Қоимдодова шарҳ дод, ки Ҳаким Фирдавсӣ давраи ҳомиладории Рудобаро чун табиби касбӣ тасвир кардааст. Ва ҳатто аломатҳои мушкилоти танг будани батн барои навзоди калончуссаро илмӣ шарҳ медиҳад:

Шикам сахт шуд фарбеҳу тан гарон.

Шуд он арғувонӣ рухаш заъфарон.

[1, 108]

Рудоба аз ғояти ин ҳолати сахт рангаш зард мешуд. Аз беҳобӣ дар арафаи таваллуд кардан азият мекашид:

Чунон гашта беҳобу пажмурдаам

Ту гӯӣ, ки ман зиндаи мурдаам.

[1, 12]

Ва мунтазам дар натиҷаи мубодилаи сусти моддаҳои ғизоӣ пусти сахт гардида, норухатию қарахтӣ ҳисс мешавад. Тавсияи тиббии Ҳаким Фирдавсӣ ҳоло ҳам тағйир нахӯрдааст. Барои зани ҳомиладор оромӣ ва хоб хеле зарур буда, ҳисро аз мушкilotи дарди шадид пешгирӣ менамояд:

Ҳамоно замон омадастам фароз

В-аз ин бор бурдан наёбам ҷавоз,

Чунин то гаҳи зодан омад фароз,

Ба хобу ба ором будаш ниёз.

[1, 108]

Золи Зар афсона ва ривояти Симури оҳаниннуло ба ёд овард (Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бобҳои “Чора сохтани Симури Рустамро”, “Бозгаштани Рустам ба ҷанги Исфандиёр”, “Тир андохтани Рустам Исфандиёрро ба ҷашм”, “Андарз кардани Исфандиёр Рустамро” омадаанд, ки нақли бобҳои номбаршуда дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ тахти боби “Мултаҷо шудани Зол ба Симури”, “Қайфияте, ки ба марги Исфандиёр мунтаҷо мешавад”, Симури тимсоли наҷот ва ёрии таъҷили дар ҳолати изтироӣ тасвир шудааст. Вай ба Синдухт - модари Рудоба, қиссаи Симуриро нақл карда, амр дод, ки пари Симуриро аз ҷое, ки пинҳон кардааст, оваранд. Пари Симуриро оварданд. Золи Зар онро сӯзонид. Симури пас аз ҷанде ба замин фуруд омад.

Баъдан Симури мефармояд, ки бо теги обгун шиками Рудобаро ҷок кунанд. Ва тавре дар тибби муосир ҳаст, барои эҳсос накардани дарди шадид ва азоб нақшидан бо май (шароб) Рудобаро мадхуш (наркоз) мекунанд.

Ба ҳамин зайл, достони “Зол ва Рудоба”, боби “Гуфтор андар зодани Рустам” шаҳодат медиҳад, ки Абулқосим Фирдавсӣ таърихи тибби Юнони Қадим, ривоят ва муъҷизаҳои аз шиками занони мурда баровардани кӯдакон ва зинда мондани тифлон, паҳлавонони ояндаи Юнон - Селеми ва Коронис тавассути ҷарроҳ Эскулап хуб медонист. Ҳаким Фирдавсӣ дар ин дoston бори нахуст барои наҷот додани тифл ва модар амалиёти ҷарроҳӣ бо усули имрӯзаи буриши қайсарӣ (кесарево сечение (КС) кашф мекунад. Буриши қайсарӣ дар тибби муосир як амалиёти ҷарроҳӣ барои таваллуди кӯдак тавассути буриш дар девори шикам ва бачадони модар аст. Ин амалиёт бо сабабҳои тиббӣ вақте анҷом дода мешавад, ки таваллуди табиӣ тавассути маҳбал барои модар, кӯдак ё ҳарду хатарнок маҳсуб гардида, илочи наҷот дар амалиёти ҷарроҳӣ аст (Анестезия (одатан сутунмӯҳра) ба модар имкон медиҳад, ки хушёр бошад, вале бедард бошад, ё анестезияи умумӣ истифода мешавад). Сипас духтур буришхоро дар бачадон ва девори шикам медӯзад [3, 234].

Дар марҳали баъдӣ акнун ба зан доруҳои тибқи он давр дармонҳои гиёҳӣ дода мешавад:

Гиёҳе, ки гӯям, ту бо ширу мушк,

Бикӯбу бикун ҳар се дар соя хушк.

Бисою биёло бар он хастагиш,

Бибинӣ ҳам андар замон растагиш.

Ҳамон захмгоҳаш фуру дӯхтанд,

Ба дору ҳама дард биспӯхтавд.

Чу аз хоб бедор шуд сарвбун,

Ба Синдухт букшод лаб бар сухун.

[1, 110]

Паҳлӯи дигари ин асотир аз он гувоҳӣ медиҳад, ки парандаи афсонавии ривоёти Руми қадимро низ Ҳаким Фирдавсӣ бори аввал истифода кардааст. Худои тандурустии Юнон Аскелепис ва худои тандурустии Рум Эскулап парандаи афсонавии Симурғро дар ҳолатҳои изтирории ёрии таъҷилий даъват мекарданд. Ин ривоят баъдтар дар адабиёти тоҷикӣ ва форсӣ ҳамчун истиора баъри қаҳрамонҳои шеър хеле маъмул гашт [2, 131].

Симурғ дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ гоҳе дар олами тахайюл ва гоҳе аз ривояту афсона ба воқеияти материалистӣ мубаддал гашта, ормони дунёи воқеии бидуни нури фавкутабиירו талқин мекунад. Дар тасвири Фирдавсӣ омада, ки Симурғ ба худӣ Рустам мурочиат намуда сухан гуфтааст:

Бад-ӯ гуфт Симурғ, к-“Эй пилтан,
Туй номдори ҳама анчуман.
Чаро разм чувтӣ зи Исфандиёр,
Ки ӯ ҳаст рӯинтану номдор? ...”
Пас он гаҳ яке чора созам туро,
Ба хуршед сар барфарозам туро.
Чу бишнид Рустам аз ӯ шод гашт,
В-аз андешаи чангаш озод гашт.

[1, 393]

Дар фарҳангҳои истилоҳӣ Симурғ (авестой) – “мурғе, ки бар фарози дарахт ё кӯҳ ошён дорад, парандаест афсонаӣ дар асотири бостонии Эронзамин” маънидод шудааст. Тибқи осори зардуштӣ, Симурғ парандаест фарохбол, ки бар дарахти дармонбахши “Виспобиш” ё “Ҳарвисп тухмак” ошён дорад ва ин дарахт дар дарёи Варукаша ё Фарохкарт мерӯяду тухмаи ҳама гиёҳонро дар бар дорад. Ҳар гоҳ ки Симурғ бар ошёнаш фуруд ояд ва ё аз он парвоз кунад, аз ин дарахт тухмҳоро мерезонад ва боду борон онро ҳама ҷо мебаранд. Аммо аз миёнаҳои ҳазораи I пеш аз милод бархе аз эронӣён Симурғро ҷонваре пиндоштанд, ки шерсару шерпанча, шоҳинбадан, товусдум ва пистондор аст. Ҳаким Фирдавсӣ маҳз асотири афсонавии Симурғро дар ду кутб - манфӣ ва мусбат қарор дода, вазъи сиёсӣ-ичтимоии давраи пурталотуми заволи империяи Сомониёнро таҷассум кардааст.

Ҳаким Фирдавсӣ дар ҳолатҳои ногувор, мушкил ва изтирорӣ Симурғро даъват мекунад. Маҳз ин парандаи оқил, часур, тавоно дар ҳалли мушкилоти қаҳрамонони “Шоҳнома” – Золи Зар, Сом, Рустам, Сиёвуш, Сухроб, Исфандиёр шарик буд. Тибқи асотири Эронзамин, Симурғ ба Золи Зар ва баъдан ба Рустам фармонбардор буд. Ҳаким Фирдавсӣ Симурғро чун фариштаи ниғаҳбони паҳлавонон – Сому Золу Рустаму Исфандиёр тасвир кардааст. Доктор Забехуллоҳи Сафо, Ҳермон Этте муътақид ҳастанд, ки Рустаму хонадонаш дар “Шоҳнома” решаи сақӣ (сарматӣ, алонӣ ва суғдӣ доранд). Сенмурв ё Симурғ дар фарҳангу адаби исломии Эронзамин, аз ҷумла дostonҳои паҳлавонӣ ва осори ирфонӣ низ нақши муҳим дорад [6, 24].

Симурғ дар “Шоҳнома” ду чехраи мухталиф – яке яздонӣ (дар достони Зол) ва дигаре аҳриманӣ (дар достони Исфандиёр) тасвир шудааст. Ҳаким Фирдавсӣ моҳияти кутби манфию мусбат, сиёҳу сафеди Симурғро аз ривоёти Рум ва Юнони қадим хуб медонист. Драматизми “Шоҳнома” аз ин сабаб хеле ҷолиб ва дӯстдоштанист. Мардумони мансуб ба қавми ориёӣ бештар Симурғи мушкилкушо, ҳоҷатбарору хайрхоҳро қаҳрамони ривоёту асотир қарор додаанд. Тибқи ривояти Пирони Бадахшон, дар Шуғнон дар дараи Сучон дар кӯҳдомани қуллаи Шоҳи Тирандози ноҳияи Роштқалъа Симурғ лона доштааст. Тибқи ривоятҳо, дар фалокатҳои табиӣ Симурғ ба имдоди мардум меояд. Симурғ дар адабиёти ирфонӣ низ симои ҷовидонӣ гирифтааст:

Зоғи сияҳ бо байзаҳо мекард бозӣ дар ҳаво,
Бирбуд ногаҳ аз қазо Симурғи зарриншапараш.

[6, 18]

Дар омади сухан бояд зикр кард, дар аксари маъхазҳо ва тадқиқоти олимони Симурғро ба забони арабӣ Анқо тарҷума кардаанд. Анқо калимаи арабӣ буда ва дар тарҷума парандаи аждар-

гарданро маънидод мекунад. Тибки ривоятҳо, Анқо дар байни мардум мезист. Рӯзе ӯ ба шикор баромада, нобарор баргашт. Кӯдакero рабуда, фурӯ бурд. Мардум эътироз карда, ба Худо шикоят карданд. Ғазаби худовандӣ насли Анқоро аз замин барканд. Аз ҳамин ҷост, ки Анқо ноёфт гардид. Дар ривояти роҷеъ ба ҳазрати Сулаймон низ омадааст, ки Анқо дар паси кӯҳи Қоф маскан дошта, аз назари инсоният нопадид аст:

Кас наёбад ба ишқ-бар пирӯз,
Ишқ Анқои муғриб аст имрӯз.
[5, 46]

Анқои арабӣ моли Фирдавсӣ нест. Он тамоман дигар аст. Симурғи Ҳаким Фирдавсӣ низ аз назарҳо нопадид аст. Аммо симои ӯ мададрасони имонии мардум аст.

Баъдан Ҳаким Фирдавсӣ тарбият ва парвариши Рустами тифлро бо анъаноти дунявӣ ҳикоя мекунад. Рустами Достони тануманди азимҷусса дар тифлӣ низ ба ғизо ниёзи зиёд пайдо кард. Аз рӯйи тасвири Ҳаким Фирдавсӣ, ба Рустам бидуни шири модар аз шири момодояҳо истифода мекарданд.

“Сина додани кӯдаки навзод, мувофиқи талабот, ҳар вақте ки кӯдак нишонаҳои гуруснагӣ нишон медиҳад, бо фосилаи аз 1,5 то 3 соат тавсия дода мешавад. Дар рӯзҳо ва ҳафтаҳои аввали ҳаёт, ғизодиҳӣ метавонад зуд-зуд бошад. Ғизодиҳии якдафъаина одатан 15-30 дақиқа давом мекунад, аммо барои кӯдакони заиф ё бармаҳал метавонад дарозтар бошад. Муҳим аст, ки ба ниёзҳои кӯдак диққат диҳед ва барои ҳавасмандгардонии хӯрдани шир ҳарчи зудтар ғизо диҳед” (Дастурномаи парвариши тифл).

Ин таъкиди имрӯзаро дар қарни Х Ҳаким Фирдавсӣ хуб медонист. Ӯ дар асл ҳам азимҷусса будани тифлро ишора кардааст, ки барои истеъмолаш шири зиёдтари модар тақозо мешавад:

Ба Рустам ҳамедод даҳ доя шир,
Ки неруи мард асту сармоя шир.
Чу аз шир омад сӯи х(в)арданӣ,
Шуд аз нону аз гӯшт парварданӣ.
[1, 110]

Инак, боз дигар кашфиёт ва пешгӯии Ҳаким Фирдавсиро оид ба тахайюли фазои маҷозии Ҳаким Фирдавсӣ дар достони “Бежан ва Манижа” дар мавриди “Ҷоми гетинамо” шарҳ медиҳем. Ҷоми гетинамо (оинаи нилгун) ин пешгӯии илмию амалии Ҳаким Фирдавсӣ дар мавриди тасвири ҳодисаҳо дар оинаи ҷом ба истилоҳ симои имрӯзаи телевизион аст. Дар гуфтори “Дидани Кайхусрав Бежанро дар Ҷоми гетинамо” Кайхусрав Бежанро воқеан дар навори ҷом мебинад:

Пас он ҷом бар каф ниҳоду бидид,
Дар ӯ ҳафт кишвар ҳаме бингарид.
Зи кору нишони сипехри баланд,
Ҳама кард пайдо, чию чуну чанд.
[1, 479]

Бо эҷоди дostonҳои “Гуфтор андар зодани Рустам”, “Омадани Сом ба дидани Рустам” Ҳаким Фирдавсӣ бори дигар нахзати зеҳнӣ, инқилоби бартариини зиндагии дунявии иҷтимоиро аз фалсафаи динии қолабии дур аз воқеият чун кафолати рушди ҷомеа маҳсуб медонад. Ҷанбаҳои илмӣ ва кашфи илмӣ Ҳаким Фирдавсӣ дар мавриди кайҳон, замину ситораҳо низ арзиши баланди илмӣ доранд. Ҳаким Фирдавсӣ боз ҳам часуруна тавоноӣ, қудратмандӣ ва неруи ақлу идроки инсонро сирф имконоти зистшиносӣ, физиологияи табиат шуморида, музаффарияти онро парастии мекунад:

Парастанда бошию чӯянда роҳ,
Ба жарфӣ ба фармон-ш кардан нигоҳ,

Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад.

[1, 45]

Боз ҳам ҷолибтар он аст, ки Ҳаким Фирдавсӣ сарон, роҳбарони оини зардуштӣ ва дигар динҳо, мубадонро бо эҳтироми хос тавсиф мекунад:

Нишастанд бедордил бихрадон
Ҳам он Зол бо номвар мубадон.
Чунон гуфт бо номвар мубадон,
Ба ахтаршиносону ҳамебихрадон.

[1, 49]

Таҷоруб ва маърифати давлатдорӣ, пайдоиши зиндагии дарбории ашрофӣ низ дар замони салтанати Сосониён ташаккул ёфта, чун усул ва оини давлатдорӣ шакл гирифт. Ҳаким Фирдавсӣ ба таври илмиву дақиқ одату роҳату фароғати ашрофзодагон ва шоҳони дарборро дар “Шоҳнома” возеҳ тасвир кардааст. Яке аз чунин намунаҳо ин ихтироъи бозии шатранҷ аст. Бозии шатранҷ ҳаёт ва шакл, қолаби сохтори қудратии маъмурият ва идораи шоҳонро ифода мекард. “Достони Гав ва Талҳанд ва пайдо шудани шатранҷ” (1:387). Шоҳ дар ҷойи амн беҳаракат назора мекард. Шоҳ хислатан аз болои дигар муҳраҳо мисли асп намегузашт. Шоҳ ҳамеша мунтазири ҷимоя ва кумак аст. Дигар муҳраҳо тақдирӣ чангро ҳал мекарданд. Гардиш ва бозии шатранҷ аз даврони Талҳанд то имрӯз қариб тағйире нахӯрдааст.

Шатранҷ оинаи амалии тасвири чанги тан ба тан, набарди рӯ ба рӯ, ҳилаву токтики чангӣ бо гардиши муҳраҳо вазъи даврро воқеъбинона тасвир мекард. Силоҳи чанг низ беш аз се хона (асп) дур намерафт. Куштори оммавӣ низ дар таҳти чанг хеле кам буд. Ҳаким Фирдавсӣ маҳз ин дostonро бо ҳасрат нукта мегузорад.

Ба далели Ҳаким Фирдавсӣ, бозии нард, ки аз Эрон ба Ҳинд фиристода шуд (“Соҳтани Бузарҷмеҳр надрро ва фиристодани Нушинравон ўро ба Ҳинд”), (1: 384) низ барои коҳиши вақт, дилхушӣ ва фароғати шоҳон маъмул гашта буд:

Зи бозиву аз муҳраву ройи шоҳ
В-аз он мубадони намояндароҳ,
Бигуфт, он ки чун дид донандамард,
Чунон ҳам баробар биёвард нард.

[1, 385]

Ҳаким Фирдавсӣ, ҳамзамон, анъанаи равобити адабӣ ва фарҳангии Ҳинду Аврупо, Шарку Фарб ва “истилои зеҳнӣ”-и маданият ва адабиёти Ҳиндустон ба Эрону Турон мисолҳои дақиқи илмӣ овардааст. Дар “Достони Гав ва Талҳанд ва пайдо шудани шатранҷ” [1, 387] дар баҳши “Гуфтор андар овардани Барзуй “Калила ва Димна”-ро аз Ҳиндустон” ба Эрону Турон овардану тарҷима шудани “Калила ва Димна” аз оғози равобити фарҳангӣ далолат мекунад.

Боз ҷолибтарин қимати ин дoston эътирофи ба риштаи назм кашидани “Калила ва Димна” аз ҷониби Маликушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ гувоҳи барҷастаи илмӣ аст:

Аз он пас чу бишнид, рой омадаш,
Бар ў- бар хирад раҳнамой омадаш.
Ҳаме хостӣ ошкору ниҳон,
К- аз ў ёдгоре бувад дар ҷаҳон,
Гузорандае пеш биншонданд,
Ҳама нома бар Рӯдакӣ хонданд.

[1, 403]

Бори нахуст Ҳаким Фирдавсӣ дар бораи таваллуди ғайрианъанавии Рустам, пайдоиши шат-

ранчу нард, равобити Шарку Ғарб тавассути офаридани образу симоҳои ҷовиди асотирӣ иттилоъ додааст, ки ин ҳама арзиш ва қимати илмии “Шоҳнома”-ро афзудааст. Қимат ва арзиши илмии ин кашфиёти Ҳаким Фирдавсӣ дар он аст, ки ӯ пайдоиш ва зарурати ин ҳаводисро моҳирона тасвир мекунад.

Дар тамаддуни башарии ҳазор соли охир асарҳои эҷод шудаанд, ки дар омӯзишу пажухиши онҳо ҳанӯз нуқтаи анҷом пайдо нест. Дар баробари китобҳои муқаддаси “Қуръон”, “Инҷил”-у “Таврот”, “Маснави”-и Ҷалолиддини Балхӣ ҳоло ҳам дар ҳар сатри ин асарҳо асрори торихи антика, солномаҳои империяи ориёӣ, ҷангномаҳо ва хушунатҳои қавмию миллӣ, қиссаҳои ишқ ва зебӣ ниҳон мебошанд. Ба ҳулласи ҳулосаҳо ин ҷо мулнуқтаҳо гузошта, айни ҳол бо чунин андешаҳо мақоларо натиҷагирӣ менамоем:

Аввалан, “Достони Зол ва Рудоба” дар баробари ишқу ифбат ва маданияти оиладорӣ чун намунаи илми тибби даври қадим, тарбияти навзод, пайдоиши бозиҳои зеҳнӣ, равобити адабии Шарку Ғарб маъруф гардидааст. Ҳаким Фирдавсӣ ҳаводисе, ки ҳар рӯз тақрор ёфта, насли инсонро аз давр ба давр интиқол медиҳад (таваллуди инсон), бо сухани фаҳмо тасвир намудааст. Дақиқтараш, дар ҳолати изтирорӣ таваллуди навзодро бо усули имрӯзаи ҷарроҳӣ, маъ мулан буриши қайсарӣ (кесаровое сечени) имконпазир донистааст.

Дувум, дар достон оид ба тарбияти баъдии навзод тавсияҳо медиҳад, ки имрӯз низ тибби муосир аз он истифода менамояд. Аз ҷумла, истроҳат ва табобати модар, шир хӯрондану парвариши кӯдак бо машқи бадан асоси тарбияи ҷисмонии кӯдакон махсуб мешавад.

Севум, Ҳаким Фирдавсӣ Симурғи афсонавиरो дар се симо: Симурғи наҷотбахш, Симурғи ҷанговар (Достони куштани Симурғ аз ҷониби Исфандиёр (1:367) ва Симурғи ирфонӣ дар ихотаи муъбадон ва хирадмандон тасвир кардааст. Шояд Фаридуддин Аттор маҳз Симурғи сеюми Ҳаким Фирдавсиро дар “Мантӣқ ут-тайр” истифода кардааст. Ҳамин Симурғи Ҳаким Фирдавсиро Аттор чун тимсолу рамзи “Анал ҳақ”-и адолату созандагӣ, инкори Худо пас аз уқубати сафар, тақлид ба Худотарошии давр истифода кардааст. Зеро даврони Фирдавсӣ маҳз ба вазъи ислоҳоти кулӣ ва адлу инсоф ниёз дошт. Омма дар набард бо нодорӣ ва ҷаҳолат фақат ба Худо эътимод доштанд.

Чорум, Ҳаким Фирдавсӣ аксари ривояту афсонаҳои ҳаёлиро ҷомаи заминӣ пӯшондааст. Аз ин рӯ, ривоят дар мавриди “Ҷоми гетинамо” пешгӯии ҷолиб буда, метавонад ишора ба орзуи инсоният – доштани телевизор бошад.

Ва ниҳоят, ҳамаи тасвирҳои Ҳаким Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” воқеияти табиӣ рушди биофизиологии табиатро нишон медиҳанд. Ва ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҳаким Фирдавсӣ дониши васеъ ва амиқи энциклопедӣ дошта, байни неруи илоҳии фавқутабиӣ ва воқеияти амал тафовутро мушоҳида кардааст.

Тахтаи шатранҷу нард ба андеша ва тасавури Ҳаким Фирдавӣ далели ҷовидонии давлат (тахта) ва аз байн рафтани муҳраҳо тимсоли фалсафаи давлатдорӣ буд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абулқосим Фирдавсӣ. “Шоҳнома”. “Шарқи озод”. – Душанбе, 2025.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. “Достонҳо аз Шоҳнома”. – Сталинобод, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 355 с.
3. Акушерство и гинекология. Курс лекций для студентов. – Москва. 2007. – С. 56
4. Айни Камол. Носири Хисрави Қубодиёнӣ / Камол Айни . – Сталинобод. 1947.
5. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома – Душанбе: “Адиб”, ҷилдҳои 1-9. 1988, 1989, 1990, 1991.
6. Беков К. Худшиносии миллӣ дар фарҳанги пеш аз исломии халқҳои форситабор / К. Беков // Конфронси илмӣ-амалӣ, Душанбе, 2023.
7. Васильев М.А. Особенности формирования и развития восточнославянского язычества / М.А. Васильев // “Восток и Запад” – Москва. – С.16
8. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва нав. Китоби якум / Бобоҷон Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 504-505
9. Гнедич П. П. История искусств / П.П. Гнедич. – Москва: “Эксмо”, 2011. – С. 131. – 848 с.
10. Дафтарӣ Фарҳод. Анъанаҳои исмоилӣ дар асрҳои миёна / Фарҳод Дафтарӣ. – Москва: “Ладомир”, 2006.

11. Инсофпур, Ғуломризо. Раванди наҳзатҳои миллӣ дар Эрон / Ғуломризо Инсофпур. – Техрон, 1981.
12. Фрай Ричард. Асри заррини фарҳанги Эрон / Ричард Фрай. – Техрон, 1997.
13. Ризоева Рухсора. “Таҳқиқи муқоисавии сужети “Достони Исфандиёр”-и “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бо “Шоҳнома”-и Саолабӣ” / Рухсора Ризоева. Ахбори ДДҲСБТ №1 (37), 2009.
14. Табарӣ Муҳаммад ибни Чарир Таъриху-р-русули ва-л-мулук. Китоби 8. – С. 5585-5620.
15. История таджикской философии с древнейших времен до XV в. Том 1. – Душанбе, 2010.
16. Струве, В. В. “Родина зороастризма” В. В Струв Советское востоковедение. 1948. V.
17. Шарипов А. Взгляд на философские воззрения эпохи Сасанидов / А. Шарипов // Известия АН РТ. Серия философия и правоведение, 2001. - С.18.
18. Бертельс, Э.Е. Литература на персидском языке в Средней Азии / Э.Е. Бертельс // Советское востоковедение. Вып. V. М. -Л. , 1948, – С. 200.
19. Ёҳақӣ, Муҳаммад Чаъфар. Фарҳанги асотир ва ишороти дostonӣ дар адабиёти форсӣ / Муҳаммад Чаъфари Ёҳақӣ. – Техрон. 1375 х. ш.
20. Философия крестьянского бунта. – Душанбе: “Ирфон”, 2007.

АРЗИШИ ИШОРОТИ ИЛМӢ - АМАЛИИ ТАБИӢ, ТИББӢ ВА АСОТИРИ СИМУРҒ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ

Ниҳояти ҳол бо чунин андешаҳо мақола чунин натиҷагирӣ гардид:

Аввалан, дostonи “Зол ва Рудоба” дар баробари ишқӣ ва маданияти оиладорӣ чун намунаи илми тибби давраи қадим маъруф гардид. Ҳаким Фирдавсӣ ҳаводисеро, ки ҳар рӯз такрор ёфта, насли инсонро аз вақту фазо ба пеш интиқол медиҳад, ҳанӯз ҳазор сол қабл аз илму технологияи имрӯз кашфу тасвир кардааст. Дақиқтараш, дар ҳолати изтирорӣ таваллуди навзодро бо усули имрӯзаи чарроҳӣ, маъмулан буриши қайсарӣ (кесаровое сечени) имконпазир донистааст.

Ҳаким Фирдавсӣ муҳити хуручи таассуб, табобати руҳониёни дин, рушди табобат бо дуо ва сураҳои ва дигар амалиёти ҷодугариро медонист. Вале дар наҷот додани Рудоба ба Худованд, бузургони дин ва руҳониён умед набаста, Симурғи асотирро ба кӯмак даъват мекунад. Мағз андар мағзи “Шоҳнома” ё худ авҷи дунявияти Ҳаким Фирдавсӣ ин дostonи “Зол ва Рудоба” мебошад.

Тибқи маълумотҳои фанни азушери-гинекологӣ, зан пас аз ҳомиладорӣ дар натиҷаи калоншавии ҳаҷми тифл дар батн ба мушкилот дучор мешавад. Рустаи афсонавӣ ҷисман дар батни модар хеле бузург будааст.

Дувум, дар дoston оид ба тарбияти баъдии навзод тавсияҳои меорад, ки имруз низ тибби муосир ҳамон дастури тавсияҳои медиҳад. Аз ҷумла, исроҳат ва табобати модар дар марҳилаи таваллуд ва баъд аз он, шир ҳӯрондану парвариши кӯдак бо машқи бадан асоси тарбияи ҷисмонии кӯдакон маҳсуб мешавад.

Ҳаким Фирдавсӣ Симурғи афсонавиро дар се симо: Симурғи наҷотбахш, Симурғи ҷанговар (Дostonи куштани Симурғ аз ҷониби Исфандиёр (1:367) ва Симурғи ирфонӣ дар иҳотаи муъбадон ва хирадмандон тасвир кардааст. Шояд Фаридуддин Аттор маҳз Симурғи сеюми Ҳаким Фирдавсиро дар “Мантиқ ут-тайр” истифода кардааст. Ҳамин Симурғи Ҳаким Фирдавсиро Аттор чун тимсолу рамзи “Анал ҳақ”-и адолату созандагӣ, инкори Худо пас аз уқубати сафар, тақлид ба Худотарошии давр истифода кардааст. Зеро даврони Фирдавсӣ маҳз ба вазъи ислоҳоти кулӣ ва адлу инсоф ниёз дошт.

Севум, Ҳаким Фирдавсӣ аксари ривоятҳои афсонаҳои ҳаёлиро ҷомаи заминӣ пӯшондааст. Аз ин рӯ, ривоят дар мавриди “Ҷоми гетинамо” пешгӯии ҷолиб буда, метавонад ишора ба орзуи инсоният – доштани телевизор бошад.

Ва ниҳоят, ҳамаи тасвирҳои Ҳаким Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” воқеияти табиӣи рушди биофизиологии табиатро нишон медиҳанд. Ва ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҳаким Фирдавсӣ дониши васеъ ва амиқи энциклопедӣ дошта, байни неруи илоҳии фавқутабиӣ ва воқеияти амал тафовутро мушоҳида кардааст.

Калидвожаҳо: Ҳаким Фирдавсӣ, достон, ҳамоса, Рустам, Симури, Турон, Ирон, хурсон, Кобул, Аттор, Инфандиёр, Золи Зар Рудоба, Тахмина, Ирфонӣ, иллоҳӣ, Зобул, Сосониён, Шайпур, аросиёб Ковус.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоинбодов Начмиддин - ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии АМИТ,

Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Ҳисорӣ 19/2 хучраи 136,
тел: 235 35 29, +992 915 36 00 57. **E-mail:** Shoinbod@bk.ru

ЦЕННОСТЬ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЕСТЕСТВЕННОГО, МЕДИЦИНСКОГО И МИФИЧЕСКОГО СИМУРГА В «ШАХНАМЕ» ФИРДАВСИ

В данной статье рассматриваются следующие положения:

Прежде всего, поэма «Заль и Рудоба» может быть интерпретирована как пример древних знаний в области врачебной науки, в частности акушерства и гинекологии. В ней изображена семья, основанная на любви и согласии. Хаким Фирдоуси раскрывает универсальное явление рождения человека как звено в непрерывной цепи жизни на Земле. В критической ситуации он описывает рождение ребёнка путём хирургического вмешательства, что соответствует современному понятию кесарева сечения. Автор демонстрирует осведомлённость о происхождении суеверий, о методах лечения, применяемых религиозными жрецами, а также о молитвенных, магических и иных обрядах, направленных на обеспечение благополучных родов. Однако Фирдоуси не возлагает надежды на религиозные обряды и молитвы; он вводит в повествование мифологического персонажа – Симурга, призывая его на помощь Рудобе и ребёнку. Центральным звеном жизненной философии «Шахнаме» и вершиной миропонимания Хакима Фирдоуси является именно поэма «Заль и Рудоба».

С точки зрения современных медицинских знаний, затруднения при родах обусловлены физиологическими особенностями беременности и размером плода. Согласно повествованию, легендарный Рустам был ребёнком крупного телосложения, и именно по этой причине роды были осуществлены хирургическим способом.

Вторая часть повествования посвящена последующему воспитанию новорождённого. В этом аспекте наблюдается совпадение описанных в «Шахнаме» подходов с современными представлениями медицины: Фирдоуси упоминает необходимость отдыха и восстановления матери после родов, грудного вскармливания и физических упражнений.

В поэме встречаются три основных образа Симурга: Симург как герой-спаситель; Симург в отрицательном образе (в легенде об убийстве Исфандияра Симургом); Симург мистический – в контексте святых и мудрецов.

Вероятно, именно этот третий образ Симурга близок к персонажу из произведения Фаридуддина Атгара «Мантик ат-тайр», где Симург символизирует справедливость и созидание. Эпоха Фирдоуси была отмечена стремлением к свободе и идеалам справедливости, что находит отражение в его творчестве.

В третьей части анализа следует отметить, что Хаким Фирдоуси использует мифы и легенды для создания реалистического образа эпохи. Его описание «Джоми Джахоннамо» («Чаша мирового отражения») можно рассматривать как предвосхищение мечты человечества о создании технологии визуального отображения реальности, подобной современному телевидению.

В целом, «Шахнаме» демонстрирует естественную картину биофизиологического развития живого мира и человека как части космоса. Всё это свидетельствует о том, что Хаким Фирдоуси обладал энциклопедическими знаниями о Вселенной, объединяя в своём мировоззрении элементы естественнонаучного познания и представления о божественной природе бытия.

Ключевые слова: Хаким Фирдавси, эпос, эпическая поэма, Рустам, Симург, Туран, Иран, Хурсан, Кабул, Аттар, Инфандиёр, Золи Зар Рудоба, Тахмина, Ирфани, Иллахи, Забул, Сасаниды, Шайпур, Афросияб, Ковус.

Информация об авторе: Шоинбодов Наджмиддин - научный сотрудник Центра востокове-

деня и письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана.

Адрес: Душанбе, улица Хиссори 19/2, кв. 136,

Тел: 235 35 29, +992 915 36 00 57. **E-mail:** Shoinbod@bk.ru

THE VALUE OF THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL NATURAL, MEDICAL AND MYTHICAL SIMURGH IN FIRDAWSI'S "SHAHNAMA"

The following discussion presents these ideas in a concise form.

First of all, the poem “Zal and Rudabeh” exemplifies the ancient medical science of obstetrics and gynecology, founded upon love and family harmony. Hakim Ferdowsi depicted a phenomenon that continues to this day: human birth as a symbol of life on Earth. Specifically, he envisioned an emergency situation in which a newborn could be delivered through a surgical procedure—what we now know as a Caesarean section. Ferdowsi demonstrated awareness of the origins of superstition, the healing practices of religious priests, and the development of prayer, incantation, and other magical methods intended to ensure a safe childbirth. Yet, he did not place his faith in religion, rituals, or prayers to save Rudabeh and her child. Instead, he invoked the mythical Simurgh for help.

At the core of the Shahnameh’s realism—and at the height of Ferdowsi’s philosophical vision—stands the poem “Zal and Rudabeh.” In medical terms, childbirth can become difficult due to complications such as the infant’s size. In the legend, the heroic Rustam was of extraordinary size even before birth; therefore, his delivery had to be performed surgically.

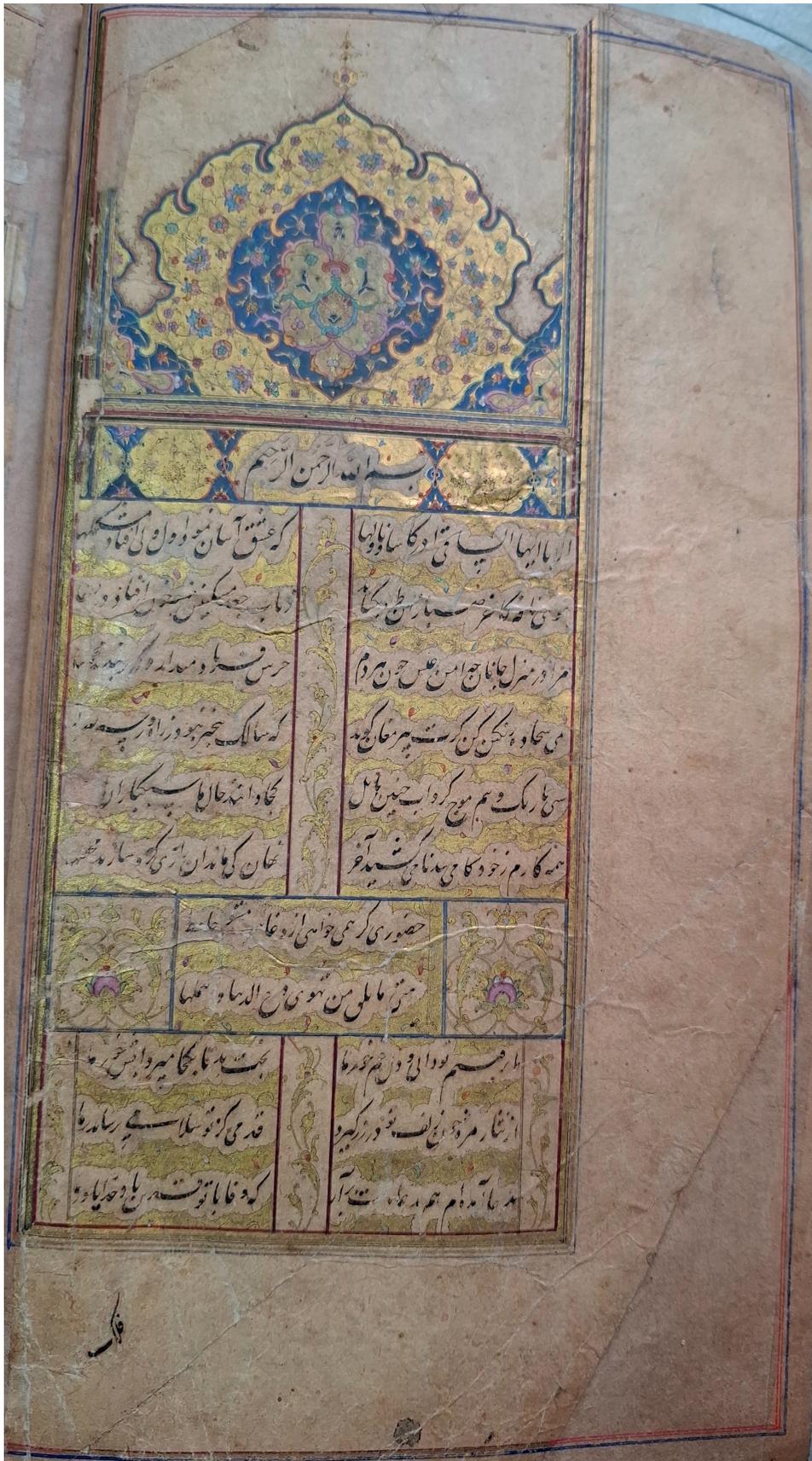
Keywords: Hakim Firdawsi, epic, epic poem, Rustam, Simurgh, Turan, Iran, Khursan, Kabul, Attar, Infandiyar, Zoli Zar Rudoba, Tahmina, Irfani, Illakhi, Zabul, Sassanids, Shaipur, Afrosiyab, Kovus.

About the author: Shoinbodov Najmiddin - research fellow at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: Dushanbe, Hissori Street 19.2, Apt. 136.

Tel.: 235 35 29, +992 915 36 00 57. **E-mail:** Shoinbod@bk.ru

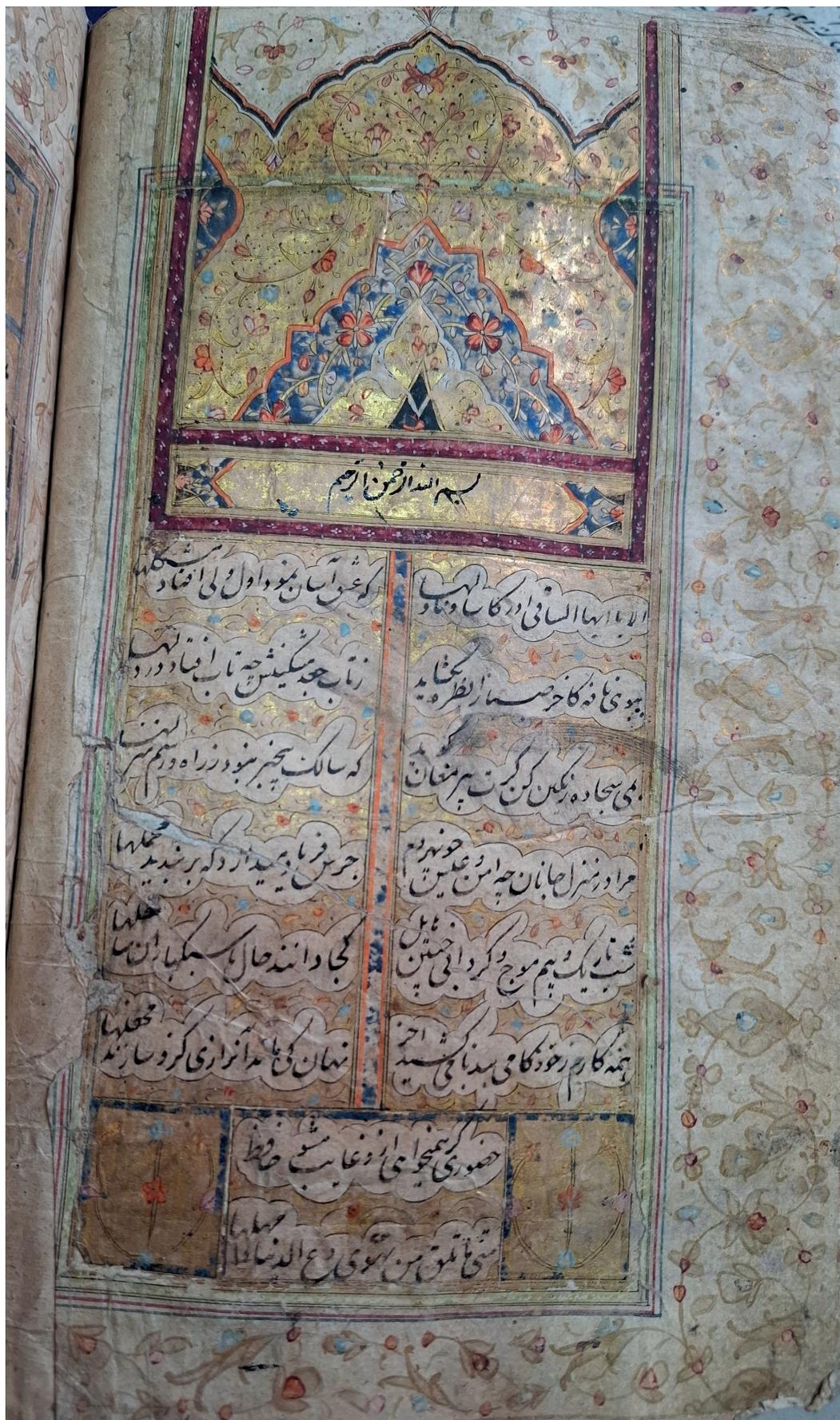
Нусхаҳои дастнависи девони Хоҷа Ҳофиз, ки дар Ганҷинаи нусахи хаттии ба номи ак.
А. Мирзоеви Маркази мероси хаттии АМИТ нигоҳдорӣ мешаванд

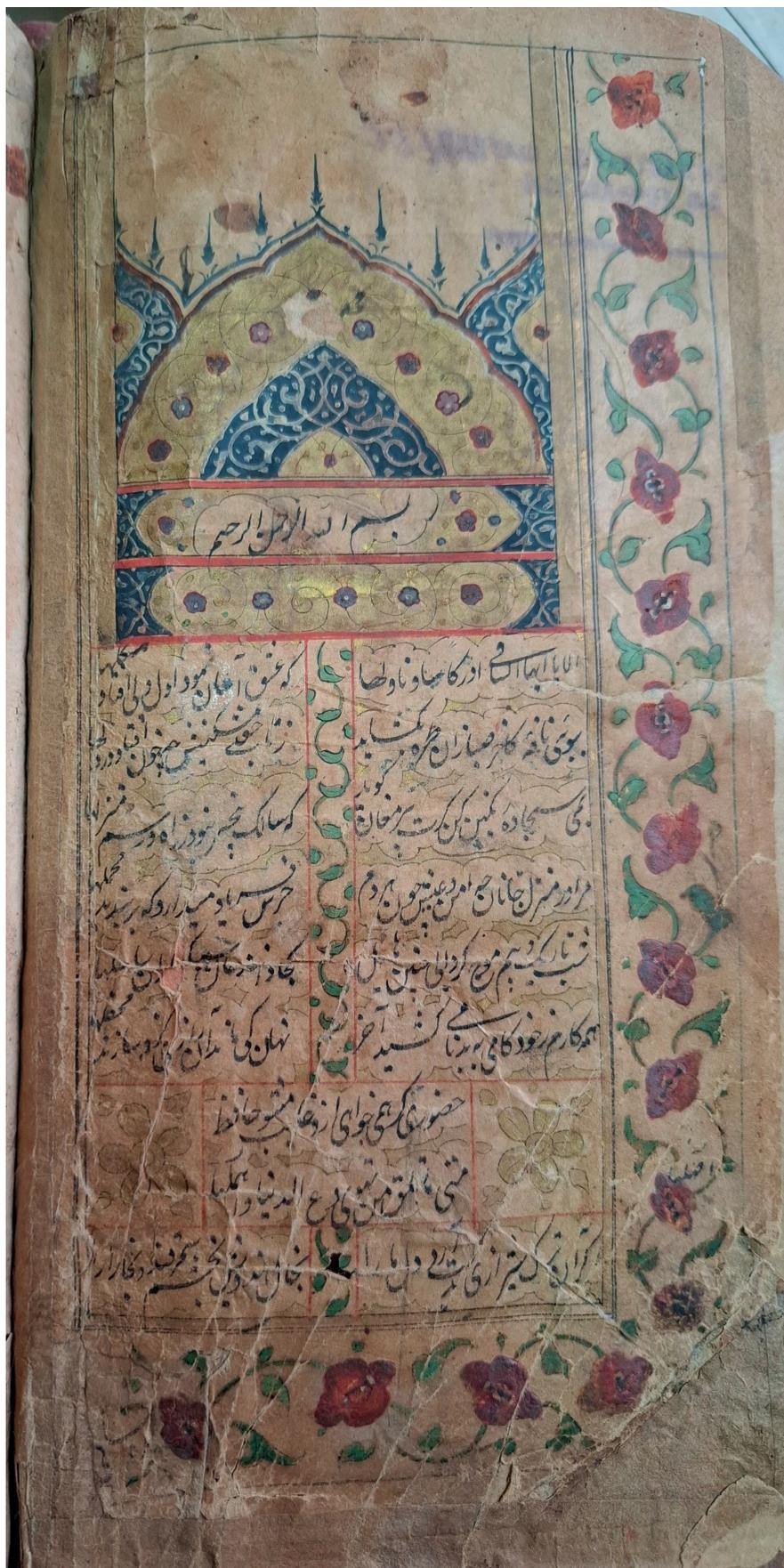
№767

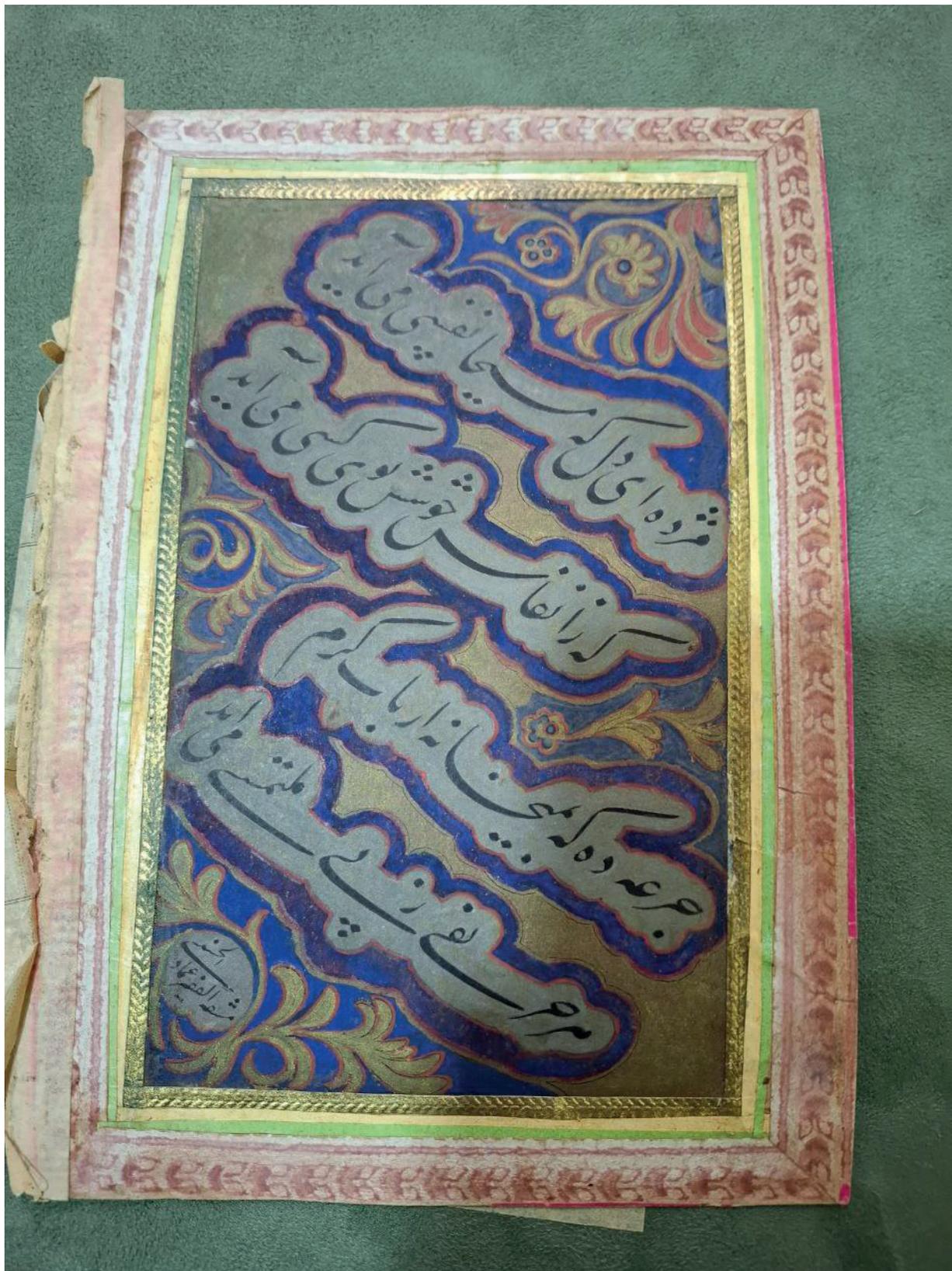
№1117

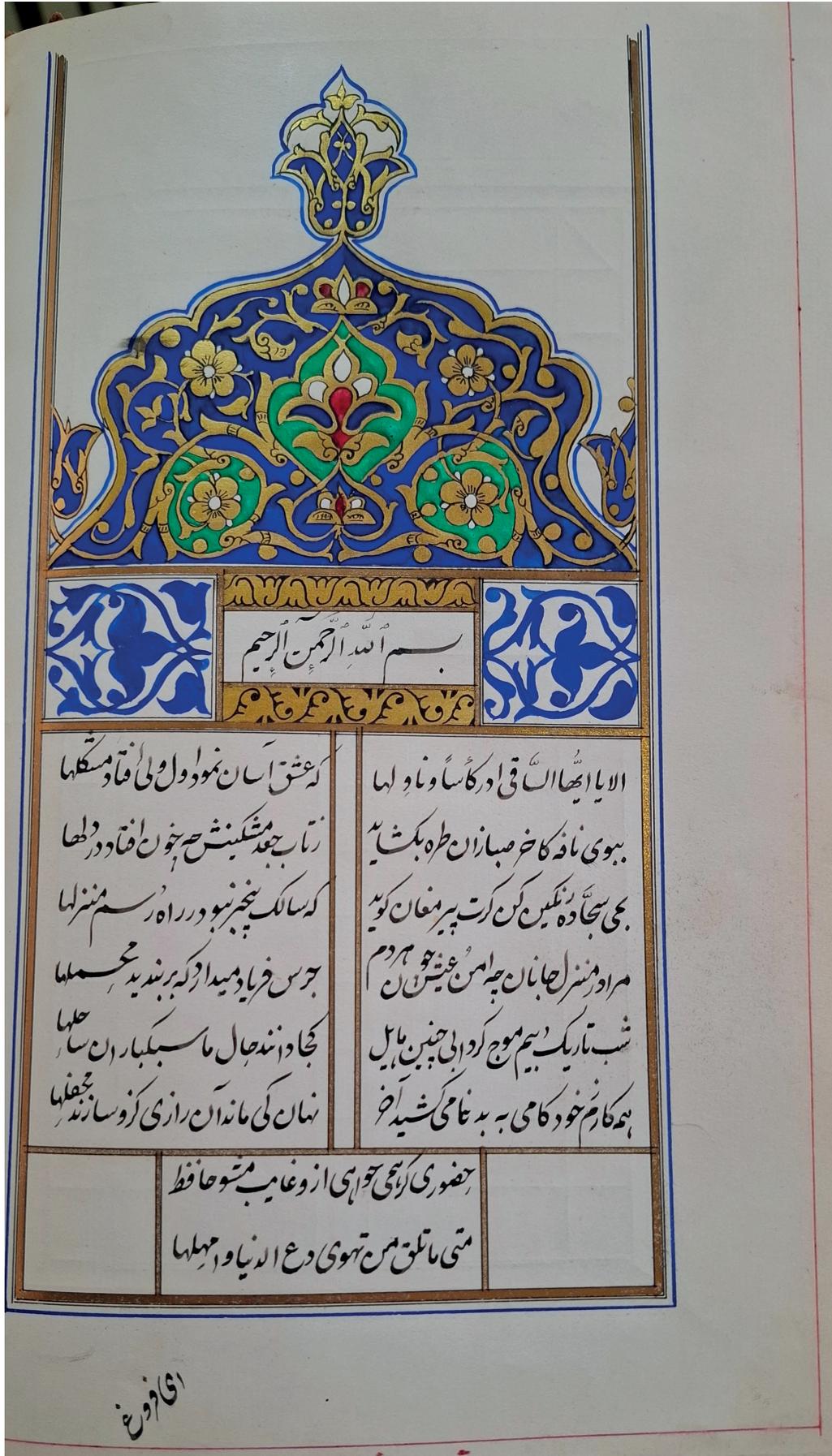
№1299

№1600

№4752

№4935

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифаи дастхат;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 15 саҳифаи дастхат; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 8-10 номгӯй адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое баргарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъқардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 фисади рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарк» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 20 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 8 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 15 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 8-10 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 8-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

МУНДАРИЧА

ТАЪРИХ

Темирзода Б. Саҳми Ниссор Муҳаммад дар рушди маорифи Тоҷикистон.....	5
Шарифов М. Мактаби хатготи Самарқанд	10
Раҷабалиев Х.Х. Давраи нави муносибатҳои Ҳиндустон ва Толибон (аз ихтилофот то ҳамкорӣ)	16
Охониёзов А. Мурури мухтасар ба сайри таърихии Наврӯз	23

ЗАБОНШИНОСӢ

Элназарова Ҳ.А. Нигоҳе ба пажӯҳиши забон ва вожаҳои «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ	29
Каримзода С. Р. Вожаи “ганҷ” дар забони тоҷикӣ.....	35
Меҳроч М. Хусусият ва вазифаҳои грамматикӣ исмҳои фоили забони арабӣ дар асарҳои публицистии Садриддин Айни 41	

АДАБИЁТШИНОСӢ

Ҳочамуродов О. Нақши академик М. Мирзоев дар таҳия, таҳрир ва нашри “Феҳристи дастхатҳои шарқии АФ РСС Тоҷикистон” дар 6 ҷилд	47
Хуросонӣ А.М. Бардоштҳои огоҳонаи Мирзо Турсунзода аз адабиёти классикӣ форсии тоҷикӣ	53
Нигматова М.С. Ҳофизи Шерозӣ шоир ва ориф.....	61
Ализода С. «Тухфат ал-хабиб»-а Фаҳри Ҳирави	67
Мирзоев Б. Ҳошим Шоик Афандӣ дар хотираҳои устод Халилуллоҳи Халилӣ	74
Раҷабов Ҳ. Ҳикояи “Зардпарвин” – аввалин кӯшиши ҳикоянависии Кришан Чандар	80
Иззатов Н.Ҳ. Сабабҳо ва омилҳои таълифи тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Фаҳрии Ҳирави	89
Шоинбодов Н. Арзиши ишороти илмӣ - амали табиӣ, тиббӣ ва Асотири Симурғ дар “Шоҳнома”и Фирдавсӣ.....	97

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Темирзода Б. Вклад Ниссара Мухаммада в развитие образования в Таджикистане	5
Шарифов М. Каллиграфическая школа в Самарканде	10
Раджабалиев Х.Х. Новый этап отношений Индии и Талибана (от разногласий к сотрудничеству).....	16
Охониёзов А. Краткий обзор исторического пути Навруза	23

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Элназарова Х.А. Взгляд на развитие языка и слова «Шахноме» Абулькаси́ма Фирдоуси.....	29
Каримзода С. Р. Слово «ганж» (сокровище) в таджикском языке	35
Меҳродж М. Грамматические особенности и функции действительных причастий арабского языка в публицистике Садриддина Айни	41

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Ходжамуродов О. Роль академика М. Мирзоева в подготовке, редакции и издание «каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР» опубликованный в 6 томах	47
Хуросони А.М. Размышления Мирзо Турсунзада из классической персидско-таджикской литературы	53
Нигматова М.С. Хафиз Шерози поэт и мыслитель	61
Ализода С. «Тухфат ал-хабиб»-а Фахри Хирави	67
Мирзоев Б. Хашим Шаик Афанди в воспоминаниях устада Халилуллаха Халили	74
Рачабов Ҳ. Рассказ " Желтуха " – первая попытка Кришана Чандара сочинять рассказы	80
Иззатов Н.Ҳ. Причины и факторы написания тазкиры «Равзат-ус-салатин» Фахрии Хирави	89
Шоинбодов Н. Ценность научно-практического естественного, медицинского и мифического Симурга в «Шахнаме» Фирдавси	97

CONTENTS

HISTORY

Temirzoda B. , Nissar Muhammad's contribution to the development of education in tajikistan	5
Sharifov M. , Calligraphy school in samarkand	10
Rajabaliyev Kh. Kh. , India–Taliban relations (from disagreements to cooperation).....	16
Okhoniyozov A. D. , brief overview of the historical path of Navruz	23

LANGUSITIK

Elnazarova H. A. , A look at the development of language And words in "Shahnoma" of Ferdousi	29
Karimzoda S. R. , The word "ganj" (treasure) In the tajik language	35
Mukhtori M. , Grammatical properties and functions of arabic participle i in Sadridin Ayni's compositions	41

LITERATURE

Olimjon Kh. Kh. , The role of academician A.M. Mirzoev in compose, editing and publish "catalogue of oriental manuscripts of the academy of sciences of the tajik SSR" published in 6 volumes	47
Alii M Kh. , "Mirzo tursunzod's reflections from classical persian-tajik literature	53
Nigmatova M. , Hafiz Sherozi poet and thinker	61
Alizoda S. , Fakhri Hiravi and his "Tukhfat al-habib"	67
Mirzoev B. , Hashim Shaik Afandi in the memoirs	74
Khabibullo R. , The story "Jaundice" is krishan chandar's first attempt at writing short stories	80
Nematullo H. I. , The reasons and factors for writing the tazkira "Ravzat-us-salatin" by Fakhria Hiravi	89
Shoinbodov N. , The value of the scientific and practical natural, medical and mythical Simurg in Firdawsi's "Shahnama"	97

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 1 (11), 2025

Мухаррири масъул: А. Муҳаммадӣ
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусахҳех: Д. Валиева
Таррох: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 27.01.2025
Барои нашр имзо шуд 31.01.2025
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 18,00 Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ЧДММ “Меҳроч-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2